

Приповетке: књига V, 1939.

Садржај

Непријатељи
Кошмар
Ноћ уочи Ускрса
Срећа
Тифус
Вањка
Двојнице
Луталица
Задатак
Степа

821.161.

1-32

А.П. ЧЕХОВ

**САБРАНА
ДЕЛА**

А. П. ЧЕХОВ
САБРАНА ДЕЛА У 14 КЊИГА

УРЕДНИК
М. М. ПЕШИЋ

ИЗДАЊЕ, ШТАМПА И ПОВЕЗ
ИЗДАВАЧКОГ ПРЕДУЗЕЋА

НАРОДНА ПРОСВЕТА
БЕОГРАД
1939

112.
112. 87. 153
А. П. ЧЕХОВ

САБРАНА ДЕЛА

КЊИГА V

ЗА ШТАМПУ ПРИРЕДИО

М. М. ПЕШИЋ

НАРОДНА ПРОСВЕТА — БЕОГРАД

ПРИПОВЕТКЕ
ROKLON

„Ф И Н“

СРПСКО ПОВЛАШЋЕНО ИЗДАВАЧКО ПРЕДУЗЕЋЕ
за финансијску службу, законодавство и науку

Београд, Обилићев Венац 30

Телефон 23-150

С РУСКОГ ПРЕВЕЛИ:

КОСАРА ЦВЕТКОВИЋ

СЕРГИЈЕ СЛАСТИКОВ

ЈОВАН МАКСИМОВИЋ

ДЕСАНКА МАКСИМОВИЋ

НАРОДНА ПРОСВЕТА — БЕОГРАД

211

штб. 57.

28435

За штампарију „Народна Просвета“:
А. Ивановић, Београд, Обилићев венац 5

САДРЖАЈ

	Стр.
Непријатељи. Превод Косаре Цветковић	9
Кошмар. Превод Косаре Цветковић	28
Ноћ уочи Ускрса. Превод Сергија Сластикова	47
Срећа. Превод Јована Максимовића	62
Тифус. Превод Десанке Максимовић	77
Вањка. Превод Сергија Сластикова	87
Двојнице. Превод Јована Максимовића	93
Луталица. Превод Десанке Максимовић	105
Задатак. Превод Десанке Максимовић	127
Степа. Превод Сергија Сластикова	137

Приповетке

НЕПРИЈАТЕЉИ

У десет часова мрачног септембарског вечера издахну јединац син срескога лекара Кирилова, шестогодишњи Андреја. Лекарева жена, савладана првим таласом очајања, клече поред постељице малог самртника, а у том звонце у трему зазвони нагло.

Сва послуга још јутрос је уклоњена из куће, због дифтерије. Кирилов, онако како се затекао, без капута, у откопчаном прснику, и не бришући своје мокро лице и руке умивене карболом, пође да сам отвори врата. У трему је било тамно па је могао видети само осредњи раст, бели шал око врата и крупно необично бледо лице, толико бледо да се чисто и соба развиделила.

— Је ли доктор код куће? — запита гост брзо.

— Ја сам, — одговори Кирилов, — шта желите?

— А, ви сте то? Врло ми је мило! — обрадова се гост и у сутону потражи лекареву руку па кад је нађе стиште је. — Веома... веома ми је мило! Ми се познајемо!... Ја сам Абогин, имао сам задовољство да вас видим летос код Гнучева. Врло ми је мило што сам вас код куће затекао... Немојте ме одбити, ако бога знате, и пођите са мном сад

одмах... Жена ми се опасно разболела... И кола су овде...

По гласу и покретима видело се да је веома узбуђен. Као неко који се препао од бесна пса или од пожара, он је једва савлађивао своје учестано дисање, говорио је брзо, дрхћућим гласом, и нешто несвесно искрено, детињски плашљиво, одзвањало је из његових речи. Као сви преплашени и збуњени људи он је говорио у кратким испрекиданим реченицама и са много сувишних речи, које се нимало нису тицале онога што га је узбуђивало.

— Бојао сам се да вас нећу затећи — настави он. — То ме је путем силно мучило... Обуците се, хајдемо, ако бога знате... То се десило овако... Дошао Папчински, Александар Семјонович, ви га познајете... Поразговарасмо... после смо сели да пијемо чај... Наједном моја жена узвикну, ухвати се руком за груди и устури се на наслон столице. Ми је однесосмо на постељу и... трљао сам јој чело салмијаком, прскао водом... лежала је као мртва... Бојим се да то није аневризам... Хајдемо... И њен је отац умро од аневризма.

Кирилов је слушао и ћутао као да не разуме руски.

А кад Абогин још једном спомену Папчинскога и женинога оца, и још једном поче у сумраку тражити његову руку, лекар мрдну главом и рече, апатично развлачећи сваки слог:

— Опростите, не могу поћи... Пре пет минута син... ми је умро.

— Је ли могућно? — прошапута Абогин и коракну уназад. — Боже мој, дошао сам вам у зао

час!... За дивно чудо како је ово несрећан дан... дивно чудо! Ето ти случајности... и као да је баш и удешено тако...

Абогин дохвати кваку и у размишљању спусти главу. Очевидно, колебао се и није знао шта да ради: да оде или да доктора још моли.

— Чујте ме, — рече он топло, хватајући Кирилова за рукав, — ја вас сад врло добро разумем... Бог види, мене је стид што се усуђујем у овоме тренутку да придобијем вашу пажњу, али шта да радим? Видите и сами да немам коме другом лекару да идем... Осим вас нема овде ниједнога. Хајдемо ако бога знате. Не молим за себе... Ја нисам болестан...

Наста ћутање. Кирилов се окрете од Абогина и полако уђе у салу. Судећи по његовом непоузданом махиалном ходу, по пажњи којом је на угашеној лампи поправио набрани абажур и загледао у дебелу књигу на столу, он у томе тренутку није имао ни намера ни жеља, није нинашта мислио, и вероватно већ се није ни сећао да у трему стоји један туђ човек. Како изгледа, сутон и тишина у сали само су појачали његову неприбраност. Идући у свој кабинет он је десну ногу подизао више него што треба, пипао је рукама да нађе довратак, а у исти мах у целој његовој појави осећала се нека недоумица, као да се нашао у туђем стану, или се опио први пут у животу па се сад предао свом новом осећању. Широка светлосна пруга ишла је дуж зида преко библиотеке и заједно са тешким, устајалим задахом карбола и етра продирала је кроз ошкринута врата између спаваће собе и кабинета. Доктор се спу-

сти у фотељу покрај стола, један тренутак сањиво гледаше у своје осветљене књиге, потом устаде и пође у спаваћу собу.

Ту је мртва тишина. Све до најмање ситнице речито је говорило о бури, која је малочас ту била, о умору, и све се одмарало. Свећа стоји на табурету, у збијеној гомили бочица, кутијица и теглица, а на комоду велика лампа јасно осветљава сву собу. На постељи намештеној сасвим уз прозор лежи дете отворених очију и зачуђена лица. Није се мицало, али отворене очи које као да се све више гасе и муте, упадају у малу лобањицу. Мати, са рукама на његовом телу и лицем загњурена у постељне наборе, клечала је поред постеље. Као и дете ни она се није мицала, али у положају њенога тела и руку осећало се много живог покрета. Целим својим бићем, снажно и жудно приљубљена за ту постељу, она као да се бојала да поремети миран и угодан положај који је најзад нашла за своје уморно тело. Покривачи и застори, неки хаљетци, неко посуђе, барице по патосу, свуда разбацане четкице и лажицице, стакло са белом кречном водом, сам ваздух тежак и загушљив, — све је обамрло и чинило се да је утонуло у мир.

Доктор стаде покрај жене, завуче руке у шпагове панталона, наже главу на страну и упре поглед у сина. Лице његово чини се равнодушно, само по росици која блиста на његовој бради могло се опазити да је малочас плакао.

Онај ужас који нас одбија, и на који се мисли кад се говори о смрти, не постоји у овој соби. У општој укочености, у материном ставу, у равнодуш-

ности докторова лица, лежи нешто што срце привлачи и дира, управо она фина једва осетна лепота човечјега бола, коју још дуго нећемо умети да схватимо ни да некако насликамо, и коју, како се чини, једино још музика уме да искаже. Лепота се осећала и у суморној тишини; Кирилов и његова жена ћутали су, нису плакали, као да су осим тешкога губитка осећали још и лиризам свога положаја: као што је некада прошла њихова младост тако сада, заједно с овим дететом, одлази насвагда и њихово право да имају деце. Доктору је четрдесет четири године, већ је и обелео, изгледа и стар, а његовој жени, увелој и болесној, има тридесет и пет година. Андрија им није само једино дете него и последње.

Насупрот својој жени доктор је био од оних природа које у болу осећају потребу за кретањем.

Постоја крај жене па онда, опет високо подижући десну ногу, изиђе и оде у малу собу до половине запремљену великим и широким диваном, а одатле у кујну. Вртео се неко време око пећи и око постеље куваричине, па онда погну се и кроз ниска врата уђе у трем.

Ту опет угледа бели шал и бледо лице.

— Једва! — одахну Абогин хватајући шаком кваку. — Хајдемо, молим вас!

Доктор се трже, погледа га и сети се...

— Чујете ли, већ сам вам казао да не могу ићи! — рече он пробуђен. — Чудновато!

— Докторе, нисам ја луд, ја врло добро схватам ваш положај... и имам саучешћа, — рече Абогин гласом умиљавања и стави руку на бели шал. —

Али вас не молим за себе... Моја жена умире! Да сте ви чули онај узвик, да сте ви оно лице видели, ви бисте разумели моје оволике молбе! О боже, а ја сам већ мислио да сте отишли да се обучете! Докторе, време је скупо, молим вас хајдемо!

— Не могу! — одговори Кирилов запињући и упути се сали.

Абогин пође за њим и ухвати га за рукав.

— Ви сте ожалошћени, ја то разумем; али забога, не зовем вас због зубобоље, ни ради саветовања, него да спасете један живот! — настави Абогин богорадећи као просјак. — Тај живот је изнад сваког личног бола! Е па, молим храбрости, прегоривања! У име човекољубља!

— Човекољубље, — то је палица са два краја, — одговори Кирилов раздражено. — Баш у име тога човекољубља молим вас да ме више не зовете и да ме не водите. То је необично, богами! Ја се једва држим на ногама а ви хоћете човекољубљем да плашите! Нисам сада низашта... И нећу поћи ни по коју цену на свету. А и на коме бих жену оставио? Не, не...

Кирилов замаха шакама и пође натрашке.

— И... и немојте више наваљивати! — настави он преплашено. — Опростите... По XIII књизи закона дужан сам поћи, а ви имате права за јаку да ме одвучете... Одвучите ме, употребите своја права... али ја... ја нисам способан... не могу чак ни да говорим... Опростите.

— Не вреди, докторе, да ми тако говорите! — рече Абогин хватајући га опет за рукав. — Нек иде с милим богом и та XIII књига! Немам нимало

права да отимам вашу слободну вољу. Ако хоћете, поћи ћете, ако нећете, Бог нек вам опрости; али ја не молим за вашу добру вољу него за сажаљење! Умире млада жена! Рекосте да вам је сад синчић умро: па ко би боље од вас разумео мој страх?

Глас му је дрхтао од узбуђења, а у том гласу и узбуђењу било је много више уверљивости него у речима. Абогин је био искрен, али све што је говорио, па биле то макакве фразе, чинило се некакко намештено и надувано, мртво, неумесно накићено, и све те фразе некако су вређале и ваздух у лекаревом стану, и ону жену која је негде тамо далеко умирала. Абогин је то и сам осећао, па бојећи се да ће га лекар погрешно разумети, свом снагом се напрезао да бар своме гласу позајми мекости и нежности, да би га поткрепио ако не речима а оно искреним тоном. Уопште, фраза, макакко лепа и дубока, утиче само на хладне слушаоце али не може увек да задовољи онога ко је срећан или несрећан, и отуда је најјачи израз среће или несреће најчешћи у ћутању. Заљубљени се најбоље разумевају када ћуте, а жив и ватрен надгробни говор дира само туђине, а ожалошћенима изгледа ништаван и хладан.

Кирилов је стајао и ћутао. Пустио је Абогина да изговори још неколико речи о узвишеном лекарском позиву и о прегоривању, и тако даље, па онда га запита суморно:

— Колико се путује?

— Па око тринаест-четрнаест километара. Моји су коњи изврсни, докторе! На часну реч, вратићу вас овамо брзо, све ће бити за један час. Само један час!

Ове речи утицаху на доктора јаче него наводи о човекољубљу и лекарском позиву. Он се размисли и рече уздахнувши:

— Добро, ићи ћемо!

И одмах, већ поузданим кораком, пође у свој кабинет, и мало после врати се са дугачким капутом. Абогин обрадован уситнио око њега и клањајући се вукао ногама, све док му је помогао да навуче капут, па заједно с њиме изиђе из куће.

Напољу је било мрачно али ипак видније него у докторовом трему. У сумраку се већ јасније оцртвала докторова висока мало повијена фигура, његова дуга и уска брада и орловски нос. На Абогину видела се сад, осим бледога лица, и његова велика глава и мајушна студентска капица која му је једва теме покривала. Шал око врата белео се само на прсима, а позади се крио испод дуге косе.

— Верујте, умећу да ценим вашу племенитост. — мрмља Абогин смештајући доктора у кола. — Стићи ћемо брзо. А ти, Лука, голубе, терај што можеш брже! Хајдемо!

Кочијаш је возио брзо. Прођоше прво ред тамних зграда дуж болничког дворишта; свуд је било мрачно, само у дубини дворишта пробијала је кроз ограду јарка светлост са нечијег прозора, а три прозора на горњем спрату болничке зграде изгледала су блеђа од ваздуха. Затим кола уђоше у густу помрчину; мирисало је на влагу од печурака и чуло се шапутање дрвећа; вране, пробуђене колском зврком, ускомешаше се у лишћу и јавише се узнемиреним и тужним гаком као да су знале да је доктору умро син а Абогинова жена смртно обо-

лела. Али ево почиње да промиче једно по једно дрво, шипражје, шумарци, и сину суморно језеро на коме су спавале велике црне сенке, па онда кола пођоше чистом равницом. Гакање врана већ је мутно, удаљено, и напослетку сасвим умуче.

И Кирилов и Абогин ћутали су готово непрестано. Само једном Абогин дубоко уздахну и промрмља:

— Мучно стање! Своје миле и драге никада не волимо онако као кад смо у опасности да их изгубимо.

И кад су кола лагано прелазила реку, Кирилов се наједном трже као уплашен плеском воде и покрену се.

— Чујте, пустите ме да се вратим, — рече он жалосно. — Доћи ћу... после. Само да пошаљем болничара код жене. Та она је остала сама.

Абогин је ћутао. Кола љуљајући се и ударајући о камење пређу песковиту узбрдицу и наставе пут. Кирилов, узнемирен, тужно се обзирао око себе. Иза њих, под бледом светлошћу звезда, види се како пут ишчежава у помрчину обалских ива. Десно, ледина, уједначена и бескрајна као небо; а на њој у даљини овде-онде, вероватно на тресетишту, горе мутни пламичци. Лево, напоредо с путем, пружа се брежуљак пун ситног жбуња, и изнад њега стоји велики полумесец, црвен, мало замагљен, опкољен ситним облачићима који су га, чини се, загледали са свих страна и чували га да им не умакне.

У свој природи осећало се нешто очајно, без наде, болно; земља, као пропала жена која сама седи у мрачној соби и стара се да не мисли на прошлост,

мучила се успоменама на пролеће и лето, и апатично очекивала неизбежну зиму. Куд се год погледа природа свуда изгледа као мрачна, бескрајно дубока и хладна провала, из које се ни Кирилов, ни Абогин, ни црвени полумесец не могу да избаве...

Што се кола више приближавала крају путовања Абогин је све нестрпљивији. Он је устајао, скакао и гледао преко кочијашевих рамена. И кад су кола напослетку стала пред улаз који је био украшен штитом од пругастог ланеног платна, и кад је Абогин погледао на осветљене прозоре другог спрата чуло се како му дрхти дах.

— Ако се што деси... ја... нећу то преживети, — рече он улазећи с доктором у трем, и у узбуђењу протрља руке. — Али не види се никаква журба, дакле још је све добро, — додаде он, послушјући тишину.

У трему се не чују ни гласови ни кораци, као да спава цела кућа иако је живо осветљена. Доктор и Абогин, који су досад били само у помрчини, могли су сада да се рассмотре. Доктор је висок, погнут, немарно одевен и није леп. Нешто неугодно оштро, нељубазно и сурово цртало се на уснама пуним и крупним као у Црнца, на орловском носу и у равнодушном погледу. Његова незачешљана глава, упале слепоочнице, прерана седина у дугој уској бради кроз коју се провидио подбрадак, сивкаста кожа и нехатни и незаобљени покрети, све то крутошћу и опорошћу наводило је на помисао да је тај човек трпео невољу и сваку недаћу, био усамљен и несрећан и да је уморан од живота и људи. Судећи по његовој мршавој појави не би се могло веровати,

да тај човек има жену и да може плакати за дететом.

А Абогин је друкчија слика. Једар, добро саграђен човек, плав, с великом главом и крупним али меким цртама, у фином оделу најновије моде. У његовом држању, у добро скројеном капуту, у коси и на лицу осећала се нека племенитост, нешто лавље, главу је држао усправно, груди су му испупчене, глас му је пријатан баритон, а у начину како је скинуо свој шал и поправио косу провиривала је нежна готово женска отменост. Чак и бледоћа и детињски страх с којим је, док је свлачио горњи капут, гледао горе на степенице, нису кварили његово држање и нису смањивали утисак здравља, засићености, изобиља и поузданости, што је све дисало из целе његове појаве.

— Нема никога, и ништа се не чује, — рече он пењући се по степеницама. — Нема никакве журбе. Дај боже на добро!

Он пропрати доктора кроз трем у велику собу у којој се црнео клавир и висео лустер са белом навлаком; одатле прођоше кроз малу собу, па кроз гостинску, врло угодну и лепу, и пуну пријатног ружичастог сутона.

— Сад, молим вас, докторе, причекните овде, док се вратим. Одмах ћу доћи. Идем да видим, и да припремим.

Кирилов оста сам. Богатство и сјај гостинске собе, угодан полумрак, па и само његово присуство у туђој и непознатој кући, што је већ личило на неки догађај, све то није доктора ни такнуло. Седео је у фотељи и посматрао своје руке опечене карбо-

лом. Само мимолет погледа јасно-црвен заклон на светиљци, футролу за виолончело, и кад се мало укоси према оној страни где је куцао часовник, виде још и једног испуњеног вука, исто онако стаменог и ситог као што је и Абогин.

Било је мирно... Негде далеко у собама неко јако узвикну „а!“ и звекнуше нека стаклена врата, по свој прилици од ормана, па се опет све смири. Кирилов почека пет минута, престао је да разгледа своје руке, и упре очи у врата иза којих је Абогина малочас нестало.

На прагу тих врата појави се Абогин, али не онај исти. Нестало је израза засићености и отмености, него су и лице, и руке и став његов били нагрдно промењени немилим изразом, и од мученичког физичког бола и запрепашћености. Покрећу му се све црте, и нос, усне, бркови, и чини се као да се муче да се откину са лица, а очи му се чисто смеју од бола.

Абогин тешким и широким кораком крочи на средину собе, пресамити се и застења тресући стиснутим песницама.

— Изневерила ме! — викну он са јаким нагласком на слогу не и на р. — Преварила! Побегла! Претварала се, послала ме по лекара само зато да може побећи са оним нитковом! Папчински! Боже мој!

Абогин тешко коракну ка доктору, испружи према његову лицу своје беле меке песнице, и тресући их настави да вапије:

— Побегла! Преварила ме! Али шта јој је требало да слаже?! Боже мој! Боже мој! Шта ће јој

тај прљави, варалички начин, та ђаволска, змијска игра? Шта сам јој учинио? Побегла!

Бризнуше му сузе из очију. Окрете се на једној нози и поче ходати по соби. У кратком капуту, помодним уским панталонама у којима су ноге изгледале несразмерно танке према осталом телу, са великом главом и дугом косом, он је сада необично лично на лава. Радозналост нагло разведри докторово лице, он се подиже и погледа у Абогина.

— Допустите, а где је болесница? — запита.

— Болесница! Болесница! — повиче Абогин и смејући се и плачући, а једнако тресе песнице. — Није то болесница него проклетница и отпадница! Нискост! Неваљалство! Гадније ни сам сотона не би могао смислити! Послала ме од куће да би могла побећи са једним будалом, глупим клоном, Алфонсом! О боже, боље да је умрла! Ја ово не могу поднети! Не могу!

Доктор се исправи. Очи му заиграше, помутише се сузама, брада се заједно са вилицом мицала десно и лево.

— Допустите, шта ће то рећи? — запита он обзирући се радознано. — Мени је дете умрло, жена у очајању, сама у целој кући... и ја се једва држим на ногама, три ноћи нисам ни тренуо... а ви, шта ви то мислите? Приморали сте ме да играм некакву ружну комедију, да будем реквизитна ствар у представи! Не... неразумем!

Абогин отвори једну песницу, баци на патос једну згужвану хартицу и згази је као инсекта који би желео да згњечи.

— И ја нисам видео... нисам разумео! — говори он кроз стиснуте зубе тресући испред лица ону другу песницу и са изразом као да су му стали на жуљ. — Нисам запазио да он сваки боговетни дан долази, нисам видео да је данас дошао у каруцама! Зашто у каруцама? И ја то да не видим! Гусан!

— Не, не разумем! — мрмљао је доктор. — Ипак, то је! То је титрање туђом личношћу, ругање човечанским патњама, глума, комедија! То је нешто немогућно... то првипут видим у животу!

С тупим чуђењем човека који је тек сада увиђао како су га тешко увредили и понизили, он слеже рамена и рашири руке, па не знајући шта да каже ни шта да чини, немоћно опет паде у фотељу.

— Добро, охладнела си и другог заволела, — некти је богом просто, али нашто ова превара, нашто овај ниски издајнички трик? — говорио је Абогин плачним гласом. — Нашто? И зашто? Зашто тај начин да употребиш? Шта сам ти учинио?... Чујте ме, докторе — рече ватрено и приђе Кирилову. — Ви сте и противу своје воље сведок моје несреће, па нећу да од вас кријем истину. Кунем вам се да сам ту жену волео, волео побожно и смерно, као роб! Све сам жртвовао за њу: посвађао се са родбином, оставио службу и музику, опростио сам јој оно што ни мајци ни сестри не бих умео да опростим... Никад је ни попреко нисам погледао... Избегавао сам и нисам давао никаквога разлога да ми што пребаци. Па нашто јој ова лаж? Ја не тражим љубави, али нашто ова гнусна обмана? Не воли ме, онда нека то каже отворено, часно, тим пре што зна какви су моји погледи што се тога тиче...

Са сузама, сав цептећи Абогин искрено отвори своју душу доктору. Говорио је жарко, притискујући обе руке на срце, и износио му своје породичне тајне без и најмање устезања, чак и као да је био рад што их је, напokon, могао изнети на видело. Кад би се могао тако изговорити за један, за два часа, и отворити своју душу, њему би несумњиво било лакше. Ко зна, можда ће га доктор саслушати, можда ће осећати пријатељско саучешће, и можда би га он, како се то често дешава, измирио са његовим јадом па да се и не буну противу свога понижења, да не протестује, и да не прави глупости... Али није тако било. Док је он говорио доктор се на очиглед мењао. Хладноћа и зачуђеност мало помало уступише места изразу горке увређености, зловоље и срџбе. Црте се заострише још више, суровије и непријатније. И кад му Абогин поднесе пред очи слику младе жене, лепе, али хладна и сува лица без израза, као у калуђерице, и запита га може ли се веровати да је то лице способно за лаж и обману, доктор одједном скочи, севну очима и сурово отсецајући сваку реч проговори:

— Зашто ви све то мени причате? Нисам рад да слушам! Нисам рад! — повиче и удари песницом по столу. — Нису ми потребне ваше бљутаве тајне, да их ђаво носи! Не усуђујте се да ми говорите о тим просташтвима! Или можда мислите да ме нисте доста понизили? Мислите ли да сам ја лекар кога можете вређати до миле воље? Је л' те?

Абогин устукну и погледа га запрепашћено.

— Зашто сте ме овамо довели? — настави доктор тресући брадом. — Ако се ви жените од беса,

и ако од беса и ситости одигравате ову мелодраму, шта ја имам ту посла? Чега ја имам заједничкога с тим вашим романом? Оставите ви мене на миру! Вежбајте се у племенитој игри с песницама, улепшавајте се хуманим идејама, свирајте (доктор се искоси на футролу с виолончелом), — свирајте на контрабасу и у трубе, гојте се као кљукана гуска али не смете одигравати комедију са личношћу! Ако је не умете ценити а ви је бар поштедите од ваше пажње!

— Допустите, шта то све значи? — запита Абогин црвенећи.

— То то значи, да је ружно и ниско играти се људима овако! Ја сам лекар, а ви лекаре, и уопште све радне људе који не миришу на парфеме и институцију, сматрате за своје слуге и ниже људе, — и можете то; али вам нико није дао права да од човека који пати правите позоришну реквизиту!

— Како се усуђујете да ми тако говорите? — запита Абогин тихо и опет заиграше мишићи његова лица, али овога пута већ сасвим јасно од љутине.

— Доиста, како сте смели да ме овде доведете а знали сте да ми је у кући жалост? Зато, да ми причате ваше гадости? — викну доктор и опет удари песницом о сто. — Ко вам је дао права да се овако ругате туђем болу?

— Ви сте памет изгубили! — викну Абогин. — То није великодушно! Ја сам дубоко несрећан и... и...

— Несрећан — потсмехну се доктор презриво. — Не потржите ту реч, јер она се не тиче вас. И варалице које не могу да нађу новаца на меницу кажу да су несрећни. Гуска, коју сало гуши, и она је несрећна. Ситни, ништавни људи!

— Господине, ви сте забраздили! Ви сте се заборавили! — цикну Абогин. — Због таквих разговора... туку! Разумете ли?

Абогин журно завуче руку у шпаг, извуче новчаник, извади две новчанице и баци их на сто.

— Ето вам за ваш труд! — рече он ширећи ноздрве. — Плаћени сте!

— Ви се усуђујете да ми новац нудите! — викну доктор и руком сману новац са стола на патос. — Увреда се новцем не исплаћује!

Абогин и доктор стоје лице у лице и гневни наставе наносити један другоме незаслужене увреде. Они по свој прилици нису никада у животу, па ни у бунилу, изговорили толико сурових и ружних ствари, толико неправичних и неодмерених речи. У обојице се моћно показала сва неправичност несрећних људи. Они су себични, зли, неправични, сурови и неспособни да једни друге разумеју, и то мање него људи ограничени. Несрећа не зближава људе него их раздваја, чак и кад би, како се чини, морали бити везани једнаким болом, они се узајамном суровошћу и неправичношћу много и много више раздвајају него што то бива у срединама људи сразмерно задовољних.

— Постарајте се за мој повратак, молим! — викну доктор гушећи се.

Абогин са жестином зазвони у звонце. А кад се на тај позив нико не одазва он зазвони још једном и љутито баци звонце на патос, оно паде на простирку с тупом лупом и јекну жалосно као у претсмртном уздаху. Собар се појави.

— Где сте се посакривали, ђаво вас однео?! — плану домаћин и стеже песнице. — Где си био? Иди, нареди да се овоме господину спреме кола, а за мене каруце. Чекај! — довикну он кад се лакеј окрете да иде. — Сутра нећу да видим у кући ни једног неверника! Сви напоље! Узећу нове људе! Неваљалци!

Абогин и доктор чекају кола и ћуте. Абогину се већ повратио изглед засићености и префињене отмености. Хођао је по соби отмено устресајући главом и очевидно нешто је смишљао. Гнев се још није стишао у њему али он се старао да покаже како и не види свога непријатеља. А доктор је стајао, једном се руком држао за ивицу стола и гледао у Абогина с оним дубоким и нешто циничним и ружним презрењем каквим уме да гледа само бол и недаћа кад пред собом види изобиље и отменост.

Кад је већ сео у кола и пошао, доктор је још гледао презриво. Напољу је било мрачно, много мрачније него кад су дошли. Црвени полумесец беше већ зашао за брег, а облаци који су га чували наређали се око звезда као мрки колутови. Путем прозвргташе каруце са црвеним светиљкама и остави доктора за собом. Абогин оде да протестује, да прави глупости...

Доктор целог пута није мислио ни на жену, ни на Андреју него на Абогина, и на људе који су жи-

вели у кући коју тек што је оставио. Његове су мисли биле неправичне и немилостиве, нечовечно свирепе. Осуђивао је и Абогина, и његову жену, и Папчинског и све оне што живе у ружичастом су-тону и миришу на парфеме, и целог пута мрзео их је и презирао до бола у срцу. И у његовоме уму формирало се чврсто уверење о тим људима.

Проћи ће време, проћи ће и туга докторова, али његово уверење, неправично, недостојно човечјега срца, неће проћи и остаће у његовој свести до гроба.

КОШМАР

Кад се Куњин, стални члан,¹ млад човек од триестину година, вратио из Петрограда у своје Борисово, први му је посао био да пошаље гласника по оца Јакова Смирнова, свештеника из Сињкова.

После пет часова дође отац Јаков.

— Врло ми је мило што се упознајемо! — дочека га Куњин у претсобљу. — Већ је годину дана како овде живим и радим, па мислим време је да се упознамо. Изволите у собу! Него, збиља... ви сте врло млади! — зачуди се Куњин. — Колико вам је година?

— Двадесет осам, господине, — проговори поп Јаков и лако стиште пружену руку и, не зна се зашто, поцрвене.

Куњин уведе госта у свој кабинет и стаде га посматрати.

„Неко грубо лице, као у сељанке!” — помисли он.

Одиста, у лицу оца Јакова има много „женски сељачкога”: прћаст нос, живо румени образи, и крупне сиво-плаве очи са ретким једва видљивим обр-

¹ Стални члан, државни чиновник кога држава поставља да сâм или у каквој установи решава питања добра, имања, или спорова између поседника и сељака. — Прим. прев.

вама. Дуга, риђа коса, сува и глатка, спушта се низ плећа као ниска правих шипчица. Бркови се тек развијају у истинске мушке бркове, а брадица је од оних рђавих и никаквих брада које семинаристи, не зна се зашто, однекуд називљу „трепетљикама”: врло ретка, као зупци, провиди се и не може да се прочешља и заглади, сем да се можда само почупа. Све то што је тако мршаво исклијало, израсло је још и неједнако, као шипражје, управо као да је отац Јаков хтео да се маскира као поп и почео да лепи браду па га усред посла неко прекинуо. На њему је мантија у боји танке кафе од цикорије, са великим закрпама на лактовима.

„Необичан субјект...” — помисли Куњин гледајући његове скутове испрскане блатом. — „Први пут ми долази у кућу, а није могао да се уљудно одене”.

— Седите, попо, — поче он одрешито и лако, више по навици, него из љубазности, пријатно, и привуче фотељу ближе столу. — Седите, седите, молим вас!

Отац Јаков се накашља у шаку и неспретно се спусти на крајичак фотеље и стави дланове на колена. Мали растом, уских груди, у лицу знојав и црвен, он одмах учини на Куњина најнепријатнији утисак. Уз то Куњин није могао ни помислити да у Русији има овако и по спољашности јадних и жалосних свештеника, без угледа и без вредности, а у ставу оца Јакова, у начину како дланове држи на коленима, и седи на крајичку столице, види се недостатак достојанствености, па шта више и улагивање.

— Звао сам вас послом, попо, — поче Куњин и затури се на наслон фотеље. — Пала ми је у део пријатна дужност да вам помогнем у једном вашем корисном предузећу... Дакле, кад сам се вратио из Петрограда затекао сам писмо вође нашега племства: Јегор Димитријевић предлаже ми да се ја примим старања о парохиској школи која се отвара код вас у Сињкину. Мени је то врло драго, попо, радујем се из свег срца... И још више: ја са одушевљењем примам ту понуду.

Куњин устаде и прошета по соби.

— Свакако, и ви и Јегор Димитријевић знате да ја немам великих сретстава за то. Моје је имање заложено, и живим искључиво од своје плате. Дакле на велику помоћ не можете рачунати, али ја ћу учинити све што ми моја снага допушта... А кад мислите, попо, да отворите школу?

— Кад буде имало новаца... — одговори поп Јаков.

— А имате ли сада каквих год сретстава?

— Готово никаквих... Сељаци су на збору утврдили да сваке године плаћају по тридесет копејака од сваке мушке главе, али то је тек само обећање! А за први мах потребно је имати бар двеста рубаља.

— М-хм... Нажалост, ја сад немам толико... — уздахну Куњин. — Сав новац потрошио сам на путу па... па сам се и задужио. Хајде да заједно размислимо и да нађемо каквога излаза.

Куњин поче наглас да размишља. Он казује своје комбинације и на поповом лицу тражи одобравање и пристанак. Али је то лице хладно, непомично и ништа друго не казује сем стидљиве бојажљиво-

сти и узнемирености. Кад га човек гледа могао би помислити да Куњин говори о неким мудрим стварима које отац Јаков не разуме али слуша тек само из обзира према говорнику а уз то се боји да га не ухвати у незнању.

„Како се види, овај мали није баш од оних много паметних..." — мисли Куњин. — „Сувише је везан и глупав”.

Поп Јаков оживе мало па се и осмехну тек у онај мах кад уђе слуга и донесе на послужавнику две шоље чаја и корпицу са перецима. Он узе своју шољу и одмах је поче пити.

— Како би било да пишемо владици? — настави Куњин гласно да мисли. — Јер, право да кажем, покрет за парохиску школу није створила ни самоуправа ни ми, него виша духовна власт. Па она треба и сретства да нађе. Ја се сећам, читао сам, да је у ту сврху била одређена и нека свота. Знате ли ви штогод о томе?

Поп Јаков се тако загњурио у чај да одмах и не одговори. Он управи у Куњина своје сиво-плаве очи, мало се промисли па као да се тек сад сетио питања махну главом одречно. Преко његовог ружног лица разли се, од ува до ува, задовољство и израз најобичнијег, прозаичног апетита. Он пије чај, слади сваки гутљај. Кад попи све до последње капи он спусти шољу на сто, затим је узе опет, загледа јој у дно, и опет је остави. Са лица му нестане задовољства... Куњин даље виде како његов гост узе из котарице један перец, одгризе један залогај, затим перец мало окрете у руци и брзо га ћушну у свој џеп.

„Е, ово већ није нимало јерејски!” — помисли Куњин и гадљиво смаче раменима. — „Шта је ово, поповска грамжљивост или детињарија?”

Он нареди да се госту донесе још једна шоља чаја, после га испрати до претсобља, а затим леже на софу и сав утону у непријатно осећање које му је нанела поп-Јаковљева похода.

„Редак, дивљачан човек!” — помисли он. — „Прљав је, неуредан, груб, глуп, и, зацело, пијаница... Боже мој, и то је свештеник, духовни отац! Народни учитељ! Замишљам колико ироније мора имати у ђаконовом гласу, кад га пред почетак службе позове: благослови, владико! Красан владика! Владика без трунке достојанства, невоспитан, који перце крије у џепове као ђак... Пхи! Господе, где су биле очи архијереју кад је овога човека запопио? Шта они мисле о народу кад му дају овакве учитеље? Ту су потребни људи који...”

И Куњин сад мисли кога руски свештеници својом личношћу треба да претстављају...

„Кад бих, на пример, ја био поп... Школован, образован поп, који свој посао воли, може много да учини... ја бих одавно школу отворио. А проповеди? Ако је поп искрен и ако је надахнут љубављу према своме позиву и раду, он би могао давати дивне, распаљиве беседе и проповеди!”

Куњин затвори очи па у мислима поче да саставља беседу. Мало после седе за сто и стаде брзо писати.

„Даћу ономе риђоме, нека прочита у цркви...” — помисли он.

Одмах, прве недеље, Куњин оде ујутру у Сињкино да сврши питање о школи и да узгред види цркву и упозна њене прилике, и он је њен парохијанин.

И ако је било кишовито доба, ово је јутро сјајно. Сунце живо сија и својим зрацима обрезаје снежне слојеве, овде-онде још одржане, и смањује их. А снег, праштајући се са земљом, прелива се као дијамант и драго камење, чисто је тешко гледати га, а млада озимица жури се да озелени. Гранци се крепко и поуздано носе над земљом, и пре него што чврсто стану на ноге они неколико пута потскоче...

Дрвена црква, у коју се Куњин одвезао, оронула је и влажна; стубићи у паперти, некада окречени, сад су се сасвим подлубурили и лице на две ружне рукунице. Икона изнад врата изгледа као изједна замрачена мрља. Али ово сиромаштво трону и разнежи Куњина. Он смерно обори очи, уђе у цркву, и застане код врата. Служба је тек почела. Стари црквени певач, савијен као дуга, пева у тупом, неразговетном тенору. Отац Јаков служи сам, без ђакона, иде по цркви и кади. Да није оне побожне смерности која прожима Куњинова осећања још откако је ушао у убогу цркву, он би се извесно осмехнуо сад кад је видео оца Јакова. На маломе јереју висе изгужвана и дугачка предугачка риза од неке изношене жуте тканине. Доња ивица вуче јој се по земљи.

Црква није пуна. Кад Куњин у први мах погледа у парохијане зачуди се необичној околности што види само старце и децу... А где су људи радени? Па где је омладина, и људи зрели? Али кад постоја мало и кад се побоље загледа у старачка лица Ку-

њин опази да је он младе видео уместо старих. Уосталом, овој малој оптичкој обмани не даде неко нарочито значење.

Црква је изнутра исто онако влажна и оронула као и споља. На иконостасу и на мрким и тмурним зидовима нема местанцета које време није зачатило или изгребло. Има много прозора али се укупан колорит чини сур, и зато је у цркви сутон.

„Ко је чисте душе, томе је добро кад се овде Богу моли...“ — помисли Куњин. — „Као што запрепашћује величанственост Петрове цркве у Риму, тако овде дира ова смерност и простота.“

Али кад отац Јаков уђе у олтар и отпоче службу његово побожно осећање расплину се као дим. Како је био млад, и како је из семинарске клупе одмах, непосредно отишао у свештенике, отац Јаков још није нашао свој начин служења. Кад чита и пева чини се као да бира који глас да задржи, висок тенор или слаб и нејак бас; клања се невешто, иде брзо, царске двери нагло и брзо отвара и затвара... Стари певач, очевидно болестан и глув, слабо и рђаво чује његова узглашавања, те се отуда није ни могло проћи без неких ситних неспоразума. Још отац Јаков и не изговори што треба да изговори а певач већ пева своје; или је отац Јаков одавно већ свршио а старац окреће уво према олтару, послуша кује и ћути, докле га не повуку за skut. Његов је глас потмуо и болешљив, сипљив, дрхтав и уњкав... А да се ово овако мало свечано служење крунише, певача вуче неки дечак чија глава једва вири из певнице. Дечак пева високим пискавим сопраном, и баш као да се навлаш труди да не погоди тон.

Куњин постоја мало, послуша мало, па изиђе да се разгали. Био је разочаран, па готово немило гледа суру и влажну цркву.

— Жале се како је у народу опало религиозно осећање... — уздахну он. — Није ни чудо! Треба само да пошаљу што више оваквих попова!

После је Куњин још трипут улазио у цркву и сваки пут га јако вукло да изиђе на свеж ваздух. Када дочека да се служба сврши он се упути кући оца Јакова.

Свештеникова кућа се споља ничим не разликује од сељачких колиба, само што слама на крову лежи равније а на прозорима се беле завесице. Отац Јаков уведе Куњина у малу видну собицу са земљаницом место патоса, а зидови су превучени јевтиним позидницама. Иако се види напор да се покаже неки сјај и богатство, као што су фотографије у оквирима и часовник са ножницама место тега, — ипак, Куњина запрепасти оскудни намештај. Кад се на тај намештај погледа може се помислити да је отац Јаков ишао од куће до куће и скупљао га мало помало: негде у некој добио округли сто на три ноге; у другој му дали табурет, у трећој столицу са јако повијеним залеђем, у четвртој кући столицу са усправним наслоном, а у петој били издашни па му дали нешто налик на канабе са равним наслоном и решеткастим плетеним седиштем. Оно је обојено мрко-црвено и јако мирише на боју. Куњин прво хтеде сести на једну од столица, али се предомисли и седе на табурет.

— Ви сте данас први пут били у нашој цркви? — запита отац Јаков вешајући свој шешир о велики нагрдан клин.

— Јест, први пут. Него знате шта, попо... Пре него што пређемо на посао, дајте чаја, јер просто ми се душа сасушила.

Поп-Јаков затрепта очима, кашљуцну и оде иза преграде. Зачу се шушкање...

„Мора бити разговара са попадијом..." — помисли Куњин. — „Занимљиво би било видети каква је попадија у овога риђега!"

Мало затим поп-Јаков изиђе иза преграде, црвен, ознојен, па силом осмејкујући се, седе према Куњину, на крајичак канабета.

„Боже мој, нису још ни самовар загрејали!" — помисли Куњин преплашено. — „Сад изволи чекати!"

— Донео сам вам састав за писмо које ћемо послати архијереју, — рече он. — Прочитаћу вам га после чаја. Можда ћете ви хтети што да додате...

— Добро, господине.

Наста ћутање. Поп-Јаков плашљиво укоси поглед на преграду, поправи косу и ушмркну се.

— Дивно време, — рече он.

— Да. Него, ја сам синоћ прочитао једну занимљиву ствар... Вољска самоуправа хоће своје школе да преда свештенству. То је карактеристично.

Куњин устаде, прошета по земљаном тлу и поче да износи своја размишљања и закључке.

— То није рђаво, — вели он, — само кад би свештенство било на висини свога позива и имало јасне свести о својим задатцима. По несрећи, ја познајем свештенике који према својој просвећености и моралним својствима нису ни зато да буду писари у војсци, а камоли свештеници. А ви ћете се сло-

жити са мношвом да рђав учитељ наноси много мање штете него што рђав свештеник...

Куњин погледа у попу Јакова. Он седи погнут, живо нешто мисли, и, како се види, не слуша госта.

— Јашо, оди овамо! — зачу се женски глас иза преграде.

Куњина мори жеља за чајем.

„Не, тај чај овде нећу добити!" — помисли он и погледа у часовник. — „А чини ми се да ја овде нисам ни жељени гост. Домаћин се није смилостивио ниједну реч да ми каже, него само седи и трепће".

Куњин узме шешир, сачека оца Јакова и поздрави се с њиме и оде.

— Само ми напрасно пропало јутро! — љути се он путем. — Дрво! Пањ! Мари он за школу колико за лањски снег. Не, с њиме не могу радити! Ја и он нећемо ништа учинити. Кад би вођа племства знао какав је поп овде, он не би журио да ради на отварању школе. Ваља се прво постарати за ваљаног попу, а после већ и о школи."

Куњин сад готово мрзи оца Јакова. Тај човек, његова јадна и карикатурна појава, у дугачкој похабаној мантији, његово простачки женско лице, начин како службу служи, и како живи, и канцелариска бојажљива понизност, — све је то увредило и оно мало религиозног осећања што је у његовим грудима заостало и тихо га загревало заједно са осталим причама и бајкама дадиља. А његово самољубље тешко је поднело хладноћу и непажњу с којом је попу примио његово искрено, жарко заузимање за ствар која је чисто његова, попова...

Истогa данa увече Куњин је дуго ходао по соби и мислио. Затим отсудно седе за сто и написа владици писмо. Замоли га да подари новаца и свој благослов за школу, па онда уз то, искрено као син, изложи своје мишљење о свештенику цркве у Сињкину. „Он је млад, — писао је он, — мало просвећен, а чини ми се и да пије, и уопште, он не задовољава оне потребе које су се у рускоме народу вековима изграђивале и изградиле у односу према његовим пастирима.” Кад то писмо написа Куњин уздахну олакшано и леже да спава са свешћу да је учинио добро дело.

У понедељак ујутру, док је још био у постељи, јаве му да је дошао отац Јаков. Није му се устајало, те нареди да се попу одговори да није код куће. У уторак он оде на скуп, а кад се у суботу вратио послуга му рече да је отац Јаков, док он није био код куће, сваког дана долазио.

„Дакле, много му се допале моје перечице!” — помисли Куњин.

У недељу предвече опет дође поп Јаков. А сада не само скутови него му је и шешир блатом попрскан. Као и први пут кад је дошао поп Јаков је био црвен и знојав у лицу, и, као и тада, седео је на крајичку фотеље. Куњин науми да разговор о школи и не започиње, да не меће бисер пред свиње.

— Донео сам вам, Павле Михаиловићу, један мали списак школских потреба... — поче поп Јаков.

— Хвала.

Али по свему се види да поп Јаков није дошао ради списка. Цела његова појава говори о великој забуни, али му је у исти мах на лицу исписана од-

лучност као у човека коме је нека мисао изненадно севнула у глави и разведрила је. Он се отима да каже нешто значајно, нешто од преке потребе, и напреже се да савлада своју плашњу.

„Што ли ћути?” — љути се Куњин. — „Засео овде! А ја немам кад с њиме да се мучим!”

Да како било заглади неугодност свога ћутања, и да сакрије борбу која се у њему водила, свештеник се усиљено осмехивао, а то дуготрајно осмехивање, с муком истеривано кроз зној и црвенило лица, што није пристајало уз укочен поглед суро-плавих очију, — натера Куњина да се окрене у страну. Било му је непријатно.

— Опростите, попо, морам да путујем, — рече он.

Поп Јаков се трже као човек кога су у спавању ударили, па осмејкујући се непрестано, он онако збуњен поче ширити скуте своје мантије. И поред одвратности према томе човеку, Куњин наједном осети сажаљење па хтеде да ублажи своју суровост.

— Молим вас, попо, другипут... — рече он, — а сада, при растанку, да вас нешто замолим... Ја сам се некако одушевио, знате, па сам написао две беседе... Даћу вам их да их прегледате и кад могаднете одржите их.

— Добро, господине, — рече поп Јаков и дланом поклопи беседе на столу. — Узећу их...

Постоја мало, сметен, а непрестано шири мантију, па онда нагло прекиде своје усиљено осмејивање и одлучно исправи главу.

— Павле Михаиловићу, — рече он, а очевидно пашти се да говори гласно и звонко.

— Шта желите?

— Чуо сам да сте изволели... овај... свога писара разрешити од дужности... па... сада тражите другога...

— Јесам!... А ви имате некога да препоручите?

— Ја, видите, ја... да ли би ви ту дужност могли да поверите... мени?

— А зар ви остављате свештенички позив?

— Не, не, — брзо одговори поп Јаков, и са неког узрока побледе, а цело му тело устрепта. — Боже ме сачувај! Ако сумњате, онда немојте, немојте! Ја сам то онако казао, као узгред, уз наш посао... да своје приходе повећам... Не, не треба, не, немојте се узнемиравати!

— Хм... приходе... Али ја писару плаћам само двадесет рубаља месечно!

— Господе, па ја бих се и за десет примио! — прошапута поп Јаков и обазре се. — Доста је и десет! Ви... ви се чудите, и сви се чуде. Лаком поп, грамжљив, — где он дева тај новац! Ја и сам видим да сам лаком... и кажњавам себе, осуђујем... стид ме да људима у очи погледам... Ја вам говорим искрено, Павле Михаиловићу... Бог истинити сведок ми је...

Отац Јаков одахну и настави:

— Путем, спремио сам читаву исповест, али... све сам заборавио, не могу сад ни речи да нађем... Ја добијам од парохије сто педесет рубаља годишње и то је све... Чуде се где ја девам тај новац... Али ја ћу вам све искрено казати... Четрдесет рубаља годишње шаљем брату Павлу у богословију. Он тамо има све, али хартија и перо су моји...

— Ах, верујем, верујем... добро, нашто све то?

— махну Куњин рукама, а од ове искрености свога госта осећа тешко бреме, и не зна како да избегне сузан сјај његових очију.

— После, господине, ја још нисам ни конзисторији све платио за своје место... За место, плаћено је за мене двеста рубаља, и ја отплаћујем то по двадесет рубаља месечно... Па сад судите шта мени остаје. А још, сем тога, треба оцу Аврамију да дајем бар по три рубље месечно!

— Каквом оцу Аврамију?

— Оцу Аврамију, који је пре мене био свештеник у Сињкину... Место су му одузели због... слабости, а он и данас живи у Сињкину! Где ће он и како ће? Ко ће да га храни? Ако је и стар, али и њему треба хлеба, одела и горива! Ја не могу да допустим да он поред свога чина иде да проси милостињу! Моја би грехота била да њему што буде! Моја грехота! Он је... он свима дугује, па грехота ми је да за њега не плаћам.

Отац Јаков се прену с места па, несвесно гледајући у патос, поче ходати горе-доле.

— Боже мој! Боже мој! — мрмља он и час диже руке а час их спушта. — Спаси нас, Господе, и помилуј! И зашто си примао на се овај чин кад мало верујеш и кад немаш снаге за то? Нема краја моме очајању! Избави ме, Царице Небесна!

— Умирите се, попо! — рече Куњин.

— Глад ме измучила, Павле Михаиловићу! — настави поп Јаков. — Опростите племенито, али ја више немам снаге да... Ја знам: да запросим, да се поклоним, свако би ми помагао, али... то не могу! Стид ме! Како ћу ја од сељака да молим? Ви

сте овде на служби па видите и сами... Која ће се рука пружити да моли од сиромашка просјака? А да замолим кога мало богатијег, неког поседника, ја не могу! Понос ми не да! И стид ме!

Отац Јаков махну руком и обема рукама нервозно зачешља косу.

— Стид ме! Боже, да великог стида! Не могу, поношљивац, да људи виде моју сиротињу! Кад сте ме ви посетили, Павле Михаиловићу нисам ни чаја имао, а да вам то признам, сметала ми та гордост. Стидим се свога одела, ево ових закрпа... стидим се одежде своје, и глади своје... А личи ли свештенику охолост?

Поп Јаков застаде наспред собе, па као да и не види да је Куњин ту, поче сам собом да расправља.

— Добро, узмимо да ја поднесем и глад и стид, али ја имам попадију, Господе Боже! Узео сам је из добре куће! Њене су руке беле и нежне, она је навикла на чај и на бели хлеб, и на добру постељу... Код родитеља свирала је на клавиру... Млада је, нема још ни двадесет година... Па, свакако, жели и да се лепо обуче, и да се позабави, и да иде у госте... А она ми је... горе него свака куварица, стиди се на улицу да изиђе. Боже мој, Боже мој! Једина јој је радост кад јој из посета донесем коју јабучицу или... перечић...

Отац Јаков опет обема рукама зачешља своју косу.

— И тако, код нас нема љубави него туге и жалости... Не могу да је погледам а да се не сажалим! И шта се то догађа на свету, о Господе! Догађа се тако да се не би поверовало кад би се

у новинама писало... И кад ће свему томе бити крај!

— Доста, попо, немојте тако! — готово викну Куњин, уплашен његовим тоном. — Зашто би ви тако мрачно гледали на живот?

— Опростите племенито, Павле Михаиловићу... — замрмољи отац Јаков као пијан. — Опростите, све је ово... пусто и празно, и немојте се на то ни освртати... Него ја само себе оптужујем, и оптуживаћу... Оптуживаћу се!...

Отац Јаков се осврте и зашапута:

— Једном рано ујутру идем ја из Сињкина у Лучково, а на обали реке стоји нека женска и нешто послује... Приђем ближе, и својим очима не верујем... Страшно! Докторка, жена Ивана Сергејиха, па пере рубље!... Докторова жена, свршила институт! Дакле, да људи то не би видели она пази да добро порани и да за читав километар иде далеко од села... Неодољива гордост! Чим она угледа да ја стојим крај ње и да видим њену сиротињу, а она сва поцрвене... Ја се збуних, уплаших, притрчах да јој помогнем, а она крије рубље од мене, боји се да не видим њене поцепане кошуље.

— Ипак, све је то просто невероватно, — рече Куњин седајући, и готово са стравом погледа у бледо лице оца Јакова.

— Управо тако: невероватно! Никада, Павле Михаиловићу, није било да једна докторка сама пере рубље у реци. Нема то нигде ни у којој земљи! Моје би било да као пастир и духовни отац не дам да то буде, али шта ја могу? Шта? Још, и ја сам прижељкујем како би ме њен муж бесплатно лечио!

Ви сте тачно изволели одредити да је све то невероватно. Очима да се не верује! За време службе, ја, знате, погледам из олтара, па чим видим своју паству, гладнога Аврамија и попадију, како се сетим докторке, њених руку помодрелих од хладне воде, а ја се, верујте, заборавим, па стојим као пањ, без свести, све док ме црквењак не дозове себи... Страшно!

Отац Јаков опет поче шетати.

— Господе Исусе! — узмахну он рукама. — Свети угодници! Не могу ни службу да служим... Говорите ми о школи, а ја, као глупак, ништа не разумем, и само мислим на јело... Па чак и пред престолом у олтару... Него... шта ја ово чиним? — прену се он. — Ви имате да путујете... Опростите, господине, ја то... онако... Опростите...

Куњин ђутке стиште руку попу Јакову, испрати га до у претсобље, па се врати у свој кабинет и застаде код прозора. Виде како поп Јаков изиђе из куће, натукао на главу свој пожутели шешир са широким теменом, и полако, погнуте главе, као да се стиди своје искренности, оде путем.

„А не види се да га кола чекају”, — помисли Куњин.

Страх га да помисли како му је свештеник све пешке долазио ових дана, а до Сињкина имаће седам-осам километара, и путем је непролазно блато. Даље Куњин виде: Андрија кочијаш и дечак Парамон прескачу преко бара и каљуга те и поп Јакова прскају блатом, и притрчавају му да их благослови. Поп Јаков скиде шешир и полако благо-

слови Андрију, затим благослови и дечка и помилова га по глави.

Куњин пређе руком преко очију, учини му се да му се рука овлажила. Одмакне се од прозора и мутним погледом погледа по соби, и чини му се да у њој још чује стидљив, покоран и пригушен глас... Срећом, поп Јаков је у хитњи заборавио да понесе његове беседе... Куњин прискочи тим хартијама, исцепа их наситно и са гадљивошћу баци на патос.

— И ја то да не знам! — јекну он и паде на софу. — Ја, који већ више од годину дана служим овде као сталан члан, почасни судија за мирење, члан школског одбора! Лутка без вида, занесењак! Брзо, да им се помогне! Брзо!

Он се мученички окретао, притискивао је слепоочнице и напрезао свој мозак.

— Двадесетог добићу своју плату од двеста рубаља... Под згодним лепим изговором даћу нешто и њему и докторки... Њега ћу позвати да отслужи молитву а за доктора привидно ћу се разболети... Тако нећу увредити њихов понос... Помоћи ћу и Аврамија...

Он рачуна на прстима, а боји се да себи призна да тих двеста рубаља једва и њему стиже да исплати настојника, послугу и онога сељака што доноси млеко... И нехотице сети се не тако давнашње своје прошлости када је очево имање неразумно трошио, када је као жутокљун дечак од двадесет година поклањао јавним женама скупоцене лепезе, и Кузми кочијашу плаћао по десет рубаља дневно за вожњу, и из таштине чинио глумицама поклоне.

Ах, како би сада биле добродошле све те разбацане и страћене рубље, трорубље, десетице!

„Отац Аврамије троши на јело свега три рубље месечно”, — помисли Куњин. — Попадија може за једну рубљу да сашије себи сукњу, а докторка да узме праљу. Али и поред тога помагају их! Редовно ћу их помагати!”

Ту се Куњин одједном сети писма које је писао владици, и сав се најежи као од хладноће кад наиђе изненадно. То сећање испуни га тешким стидом пред самим собом и пред незнаном истином...

Тако се почео и свршио искрени напор једнога од добронамерних али сувише ситих и неразмишљених људи, напор да корисно ради.

НОЋ УОЧИ УСКРСА

Стајао сам на обали Голтве и очекивао скелу с оне стране. Обично је Голтва речица осредње величине, ћутљива и замишљена, и смерно се блистала иза густих трски, али преда мношвом се сада пружало читаво језеро. Надошла пролетња вода била се прелила преко обеју обала и надалеко поплавила земљу око речног корита, захвативши баште, ливаде и ритове, тако да није била реткост видети где на воденој површини стрче усамљене тополе и жбуње и у помрчини личе на сурово стење.

Време ми се чинило дивно. Била је помрчина, али сам ипак видео и дрвеће, и воду, и људе... Васиону су обасјавале звезде, које све небо бежу застрле. Не сећам се да сам икад у свом животу видео толико звезда. Просто човек не би могао нигде прстом небо таћи. Било их је ту крупних као гушчије јаје, и ситних као семе конопљино... За празничну светковину дошле су оне на небо све до једне, од најмање до највеће, умивене, обновљене, радосне и све су до последње тихо трепериле. Небо се огледало у води, звезде се купале у тамној дубини и дрхтале у наручју лакних таласа. У ваздуху је било топло и тихо... Далеко, на другој обали, из непрозирне таме

је светлело неколико раштрканих јасно црвених светиљки...

На два корака од мене црнела се прилика неког сељака у високом шеширу с дебелом, чворноватом палицом.

— Што то тако дуго нема скеле! — рекох ја.

— А време би већ било да је овде, — одговори ми тамна прилика.

— Да и ти не чекаш скелу?

— Не, ја само онако... — зевну сељак: — чекам лимунацију. Ишао бих и ја, али право да вам кажем, немам пара да платим за превоз.

— Даћу ти ја за толико.

— Не, покорно захваљујем... Боље купи за тих пет копејака у манастиру свећицу и упали је место мене... Тако ће бити занимљивије, а ја могу и одавде да гледам. Види, тако ти бога, где нема скеле! Као да је у воду пропала!

Сељак приђе самој води, ухвати се руком за уже и повика:

— Јерониме! Јерониме-е-е!

Као одговор на његово дозивање с оне обале допре јека великог звона. Она је била густа, ниска, као отргнута с најдебље жице на контрабасу: рекло би се да сама помрчина зајеча. У исти мах се зачу топовски пуцањ. Он мину кроз мрак и замре негде далеко иза мојих леђа. Сељак скиде капу и прекрсти се.

— Христос воскрес! — рече он.

Још се ваздух не умири од удара првог звона, кад се зачу други, па за њим одмах трећи, и помрчина се напуни непрекидном, уздрхталом тутњавом. Око-

ло црвених светиљки запалише се нове и све заједно пођоше, немирно треперећи.

— Је-ро-ни-ме! — чу се потмуо отегнут узвик.

— То с оне стране дозивају, — рече сељак. — Значи ни тамо нема скеле. Заспао наш Јероним.

Светиљке и кадифаста јека звона мамили су к себи... Већ сам почео губити стрпљење и узнемиравати се, али загледајући се у мрачну даљину најзад спазих нејасне обресе нечега што је много личило на вешала. Била је то дугоочекивана скела. Она се кретала тако споро, те би се могло помислити да стоји на једном месту или да се чак примиче другој обали, да се није постепено све јасније оцртавала.

— Брже! Јерониме! — викну мој сељак. — Господин чека.

Скела домили до обале, заљуља се и са шкрипом се заустави. Држећи се за уже, на њој је стајао висок човек у монашкој мантији и шиљатој шубари.

— Где сте тако дуго? — упитих ускачући у скелу.

— Опростите, Христа ради, — одговори тихо Јероним. — Зар нема никога више?

— Нема.

Јероним се ухвати обема рукама за уже, сави се као знак питања и кашљуцну. Скела зашкрипе и заклати се. Прилика сељака у високом шеширу стаде се полако удаљавати од мене, — дакле, скела се отисла низ воду. Јероним се брзо усправи и стаде радити једном руком. Ћутали смо и гледали на обалу којој смо пловили. Тамо је већ била почела „лимунација“ коју је сељак очекивао. Крај саме воде као огромне ломаче буктала су насмољена бурад. Њихови отсјаји у води, румени као месец кад излази,

у дугим широким сноповима су нам ишли у сусрет. Разбуктала бурад су осветљавала свој властити дим и дуге људске сенке што су промицале око огња; али даље, постранце и иза њих, одакле је допирао кадифасти звук звона, била је опет иста непрозирна, црна магла. Наједном, расецајући помрчину, као златна трака се изви небу ракетла: она описа дугу и, као да се разби о небо, са праском се распрште у варнице. С обале се чу граја, налик на удаљено „ура“.

— Како је лепо! — рекох.

— Ни исказати се не да како је лепо! — уздахну Јероним. — Ала је ноћ, господине! Другипут се човек не би ни осврнуо на ракетле, а сад те свака забава весели. А одакле сте ви?

Рекох одакле сам.

— Тако је то... радостан је данас дан. — настави Јероним slabим, задиханим тенорчићем каквим говоре болесници кад се опорављају. — Радује се и небо, и земља, и пакао. Празнује свако биће. Само реците ми, мој добри господине, зашто ли то чак ни у великој радости човек не може да заборави своју тугу?

Мени се то учини да ме то неочекивано питање изазива на један од оних „залудних“ душеспасавајућих разговора које толико воле беспослени, досадом притиснути калуђери. Како нисам био вољан да много говорим, упитах само:

— А какви вас, пријатељу, јади море?

— Обични, као и у свих људи, ваше благородије, мој добри господине, али је манастир данас заде-

сила нарочита жалост: за време саме божје службе, кад се читају парамије, умро је јерођакон Николај...

— Шта ћете, божја воља! — рекох, намерно се изражавајући по монашки. — Сви једном морамо умрети. Како ја мислим, ви бисте требали и да се радујете... Кажу ко умре пред Ускрс, или на сам Ускрс, неизоставно ће ући у царство небеско.

— То је истина.

Заћутали смо. Нејасна појава сељака у високом шеширу сли се са обалским обрисима. Насмољена бурад се разгоревала све више.

— И Свето писмо јасно указује на таштину туге, а и размишљање, — прекиде Јероним ћутање: — али зашто душа тугује и неће да слуша разум? Што ли се то човеку горко плаче? — Јероним слеже раменима, осврте се мени и проговори брзо: — Да сам умро ја, или ко други, не би се можда ни приметило, али Николај је умро! Нико други, већ Николај! Тешко је и поверовати да њега више нема на свету! Стојим ту на скели и све ми се чини да ће сад он с обале послати свој глас. Да се на скели сам не бих бојао, он је увек долазио на обалу и довикивао ми. Нарочито је због тога ноћу из постеље устајао. Добра душа! Боже, како добра и милостива! Другом човеку ни мајка не би таква била, какав је мени био Николај! Спаси, Господе, његову душу!

Јероним се ухвати за уже, али се одмах опет окрете мени.

— Ваше благородије, па како тек светао ум! — рече он распеваним гласом. — Какав језик милогласан и сладак! Баш као што ће сад певати на јутрењу: „О, љубезног! о, преслатког твога гласа!“.

Осим свих осталих људских особина, имао је још и дар необичан!

— Какав дар?

Монах ме испитиваше погледом, па као да се уверио да ми се могу тајне поверавати, весело се засмеја.

— Имао је дар да пише акатисте... — Чудо једно, господине, кажем вам. Нећете се моћи надивити, кад вам објасним! Наш отац архимандрит је из Москве, отац намесник је свршио Казанску академију, имамо и јеромонаха паметних, па и старца, али ето, молим вас, ниједнога таквога немамо који би умео да пише, а Николај, прост монах, јерођакон, нигде није учио па ни спољашности неке није имао — а писао је! Чудо! Право чудо!

Јероним плесну рукама и заборавив потпуно на уже настави да се одушевљује:

— Оцу намеснику иде потеже да саставља проповеди; кад је историју манастира писао, сву је браћу сатро и десет пута у град ишао, а Николај је акатисте писао! Акатисте! Није то ни проповед, ни историја!

— А зар је тешко писати акатисте? — упитах.

— Велика тешкоћа... — заврте главом Јероним. — Ту ни мудрост, ни светост ништа не помажу, ако Бог није дао дара. Монаси, који се у томе не разумеју, мисле да је за то потребно знати само житије свеца коме пишеш, и на друге се акатисте угледати. Али то је, господине, нетачано. Оно, разуме се, ко пише акатист мора знати житије до необичности, до последње мајушне тачке. Наравно, треба се држати и других акатиста, како и где

да се почне и о чему да се пише. Ето, рецимо, први се кондак увек почиње с „возбраниј” и „избраниј”... Први икос увек треба почети с анђелом. У акатисту Исусу Преслатком, ако вас ово занима, он се почиње овако: „Анђела творче и Господе сила”, у акатисту Пресветој Богородици: „Анђео претставник с небеса послан би”, Николају Чудотворцу: „Анђелским обличјем, земаљским бићем”, итд. Увек се анђелом почиње. Разуме се, без тога не иде, човек мора да се угледа, али није главно ни у житију, ни у угледању, већ у лепоти и сладости. Потребно је да све буде складно, кратко и исцрпно. Треба да сваки редак одише мекотом, милином и нежношћу, да ниједна реч не буде груба, опора или неподесна. Треба тако писати, да онај што се моли једновременно се срцем радује и плаче, а умом да уздрхти и бојазан га обузме. У Богородичином акатисту постоје речи: „Радуј се, висино непостижна људским помислима; радуј се дубино невидљива ни анђелским очима!” На другом месту истог акатиста вели се: „Радуј се, дрво светлоплодносно које храниш верне; радуј се, дрво благосенолисно што покриваш многе!”

Јероним, као да се нечега уплаши или застиди, покри лице длановима и затресе главом.

— Дрво светлоплодносно... дрво благосенолисно... — промрмља он. — Где ли само нађе такве речи! Једини Господ може да обдари таквом способношћу! Ради краткоће много речи и мисли сажме он у једну реч и све то у њега изађе течно и како треба. „Светлодавні светилнице свих бића”... речено је у акатисту Исусу Преслатком. Светлодавні!

Нема такве речи ни у разговору, ни у књигама, него ју је он измислио, нашао је у свом уму! Осим течности и велеречитости, господару, потребно је да сваки редак буде богато украшен, а у њему да буде и цвеће, и муња, и ветар, и сунце, и сви предмети видљивог света. И сваки усклик треба тако саставити, да буде гладак и уву што пријатнији. „Радуј се, крине рајскога расадника!“ — речено је у акатисту Николају Чудотворцу. Није речено просто „крине рајски“, већ „крине рајског расадника“. Тако је течније и слатко за уво. Исто тако вам је и Николај писао! Исто тако! Ни исказати вам не могу како је он писао!

— Е, кад је тако, штета је што је умро — рекох. — Него, пријатељу, хајде да се превеземо, иначе ћемо закаснити...

Јероним се прену и потрча ужету. На обали почеше звонити у сва звона. Биће да је око манастира већ ишла литија, јер је сад сав мрачни простор иза усмољене буради био прошаран покретним светиљкама.

— Је ли Николај штампао своје акатисте? — упитах Јеронима.

— Како да их штампа? — уздахну он. — А и чудновато би било штампати. Чему? У нашем манастиру никога то не занима. Не маре. Знали су да Николај пише, али се нису на то освртали. Сада, господару, ново писање нико не цени!

— Гледају на њега с предубеђењем?

— Е, тако је. Да је Николај био старац, можда би онда братија и показала мало радозналости, али

он још ни четрдесет година није имао. Било их је који су исмејавали и чак за грех сматрали његово писање.

— Што је онда писао?

— Онако, више да би себе задовољио. Од све братије сам једини само ја читао његове акатисте. Дођем му крадом, да остали не виде, а њему мило што ме занима. Грли ме, по глави ме милује, лепим речима ме обасипа, као мало дете. Затвори ћелију, посади ме крај себе па узме читати...

Јероним пусти уже и приђе ми.

— Нас двојица смо били као браћа, — прошапта он гледајући ме грозничавим очима. — Где он, ту и ја. Ако ме нема, њему је тешко. И волео ме је он више него све остале, а све зато што сам плакао од његових акатиста. Срце ми се стегне, кад се сетим! Сад сам вам као сироче или удовица. Знате, у нашем манастиру сви људи су добри, честити, побожни, али... ни у кога нема нежности ни пажње, као да су прости људи. Сви говоре гласно; кад иду, ногама лупају, дижу грају, кашљу, а Николај је увек говорио тихо, умиљато, а ако примети да неко спава или се Богу моли, заобиђе га као мушица или комарчић. Лице је имао нежно, жалосно...

Јероним дубоко уздахну и лати се ужета. Већ смо се примицали обали. Право из помрчине и речне тишине мало помало упловисмо у зачарано царство, пуно загушљивог дима, праскаве светлости и вреве. Око насмољене буради већ се јасно видело како се људи крећу. Титрање пламена је давало њиховим црвеним лицима и појавама чудан, скоро фантастичан израз. С времена на време између глава и лица

указивале се коњске њушке непокретне, као изливене из црвене бронзе.

— Сад ће запевати ускршњи тропар... — рече Јероним, а Николаја нема, нема кога да се удуби у песму... За њега није било слађе свете песме, него што је тај тропар. У сваку реч би се тада удубљивао. Ето ви ћете, господине, бити тамо и задубите се у оно што се пева: то је да човеку дах стане.

— А зар ви нећете у цркву?

— Не могу... Морам превозити.

— Зар вас неће ко сменити?

— Не знам... Требало је још у девет часова да ме смене, па ето, видите, не смењују! А, право да вам кажем, желео бих у цркву...

— Јесте ли ви монах?

— Да... тојест искушеник.

Скела се зари у обалу и стаде. Пружих Јерониму пет копејки за превоз и искочих на обалу. Одмах затим на скелу се шкрипећи навезоше нека проста кола са дечаком и дремљивом женом. Јероним, слабо осветљен руменилом ватре, приону уз уже, изви се и отисну скелу.

Ја коракнух неколико пута по блату, али сам даље ишао меком, тек утабаном стазом. Та стаза је водила мрачној, јами сличној манастирској капији кроз облаке дима, кроз узмувану гомилу људи, испрегнутих коња, простих кола и каруца. Све то је шкрипало, рзало, смејало се и по свему је титрала румена светлост и таласасте сенке дима... Прави хаос! И у тој таквој гурњави још су могли да нађу место где да пуне прангије и продају медене колаче!

С оне стране зида, у порти, била је иста таква гужва, али се примећивало да има више уздржљивости и поретка. Тамо је мирисало на вењу и тамњан. Говорило се гласно, али се смех и рзање нису чули. Око надгробних споменика и крстова тискали се један уз другог људи с ускршњим колачима и завежљајима. Очигледно, многи од њих су издалека допутовали да свете колаче па су сад били уморни. По тучаним плочама што су се пружале од капије до црквених врата млади искушеници су ужурбано трчали лупајући звонко чизмама. По звонари су се такође мајали и викали.

— Каква немирна ноћ! — мислио сам. — Како је лепо!

Човек је желео да види неспокојство и несаницу у целој природи, почевши од ноћне таме па до плоча, надгробних крстова и дрвећа под којим су се људи немирно кретали. Али нигде се није узбуђење и неспокојство тако јако показивало, као у цркви. На улазу се водила несавладљива борба оних што су улазили са онима што су излазили. Једни су навирали, други гурали напоље и убрзо се опет враћали, да мало постоје па да поново крену. Људи се врте тамо-амо, не могу да се скрасе и као да нешто траже. Талас иде од улаза и по свој цркви се простире, узнемирујући чак и предње редове где стоје људи озбиљни и тешки. О прибраној молитви се не може ни говорити. Ње никако и нема, него се јавља нека непрекидна, детињски безразложна радост која иште повода само да избије напоље и излије се у каквом било покрету, па ма то и у бесциљном тумарању и гурању.

Оваква иста необична покретљивост пада у очи и у самом ускршњем богослужењу. Двери су по свима олтарима широм отворене, у ваздуху око полијелеја вију се густе облаци тамњанског дима; куд погледаш, свуда пламенови, блесак, пуцкарање свећа... Нема никаквог читања; појање живахно и весело се не прекида до самога краја; после сваке песме при служењу свештеници мењају одежде и излазе да каде, што се понавља готово сваких десет минута.

Још ја и не заузех такорећи место, кад спреда поврви талас и одбаци ме натраг. Испред мене прође висок, развијен ђакон с дугом, црвеном свећом; за њим је с кадионицом журио сед архимандрит под златном митром. Кад су се они изгубили из вида, гомила ме опет одгура на пређашње место. Али није прошло ни десетак минута, кад навре нови талас и опет се указа ђакон. Овога пута је за њим ишао отац намесник, онај исти што је, по причању Јеронимовом, писао историју манастира.

Мени, који сам се био изједначио с гомилом и зарадио се свеопштим радосним узбуђењем, би неподношљиво тешко због Јеронима. Што га ко не сме ни? Што не пође на скелу неко мање осећајан и мање упечатљив?

„Подигни око себе очи своје, Сионе, и види... — певали су на клиросу, — јер ево дођоше теби као богосветла светила, од запада, и севера, и мора, и истока чеда твоја”...

Ја погледах на лица. Сва су живо изражавала осећање свечаности; али ниједан човек није пажљиво слушао нити се удубљивао у оно што се певало и

ни у кога није „застајао дах” у грудима. Што неко не смени Јеронима? Могао сам да замислим тога Јеронима како би смирено стајао негде крај зида, погнут и жудно хватао лепоту светих стихова. Све што сада једва окрзне уши људи око мене, он би жудно пио својом осетљивом душом, опио би се до заноса, срце би му се топило, и у целом храму не би било човека срећнијег од њега. А он сада мора да плови по мрачној реци тамо-амо тугујући за својим умрлим братом и пријатељем. Одостраг надође нов талас. Пун, насмејан монах, играјући се бројаницама и осврћући се за собом, поребарке се пробијао поред мене и правио пут некој дами у шеширу и кадифеној бундици. У корак за дамом журило се манастирско слушче проносећи изнад наших глава столицу.

Изађох из цркве. Хтео сам да видим мртвога Николаја, непознатог сачинитеља акатиста. Прођох поред оgrade где се дуж зида отезао низ монашких ћелија, зивирих у неколико прозора, па не видевши ништа вратих се. Сад ми није жао што нисам видео Николаја; богзна, можда бих, да сам га видео, покварио слику коју ми ствара сада моја машта. Тога симпатичног, поетичног човека што је излазио ноћу да се с Јеронимом довикује и што је своје акатисте китио цвећем, звездама и сунчаним зрацима, несхваћеног и усамљеног, замишљам бојажљивим, бледим, нежних, кротких и тужних црта. У његовим очима зацело је упоредо с умом светлила милошта, и оно једва уздржавано, детињско усхићење које сам чуо у гласу Јеронимовом када ми је наводио одломке из акатиста.

Када смо после службе изашли из цркве, ноћи већ није било. Свањивало је. Звезде утрнуле и небо се чинило сиво-плаво, туробно. Тучане плоче, споменици и пупољци на дрвећу били су овлаш орошени. У ваздуху се оштро осећала свежина. За оградом већ није било оне живости, каква се видела ноћу. Коњи и људи се чинили уморни, сањиви, једва се кретали а од усмољене буради остале само гомиле црнога пепела. Кад је човек уморан и кад му се спава, чини му се да и природа то исто преживљује. Тако се мени чинило да дрвеће и млада трава спи. Чинило ми се да чак ни звона не звоне онако јако и весело, као ноћас. Немира беше нестало, а од узбуђења остала само пријатна изнемоглост, жеђ за сном и топлотом.

Сад сам могао да видим реку са обема обалама. Над њом је тамо-амо лебдела и клупчала се лака магла. С воде је вејала студен као нож. Кад сам скочио у скелу, у њој се већ налазиле нечије каруце и десетина, две људи и жена. Уже влажно, и како се мени чинило дремљиво, отезало се далеко преко широке реке и местимице се губило у белој магли.

— Христос воскрес! Нема више никог? — упита тихи глас.

Познадох глас Јеронимов. Ноћна помрчина није ми више сметала да разгледам монаха. Био је то висок човек, уских рамена, од једно тридесет пет година, крупних, округлих црта, полузатворених очију што су лењо гледале, неочешљане, шиљасте брадице. Изглед му је био необично тужан и уморан.

— Зар вас још нису сменили? — зачудих се.

— Је ли мене? — запита он окрећући ми своје прозебло, росом покривено лице и смешећи се. — Сада већ нико и нема да ме смени до самога јутра. Сви ће сад поћи оцу архимандриту да се оморсе.

Он и још некакав омањи сељак у капи од риђег крзна, налик на липовке, у којима се продаје мед, навалише се на уже, удружено подвикнуше и скела се отиште.

Запловисмо, узнемирујући на путу маглу што се споро дизала. Сви су ћутали. Јероним је механички радио једном руком. Дуго нас је посматрао својим кротким, тамним очима, па заустави свој поглед на ружичастом лицу младе бакалке црних обрва која је стајала у скели поред мене и ћутећи се јежила од магле што ју је обавијала. За све време пута он не скиде очију с њеног лица.

У том непрекидном гледању било је мало мушког. Мени се чини да је на женином лицу Јероним тражио благе и нежне црте свога покојног друга.

СРЕЋА

(Посвећено Ј. П. Полонском)

Поред широког степског друма који се зове велика џада занућило је велико стадо оваца. Чувала су га два чобанина. Један од њих, старац од својих осамдесет година, шкрб, са лицем које се тресло, лежао је ничице, поред самог друма, ослонивши лактове на прашњиво лишће маслачка. Онај други, младо момче, густих црних обрва, још голобрад, обучен у пртену тканину од које се шију вреће, лежао је на леђима, подметнувши руке под главу, па се загледао горе у небо на коме му се, баш изнад њега, отегао био млечни пут, и дремаху звезде.

Чобани не беху сами. На један хват од њих, у помрчини која је умотавала пут, тамнио се један оседлан коњ, а крај њега, наслањајући се на седло, стајаше човек у високим чизмама и краткој козачкој кабаници, по свему судећи, властеоска ноћна патрола. Судећи по његовом држању, усправном и непомичном, по манирима, по држању према пастирима, према коњу: то беше човек озбиљан, паметан и који је знао своју вредност. Чак се и у помрчини опажаху на њему трагови негдашњег војног муштрања, и онај охоло снисходљив израз који се добија од

сталног општења са властелом и њиховим књиговођама.

Овце спаваху. На сивој позадини јутарње румени, која већ почињаше да се указује на источном делу неба, овде-онде су се виделе нејасне силуете оваца које се беху већ пробудиле. Оне стајаху па су, опустивши главе, о нечем мислиле. Њихове мисли, дуге, обимне, изазиване представама само о широкој степи и о небу, о дневима и ноћима, вероватно поражаваху и тиштаху и њих саме до утрнулости, те, стојећи као укупане, не примећиваху ни присуство туђег човека, ни паса.

У сањивом, счврснутом ваздуху лебдео је монотон жубор без којег никад није степска ноћ. Непрестано су зрикали зрикавци, пућпурикале препелице, а на један километар од тора, у ували, кроз коју је текао поток и расле врбе, тромо су звиждукали још млади славуји.

Надзорник застаде да иште од пастира жишку да припали лулу, затим се, ни речи не рекавши, налакти на седло па се замисли. Онај млађи пастир не обрати на њ никакву пажњу, — он и даље лежао и гледаше у небо, — а старац дуго осматраше пољака па га запита:

— Да не будеш ти Пантелеј са Макаровског савлаша?

— Он, он! — одговори пољак.

— Сад видим. Нисам те одма познао, обогатио се дабогда! Откуд те Бог нанео?

— Од Ковиљовског.

— Далеко. Дајете наполичарима земљу?

— Како кад. И на пола, и под закуп, а и за башче. Ја сам управо у млин ишао.

Велики матор овчарски пас, суре боје, рундав, са чуперцима око очију и носа, гледајући да се прави равнодушан према присуству странца, два три пут мирно обиђе око коња, па тек наједном са пакосном, старачком промуклошћу кидиса с леђа на пољака. Остали пси не издржаше те и они ђипише са својих места.

— Шибе, не било вас! — викну старац издижући се на лакту. — Поцркали дабогда, поганијо проклета!

Кад се пси умирише, старац се врати у пређашњи положај па рече мирним гласом:

— А у Ковиљима, на сам Спасовдан, Јефим Жмења умро. Опрости Боже, стра ме о покојнику да ружно говорим, али је то била гадна старкеља. Слушао си ваљда за њега?

— Јок, нисам слушао.

— Јефим Жмења, ковача Стјопке чича. Сва га ова околина зна. Их, што је то био поган старац! Шесет година ја њега знам, још од оно доба кад су цара Александра што је Французе изагнао, мртвог из Таганрога на воловским колима у Москву носили. Ја и он смо заједно ишли да покојног цара дочекамо, а тад велика цада није ишла на Бахмут, него са Есауловке на Градиште, а тамо где су сад Ковиљи, било је много дропљиних гнезда — гдегод ногом крочиш — а оно дропљино гнездо.

... Још тадар сам ја приметио да код Жмење није како треба, да у њему нечиста сила борави. Ја тако есапим: ако неки човек од сељачког реда само ћути,

па о женским пословима брине, а све гледа да је сам и повучен, — код тог човека нису чиста посла, а Јефимка је, знам, још из младости вечито ћутао, гледа те к'о да си му оца убио...

... Да он некад с нама у цркву пође, ја л' на сокак да се к'о друга момчад проводи — он ти није знао за такву моду, него вазда сам седи, ил' са женама неке јаде прича... Још је младић био, а већ се најмио да служи као пчелар, јал као баштован. Знам, дођу му тако добри људи у башту, а његове лубенице и диње — звижде. А једном опет пред људима штуку уватио, а она поче да се цери: хо-хо-хо-хо!

— Бива то, — рече Пантелеј.

Млађи пастир се преврну на другу страну па се, подигавши своје црне обрве, загледа у старца.

— А јеси л' ти чуо како лубенице звижде? — запита он.

— Да кажеш: чуо, ја их нисам чуо, Бог ме сачувао, — уздахну старац, ал' сам чуо од људи. Па и није то неко чудо... Кад нечиста сила 'оће, и камен ће да ти звизне. Кад су народу објавили слободу,¹ код нас је три дана и три ноћи стена брујала. Ја сам сам мојим ушима слушао. А она штука се церила стога што је то Жмења, место штуке, акрепа био ухватио.

Ту старац као да се нечега сети. Он се хитро диже на колена па, јежећи се као да му је зима, нер-

¹ Манифест цара Александра II (19 фебруара 1861), којим су руски сељаци тобоже ослобођени од дотадашње вековне економске и личне заробљености власти. — Прим. прев.

возно турајући руке у рукаве, расприча се кроз нос, брзајући као жена:

— Спаси нас, Господе, и помилуј! Једном сам ишао обалом у Новопавловку. Навукле се облачине, небо се натуштило, па кад поче да бије киша и град к'о твоја песница — мајко Божја, Небеска Царице!... Грабим ја што брже могу, кад наједном, погледам, а на путањи, у трњаку — трн се баш био расцветао — испаде један бео во. Мислим се ја: чији ће ово да буде во? И која га беда овамо сад донесе? Иде он, репом маше па — му-у-у! Кад, да видите чуда, стижем ти ја њега, прилазим му ближе, кад 'оћеш! — оно није во већ мој Жмења! Свјат, свјат, свјат! Прекрстим се часним крстом, а он избуљио очи на мене па нешто мумла. Да не да Бог колико сам се тада препао!

... Пођосмо заједно, ал' ја не смем реч да му рекнем, — грмљавина тутњи, муња небо шиба, савијају се врбе до саме воде. — кад наједаред, браћо, ето... Бог нека ме казни — без причешћа да умрем, — трчи преко пута зец... Трчи, застаде, па ће тек као човек рећи: „Помаже вам Бог, браћо!” — Шибе, ђаво да те!... — викну старац на рундавог пса који опет поче да крстари око коња. — Цркао да богда!

— И то се дешава, — рече пољак још увек наслонен на седло и не мичући се. А рекао је то једва чујним, потмулим гласом, као што говоре дубоко замишљени људи.

— Дешава се то, — понови он дубокомисаоно и уверено.

— Ух, погана је то старкеља била! — настави старац, али више не тако ватрено. — Пет година после објаве слободе њега је општина осудила те је пред судницом шибан био, а он, да се освети селу, потеже па ти на све Ковиље пусти грлену болештину. Силан је народ тада помро, броја му се није знало, баш као да је колера наишла...

— А како је он то болештину пустио? — запита млађи пастир после извесног ћутања.

— Па зна се како. Ту се велика памет не тражи, само кад неко 'оће. Жмења је народ змијским салом морио. А то је такав лек да не само од сала, но од самог задаја његовог свет умире.

— То је тачно, — потврди Пантелеј.

— Хтели тада момци да га умлате, ал' старији нису дали. Штета би га било убити, јер је знао сва она места где је благо било закопано. А окром њега нико то није знао. Јер код нас што има закопаног блага — то је све замађијано и зачарано, тако да можеш и да му нађеш његово место, ал' га не видиш... А он га је видео. Дешавало се, иде тако обалом, или шумом, а под жбуњем и у камењару пламичци, пламичци, пламичци... Такви пламичци баш као да сумпор гори... Ја сам и сам видео. Па су сви мислили да ће Жмења да их одведе на та места, ил' да ће сам откопати, а он — знаш како веле: пас нит сам једе, нит другом даје — па тако је и скапо: нит је сам ископао, нит народу показао.

Пољак припали лулу па на часак осветли своје велике брке и шиљат, солидног изгледа нос. Ситни кругови светлости скочише са његових руку према

шеширу, потрчаше преко седла по коњским леђима па се изгубише у гриви око ушију.

— У овом крају је одувек било много закопаног блага, — рече он.

Па, овлаш повукавши из луле јак дим, он погледа око себе, заустави свој поглед на истоку који се већ беласао па додаде:

— Закопаног блага мора увек да има.

— Па наравно, — уздахну старац. — По свему се види да га има; само, брате, нема ко да га копа. Нико не зна где је право место, а у данашње време су, можеш рећи, сва та блага зачарана и заманђијана. Да га нађеш и видиш, треба амајлију такву да имаш, а без амајлије ти, соколе, ништа постићи нећеш. Жмења је имао амајлије, ал' зар би их он, несретник, неком хтео дати? Па он их је само за то и чувао, да нико до њих не дође.

Млади чобанин се привуче на једно два корака старцу па, подбочивши главу песницама, устреми на њ укочен поглед. Детињи израз страха и љубопитства сину у његовим тамним очима и, као што изгледаше у помрчини, — тај израз развуче и распљошти крупне црте његовог младог, грубог лица. Он напрегнуто слушаше.

— И у староставним књигама пише да закопаног блага ту код нас има много, — настави старац. — Нема разговора... Једном новопавловском старцу-војнику у Ивановци су повељу показивали, а у тој је повељи било указано и место, па чак и колико товара сувог злата, и у каквом ћупу... И откад би већ по тој повељи људи благо ископали, ал' је благо зачарано, не можеш му близу прићи.

— А што то, деда, да му не можеш близу прићи? — запита младић.

— Па мора да има неки узрок, — војник ништа не рече. Уврачано је и зачарано... Треба амајлија.

Старац говораше са одушевљењем, баш као да је хтео да пред намерником пољакком душу своју излије. Он је заплетао језиком, јер не беше навикао да тако много и брзо говори, замуцкивао је и, осећајући ту ману у свом говору, гледао је да га мало улепша покретима главе, руку и мршавих рамена. При сваком његовом таквом покрету његова пртена кошуља се гужвала у наборе, спадала му са рамена па обнажавала од сунца и старости поцрнела леђа. Он би кошуљу трзао назад, а она би опет спадала. Најзад, старац, баш као да га непослушна кошуља изведе из стрпљења, скочи па поче јетко да говори:

— Постоји срећа, ту је, али која ти вајда, кад је у земљу закопана? Те тако ето немерено благо за пра бога, без икакве користи пропада, као, реци, плева илити овчији измет! А среће има много, тако много, синко, да би је достало свима, целој околини, ал' ето, ниједна жива душа не види је! Још ћемо дочекати да ће нам благо господа откопати, ил' ће нам га држава покупити па однети. Господа су већ почела да раскопавају могиле... Намирисала браћа! Ждере их завист што је толико благо ту код нас! А и држава је мудра, па се и она пожурила. Написали људи закон да ако неки сељак наиђе на благо, одма' властима да га представи. Ал' ће се господа преварити у рачуну — није нама врана мозак попила, да им на ноге носимо! „Ту је квас, ал' не за вас!”

Старац презриво прсну у смех па седе у траву. Пољак га је пажљиво слушао, па се с њим у свему слагао, али се, по изразу његове појаве и по ћутању видело да све оно што је старац причао за њега није било ништа ново, да је он већ одавно о свему томе размишљао, и знао је кудикамо више од онога што је старцу било познато.

— Признајем, ја сам свога века једно десет пута срећу тражио, — рече старац, збуњено се чешкајући. — И на правим сам га местима тражио, али мора да сам увек на зачарана блага наилазио. И отац ми је тражио, и брат је тражио — ал' ни врага нису налазили, те тако и умреше без среће. Мом покојном брату Иљи, Бог да му душу прости, поверио је био један монах да у Таганрогу, у тврђави, на једном месту испод три камена има блага, ал' да је то благо зачарано. А у то доба — то беше, сећам се, тридесет осме године, — у Матвејевој могили је један Јерменин боравио, амајлије продавао. Еле, купи ти мој Иља од њега амајлију, узе двоје деце са собом па пође у Таганрог. Само, брате, прилази он оном месту у тврђави, а код самог тог места — војник с пушком стоји!

У тихом ваздуху, ширећи се по степи, разлегну се један звук. Нешто у даљини страшно јекну, удари о камен па се разлете по степи, одјекујући: „тах! тах! тах! тах!“. Кад се звук утиша, старац радознало погледа равнодушног Пантелеја који непомично стајаше.

— То се у руднику чабар откинуо, — рече младић пошто је мало размислио.

Поче да се расвањује. Млечни пут је мало пома-

ло као снег тајао, губећи своје контуре. Небо постајаше суморно и мутно, кад човек не може да разбере да ли је ведро или је сасвим облацима покривено, и само се по јасној, блиставој прузи на истоку, и по овде-онде још заосталим звездама може да види у чему је ствар.

Први јутарњи ћув поветарца без жубора, пажљиво повијајући млечнику и суре стабљике лањског бурјана, пролете дуж пута. Пољак се трже из своје замишљености па одмахну главом. Он обема рукама трусну седло, стеже колан па, као премишљајући се да ли да појаше коња, он застаде замишљен.

— Да, — рече он: — лакат ти је ту, ал' пробај да га загризеш... Пуста срећа је ту, али немамо ми ту памет да је откопамо...

И он се окрену лицем чобанима. Озбиљно његово лице беше сетно и потсмешљиво, као у разочараног човека.

— Да, и умрећеш, а срећу нећеш угледати каква је... — рече он развлачећи, и дижући леву ногу до стремена. — Ко је млађи, још ће можда и дочека-ти, а ми не треба већ ни да мислимо о томе.

Гладећи своје дуге, росом овлажене брке, он, онако гломазан, појаха коња, па, са изразом као да је нешто заборавио или није дорекао, зажмире и загледа се у даљину...

У плавичастој даљини где се последњи још видљив брег у магли губио, ништа се није мицало; стражарске и гробничке хумке које су се овде-онде издизале над хоризонтом и бескрајном степом, гледаху сурово и као мртве; у њиховој непомичности

и ућутаности осећаху се векови и потпуна равнодушност према човеку. Прохујаће још хиљаде година, умреће милиарде људи, а они ће ту још увек стајати као што су стајали, нинајмање не жалећи за умрлима, не интересујући се живима, и нико живи неће знати зашто они ту стоје и какву степску тајну они под собом крију.

Пробуђени гаврани, ћутке и један по један, летели су над земљом. Ни у тромом лету тих дуговечних птица, ни у јутру које се понавља тачно сваких двадесет четири сата, ни у бесконачности степе ни у чему се није видео некакав смисао.

Пољак се осмехну па рече:

— Каква је ово ширина, Господе Боже! Па пођи ти сад ту, па тражи срећу! Ту су, — настави он, спустивши глас и уозбиљивши се: — ту су ето сигурно закопана два блага. Учевњаци за њих не знају, али старији људи, а нарочито они што су били у војсци, тачно знају све како је. Ту, негде на тој ледини (пољак показа у страну бичем), некад су, у старо време, разбојници напали на караван са златом. Злато су возили из Петрограда Петру императору који је тада у Вароњежу флоту градио.

... Разбојници побише царске суруџије, злато закопаше па га после већ не нађоше. Друго су благо наши донски козаци закопали. Дванаесте године су наотимали од Француза сваког добра, сребра и злата — броја му се није знало. А кад су се враћали кућама, они путем чуше да власт хоће да им све то злато и сребро узме. А они, место да властима узалуд даду онолико благо, они потегоше па га свега закопаше, да ако некад макар деца виде вајду од

њега... Ал' где су га закопали, то данас већ нико не зна.

— Слушао сам за то благо, — мргодно промрмља старац.

— Да, — замисли се опет Пантелеј. — Тако...

Наста ћутање. Пољак се замишљено загледа у даљину, осмехну се па трже уздицу још увек са оним истим изразом као да је нешто заборавио или није до краја исказао. Коњ нерадо пође кораком. Одјавивши једно сто корака, Пантелеј одлучно одмахну главом, трже се из мисли па, ошинувши коња, одјури у касу.

Пастири осташе сами.

— То је Пантелеј са Макаровљевог салаша, — рече старац. — Стопедесет годишње добија, и газдина храна. Образован човек...

Пробуђене овце — било их је око три хиљаде — нерадо, из дуга времена, почеше да чупкају малу, упола изгажену траву. Сунце још не беше изгрејало, али се већ могле видети хумке и удаљена, облаку слична, Саур-Могила са шиљатим врхом. Кад се човек попне на ту могилу, с ње се види равница, тако исто једначита и бескрајна, као небо; виде се властеоска имања, салаши Немаца и Молокана,¹ села, а видовити Калмук ће чак и варош и железничке возове да уочи. Тек одатле, са самог тог врха

¹ Молокани су верски сектанти који не признају црквене тајне, и свештенство, иконе, све православне обреде, грађанску власт и војну службу, тј. свако проливање крви, услед чега не једу ни мяса, но само млеко и јаја. (Млеко — молоко, молокани). — Прим. прев.

се и види да на овом свету, осим ућутане степе и вековечних хумки, постоји још и други живот кога се ништа не тичу ни закопана блага ни овчије мисли.

Старац напипа око себе своју чобанску палицу, па се диже. Он ћуташе и размишљаше. Са лица младићевог још не беше нестао детињски израз страха и радозналости. Он се налазио под утиском онога што је чуо, и нестрпљиво је очекивао да још што о томе чује...

— Деда, — запита га он, дижући се и узимајући своју овчарску мачугу: — шта је учинио твој брат с оним војником?

Старац не дочу питање. Он расејано погледа у младића па му одговори, мљаскајући уснама:

— А ја, Сањка, све мислим о оној староставној повељи што су је у Ивановци оном војнику показивали. Ја Пантелеју нисам хтео да говорим, нек иде с милим Богом, али у тој повељи је било указано такво место да ће га свака снаша наћи. Знаш какво место? У Богатом Кланцу, на оном, знаш, месту, где се он, као гушчија ножица, грана на три клисуре; е па у оној средњој.

— Па шта? 'Оћех да копаш?

— Па... да окушам срећу.

— Деда, а шта ћеш ти после да радиш с оноликим благом кад га ископаш?

— Је л' ја? — осмехну се старац. — Море само да ја њега нађем, а ја бих... показао бих ја свима шта ја знам... Хм!... Знао бих ја шта бих тада радио...

Али старац не умеде да одговори шта би он радио с благом кад би га ископао. Целог његовог века

то питање искрсну јутрос пред њега, јамачно, први пут, а судећи по изразу његовог лица, лакомисленом и незаинтересованом, — то питање му и не изгледаше важно и достојно неког размишљања.

У Сањкиној глави се испили још једна недоумица: што ли та закопана блага траже само старци, и што ће земаљско благо људима који сваког часа могу да оду са овог света? Али ту своју недоумицу Сањка није умео да искаже у виду питања, а тешко да би се и старац могао сетити шта да му одговори.

Превучено лаком маглом, указа се рујно сунце. Широки праменови светлости, још хладни, купајући се у росној трави, теглећи се и весела изгледа, као трудећи се да покажу да им се то није досадило, сташе полегати по земљи. Сребрнасти пелен, загасито плави различак и богородичино цвеће — све се то радосно зашарени, схватајући сунчану светлост као свој властити осмех.

Старац и Сањка разиђоше се па застадоше на крајевима тора. Обојица су стајали као стубови, не мичући се, загледани у земљу и замишљени. Првога нису остављале мисли о срећи, а други је размишљао о ономе што се ноћас говорило. Њега је занимала не толико сама срећа која му је била непотребна и непојмљива, него сама фантазија и бајка о људској срећи.

Стотина оваца задрхта и у некаквом непојмљивом страху, као на дат знак, јурну у страну од тора. А Сањка, баш као да мисли оваца, дуге и расплинуте, на часак пређоше и у њега, у таквом истом непојмљивом, животињском страху потрча у страну, али се одмах прибра па викну:

— Б-биј-ја, поцркале дабогда! Који вам је ђаво наједаред, небило вас!

А кад сунце, наговештавајући дугу, неиздржљиву оморину, поче да пече земљу, све што живи, што се ноћас кретало и давало од себе јава и гласа, — све то сад утону у полусан.

Старац и Сањка са својим дугим кијачама стајаху на супротним крајевима тора, стајаху не мичући се, као факири на молитви па су, задубљени, размишљали. Они већ нису ни опажали један другог, и сваки је од њих живео својим властитим животом.

И овце се замислише...

ТИФУС

У поштанском возу што је ишао од Петрограда до Москве, у одељењу за пушаче, путовао је млади поручник Климов. Према њему је седео постарији човек избријане морнарске физиономије, по свој прилици имућан Финац или Швед који је целог пута пућкао у своју лулу и говорио једно те једно:

— Ха, ви сте официр! И ја имам брата официра, само је он поморац... Поморац је и служи у Кронштату. А што ви путујете у Москву?

— Тамо сам са службом.

— Ха! А јесте ли жењени?

— Не, станујем с тетком и сестром.

— Мој брат је такође официр, поморац, али је он ожењен, има жена и троје деце. Ха!

Финац се нечему чудио, идиотски широко смејао кадгод би узвикивао своје „Ха” и свакичас дувао кроз своју смрдљиву лулу. Климов који се није осећао добро и коме је тешко било да одговара на питања, мрзео га је свом душом. Сањао је о томе како би лепо било ишчупати му из руку пиштаву лулу и заврљачити је под диван и Финца истерати некуд у други вагон.

„Одвратан су народ ти Финци и Грци, — мислио је. — Потпуно сувишан и никоме непотребан, одвратан народ. Заузимају само место на кугли земљиној. Шта ће они?”

И мисао о Финцима и Грцима изазивала је у његовом телу нешто слично гађењу. Ради упоређења хтео је да мисли о Французима и Италијанима, али сећање на те народе изазивало је у њему однекуд само претставу о верглашима, голим женама и иностраним олеографијама што висе у теткиној кући над орманом.

Једном речју, официр се осећао ненормалним. Руке му и ноге некако нису никако могле да се наместе на дивану, иако је сав диван био само за њега; грло му је било сухо и лепљиво, у глави је стајала тешка магла, чинило му се да му мисли лутају не само по глави, него и ван лобање, између дивана и људи, обавијених у ноћну таму. Кроз несвестицу, као кроза сан, чуо је он жагор, лупање точкова, клопарање врата. Звоњење, пиштање кондуктера, гурњава публике на платформи чули су се чешће него по обичају. Време је летело брзо, неприметно, и зато се чинило да се воз зауставља на станицама сваког минута, и да свакичас споља допиру метални гласови:

— Је ли пошта готова?

— Готова.

Чинило се да ложач одвећ често улази и гледа термометар, да се непрекидно чују треска укрштајућег воза и тутњава точкова по мосту. Бука, пиштање, Финац, дувански дим — све то, мешајући се са претњама и титрањем мутних слика, чији об-

лик и карактер здравом човеку на ум не падају, притискивали су Климова као неиздржљива мора. У страшној муци подизао је тешку главу, загледао се у фењер у чијим зрацима се ковитлале сенке и магловите мрље, хтео је да тражи воде, али му се осушени језик једва покретао и једва је имао снаге да на Финчева питања одговара. Трудио се да згодније легне и заспи, али му то није полазило за руком; Финац се неколико пута успављивао, будио се и палио лулу, обраћао му се својим „ха” и опет падао у сан. А ноге поручникове никако нису могле да се сместе на дивану и страшне слике су му стално биле пред очима.

У Спинову сиђе на станицу да се напије воде. Ту виде где за столом седе људи и журно једу.

„Како ли то могу јести!” — мислио је он, трудећи се да не удише ваздух који је мирисао на пржено месо и да не гледа уста што су жватала, — и то, и остало, чинило му се одвратним до гађења.

Нека лепа дама гласно је разговарала с официром у црвеној блузи и, смејући се, показивала дивне беле зубе; и осмех, и зуби, и сама она учинише на Климова исто тако одвратан утисак као и шунка и пржени котлети. Није могао да разуме како то војном лицу у црвеној блузи није гадно да седи поред ње и гледа у њено здраво, насмејано лице.

Кад се, попивши воду, врати у вагон, Финац је седео и пушио. Његова лула је шиштала и пућкала као каљача у кишно време.

— Ха, — зачуди се он. — Каква је то станица?

— Не знам, — одговори Климов лежући и затварајући уста, да не би удисао љути дувански дим.

— А кад ли ћемо стићи у Твер?

— Не знам. Извините, ја... ја не могу да одговорам. Болестан сам, назебао сам данас.

Финац лупну неколико пута лулом о прозорски оквир и стаде говорити о свом брату — поморцу. Климов га већ више није слушао и с тугом се сећао меке, удобне постеље, боце с хладном водом, сестре Каће која је тако умела да га смести у постељу, умири, дода воде. Он се чак осмехну кад му кроз снове промаче посиљни Павле који господину скида тешке несносне чизме и ставља на сточић воду. Чинило му се да треба само лећи у своју постељу, пити се воде и уместо бунила би дошао чврст, здрав сан.

— Је ли пошта готова? — допре издалека потмуо глас.

— Готова! — одговори бас скоро крај самог прозора. То је била већ друга или трећа станица после Спинова.

Време је брзо летело, галопирало, и чинило се да звонцима, пиштаљкама и заустављању неће бити краја. Климов у очајању загњури лице у угао дивана, ухвати се рукама за главу и опет поче мислити о сестри Каћи и посиљном Павлу, али се и сестра и посиљни помешаше с магловитим сликама, закови-тлаше и нестане их. Његов врели дах одбијајући се од наслона на дивану пекао му је лице, ноге су незгодно лежале, у леђа му с прозора дувало, али, ма-како да му је тешко било, ипак му се није хтело да мења положај у коме је... Тешка, буновна тромост мало помало њиме завлада и укочи му удове.

Кад се одлучи да подигне главу, у вагону је већ било светло. Путници су облачили бунде и кретали се. Воз је стајао. Носачи у белим блузама и с бројевима ужурбавали се око путника и прихватили им торбе. Климов навуче шињел, изађе механички у стопу за другима из вагона, и учини му се да то не иде он, већ уместо њега неко други, туђи, и осећа-шаше да је с њим из вагона пошла и његова ватра, жеђ и оне страшне слике што му целе ноћи нису дале ока склопити. Механички је примио пртљаг и узео кочијаша. Кочијаш му до Поварске затражи рубљу и двадесет пет копејака, али се он није по-гађао, већ не противуречећи, послушно седе у сан-ке. Бројеве је истина још разликовао, али новци за њега већ нису имали никакве вредности.

Код куће Климова дочекаше тетка и сестра Каћа, осамнаестогодишња девојка. Док се поздравља-ла, Каћа је у рукама имала свеску и оловку и он се сети да се она спрема за учитељски испит. Не од-говарајући на питања и поздраве, хучући само од силне ватре, он без икакве потребе прође кроз све одаје и, дошавши до свог кревета, свали се на уз-главље. Финац, црвена блуза, дама белих зуба, ми-рис прженога мяса, трепераве мрље обузеше му свест те већ није знао где је нити је чуо узнемире-не гласове.

Трговши се иза сна, виде се свучен у својој по-стељи, виде боцу с водом и Павла, али му од тога не би ни хладније, ни мекше, ни угодније. Ноге и ру-ке као и пре нису могле да се сместе, језик се лепио за непце и чуло се пућкање Финчеве луле... Крај

кревета, сударајући се својим широким плећима с Павлом, ужурбано се вртео, снажан, црнобрад доктор.

— Ништа, ништа, младићу! — мрмљао је он. — Одлично, одлично... Теко, теко...

Доктор је називао Климова младићем, место „тако” говорио је „теко”, место „да” — „де”...

— Де, де, де... — сипао је он. — Теко, теко... Одлично, младићу... Не треба губити храброст!

Брзе, немарне речи докторове, његова сита физиономија и благо „младићу” љутили су Климова.

— Зашто ме називате младићем? — простиња он. — Шта значи та фамилијарност? Дођавола!

И он се уплаши свога гласа. Тај глас је толико сув, слаб и певуцкав био, да је немогуће било познати га.

— Одлично, одлично, — промрмља доктор, не осећајући се нимало увређеним. — Не треба се љутити... Де, де, де...

И код куће је време летело исто тако бесомучно брзо, као и у вагону... Дневна светлост у спаваћој соби хитро се смењивала са сумраком. Чинило се да се доктор не одмиче од кревета и сваког тренутка се чуло његово „де, де, де”. Кроз спаваћу собу се непрекидно пружао низ лица. Ту су били: Павле, Финац, штабни капетан Јарошевић, подофицир Максименко, црвена блуза, дама белих зуба, доктор. Сви су они говорили, махали рукама, пушили, јели. Једном је чак при дневној светлости Климов спазио свога луковског свештеника, оца Александра, који

је с епитрахилем и требником у рукама стајао крај кревета и мрмљао нешто тако озбиљног лица, какво Климов пре није код њега виђао. Поручник се сети да је отац Александар све офицере католике пријатељски називао „Пољацима” и, желећи да га насмеје, викну:

— Оче, Пољак Јарошевић побегао у поље!

Али се отац Александар, човек смешљив и весео, не насмеја, већ поста још озбиљнији и прекрсти Климова. Ноћу су једна за другом нечујно излазиле и улазиле две сенке. То су биле тетка и сестра. Сетка сестрина је падала на колена и молила се: клањала се она пред иконом, клањала се на зиду и њена сива сен, тако да су се две сенке Богу молиле. Стално су мирисали пржено месо и Финчева лула, али Климов једном осети оштри мирис тамњана. Он се згрчи од гађења и стаде викати:

— Тамњан. Изнесите тамњан!

Одговора није било. Чуло се само како негде гласно певају свештеници и како неко трчи по степеницама.

Кад се Климов поврати из заноса, у спаваћој соби није било ни живе душе. Јутарње сунце на прозору пробијало се кроз спуштену завесу, и дрхтави зрак, танак и грациозан, као сечиво, играо је на боци. Чуло се лупање точкова — значи да снега већ није било на улици. Поручник погледа на зрак, на познати намештај, на врата и у први мах се насмеја. Груды и желудац му задрхташе од слаткога, срећног и голицавог смеха. Свим његовим бићем

од главе до пете, завлада осећање бескрајне среће и животне радости, какву је, вероватно, осећао први човек кад је био створен и први пут угледао свет. Климов страсно захтеле покрета, људи, речи. Тело му је било непомично, помицале се једино руке, али он то једва примећиваше и сву своју пажњу уперивао на ситнице. Радовало га рођено дисање, смех, радовало га што постоји боца, таваница, зрак, трачица на завеси. Свет божји чак и у тако уском куту као што је спаваћа соба чинио му се диван, разнолик, велики. Кад дође доктор, поручник је мислио како је медицина дивна ствар, како је доктор мио и симпатичан, једном речју како су људи добри и занимљиви.

— Де, де, де... — сипао је доктор. — Одлично, одлично... Сада смо већ здрави... Теко, теко.

Поручник је слушао и радосно се смејао. Сети се Финца, даме белих зуба, шунке, и пожелеле да пуши, једе.

— Докторе, — рече он, — наредите да ми даду корицу ражаног хлеба са сољу и... и сардину.

Доктор не одобри, Павле не послуша наредбу и не оде по хлеб. Поручник то не може да издржи и заплака, као ђудљиво дете.

— Малишане! — засмеја се доктор. — Мама, лулу, а-а!

Климов се такође засмеја и, пошто доктор оде, тврдо заспа. Пробуди се с истом таквом радошћу и осећањем среће. Крај постеље је седела тетка.

— Ти си, теткице! — обрадова се он. — Шта сам то имао.

— Пегави тифус.

— Гле, молим те. А сад ми је добро, врло добро! Где је Каћа?

— Није код куће. Вероватно отишла некуд с испита.

Старица то рече па се саже над чарапу; усне јој задрхташе, она се окрете и наједном зариде. У очајању, заборавивши докторову заповест, проговори:

— Ах, Каћа, Каћа! Нема више нашег анђела! Нема!

Она испусти чарапу и саже се да је дохвати, а при том јој паде с главе капица. Погледав на њену седу главу и не разумевајући ништа, Климов се уплаши за Каћу и упита:

— Забога, где је она? Теткице!

Старица која је већ била заборавила на Климова и сећала се само свога јада, рече:

— Заразила се од тебе тифусом и... и умрла. Пре три дана смо је сахранили.

Та страшна, неочекивана новост свега га обузе, али макако да је она била страшна и снажна, није могла умањити животну радост која је испуњавала прездравелог поручника. Он је плакао, смејао се, и скоро грдио што му не дају да једе.

Тек после недељу дана кад, у собном огртачу, ослањајући се на Павла, приђе прозору, загледа се у натмурено пролетње небо и ослушкујући непри-

јатно брујање шина што су их возили крај куће, срце му се болно стеже, заплака се и наслони чело на прозорски рам.

— Како сам несрећан! — промрмља. — Боже, како сам несрећан!

И радост уступи своје место свакодневној учмалости и осећању неповратног губитка.

ВАЊКА

Вањка Жуков, деветогодишњи дечак, дат пре три месеца на занат код обућара Аљахина, не леже на Бадње вече да спава. Сачекавши да газда и калфа оду на јутрење, он узе из газдиног ормана стакленце с мастилом, држаљу са зарђалим пером и раширив пред собом изгужвани лист хартије стаде писати. Пре него што ће написати прво слово, неколико пута се плашљиво осврте на врата и прозоре, погледа искоса на потамнелу икону око које се с обе стране пружале полице с калупима и непрекидано уздахну. Хартија је лежала на клупи, а он је пред клупом клечао.

„Мили дедице, Константине Макарићу! — писао је. — И пишем ти писмо. Честитам вам Божић и желим ти свега од Господа Бога. Немам ни оца, ни мајчице, само си ми ти још остао.”

Вањка погледа у тамни прозор, у коме је титрао отсјај његове свећице и живо претстави себи својега деду Константина Макарића, који је служио као ноћни стражар код господе Живарјових. То је маљен, помршав, али необично живахан и скретан старчић око шездесет и пет година, вечно насмејаног лица и пијаних очију. Дању спава у кухињи за

послугу, или ћаска са куварицама, а ноћу умотан у поширок кожух хода око куће и дворишта и удара у своју чуварску дашчицу. За њим, спуштене главе, корачају стара Коштанка и пас Ласко, прозван тако због своје црне боје и тела протегластог као у ласице. Тај Ласко је необично пажљив и умиљат, подједнако се улагује и својима и туђима, али кредита нема. Под његовом пажљивошћу и мирноћом скрива се права језуитска подмуклост. Нико боље од њега не уме да се прикрада кад треба и шчепа за ногу, да се увуче у ледењачу или да сељаку украде кокош. Више пута су му већ пребијали задње ноге, двапут га вешали, сваке недеље га шибали на мртво име, али би он увек остао у животу.

Сад деда зацело стоји код капије, шкиљи у јасно-црвене прозоре сеоске цркве и тапкајући сукненим чизмама ћаска са служинчади. Дашчица му је за појас привезана. Он пљеска рукама, јежи се од хладноће и, кикоћући се старачки, штипа сад собарицу, сад куварицу.

— Да ли да шмркнемо мало бурмута? — вели он, пружајући женама бурмутицу.

Жене шмрчу и кијају. Деда се топи од милине, загрцнуо се смехом и виче:

— Држи, не дај се!

И псима дају да шмрчу бурмут. Коштанка кија, измиче њушку и, увређена, склања се у страну. А Ласко из учтивости не кија и врти репом. И време дивно. Ваздух је тих, провидан и свеж. Ноћ је тамна, али се све село види с његовим белим крововима, прамењем дима што се вије из димњака, дрвеће по-

сребрено ињем, сметови. Све небо се осуло звездама које весело трепере, а кумова слама се тако јасно истиче, као да су је за празник умили и истрљали снегом...

Вањка уздахну, умочи перо и настави писање:

„А јуче сам добио батине. Газда ме је извукао за косу на двориште и избио ме обућарским кајишем зато што сам љуљао њихово дете у колевци и случајно заспао. А неки дан ми газдарица заповедила да очистим суву рибу, а ја почео од репа, а она узела рибу па њену главу стала да ми гура у лице. Калфе ме исмејавају, шаљу ме у крчму по ракију и заповедају ми да крадем од газде краставце а он удара чим стигне. А храна ми ништа не ваља. Ујутру дају хлеба, на подне каше а увече опет хлеба, а што се тиче чаја и чорбе, њих газде саме пождеру. Морам да спавам у ходнику, а кад им дете плаче, никако и не спавам него љуљам колевку. Мили дедице, учини божју милост, води ме одавде кући у село. Мени овде живота нема... Клањам ти се до земље и увек ћу Бога молити, води ме одавде, иначе ћу умрети...”

Вањка искриви уста, протрља очи својом црном песницом и зајеца:

„Бурмут ћу ти трти, — настављао је он: — Богу ћу се молити, а ако до чега дође, млати ме као вола у купусу. А ако мислиш да тамо посла нећу имати, ја ћу Богом кумити књиговођу да му чизме чистим, или да место Феђке идем у чобане. Деда мили, више се ово не да издржати, просто као на робији. Желео бих да пешке кидам у село, али немам обуће, зи-

ме се бојим. А када порастем велики, за то ћу те хранити и никоме нећу дати да те дира, а кад умреш, молићу се за покој твоје душе, исто као за мајчицу Пелагију.”

„А Москва је град велики. Све куће су господске и коња има много, а оваца нема и пси нису опаки. Деца овде не носе вертеп нити кога пушћаду на хор да пева, а једном сам видео у једном дућану, у прозору, продају се удице заједно са прutom и за сваку рибу; врло су скупе, има чак и таква нека удица која би могла одржати сома од четрдесет кила. И видео сам дућане у којима се свакојаке пушке продају, као што су оне господинове, и свака би била, вала, по сто рубаља. . . А у касапницама: и тетребова, и јаребица, и зечева, а где их лове, о томе се продавци не исповедају.”

„Мили дедице, а када код наше господе буде јелка с даровима, узми за мене један златан орах и сакри га у зелено сандуче. Замоли од госпођице Олге Игњатијевне, реци — за Вању.”

Вања уздахну и задрхта и опет заустави поглед на прозору. Сети се да је по јелку за господу увек ишао у шуму деда и водио са собом унука. Весело је било то време! И деда је кашљао, и мраз је кашљао, па је угледајући се на њих и Вања кашљао. Пре него што отсече јелку, деда обично попуши лулу, дуго шмрче бурмут, смеје се озеблом Вањици. . . Младе јеле, посуте ињем, стоје непомично и чекају која ће од њих умрети. Кудгод погледаш, преко сметова као стрела прелети зец. Деда не може, а да не викне:

— Држи, држи. . . држи га! Ах, куси ђаволе!

Отсечену јелку деда је одвлачио у господски двор, а тамо би је стали опремати. . . Више од свих осталих је у томе суделовала госпођица Олга Игњатијевна. Док је још била жива Вањкина мајка Пелагија и као собарица служила код господе, Олга Игњатијевна је Вању кљукала слаткишима и, беспослена, научила га да чита, пише, рачуна до сто и чак да игра кадрил. А када је Пелагија умрла, сиротог Вању су преместили у кујну за служинчад код деде, а из кухиње у Москву код обућара Аљахина. . .

„Дођи, мили дедице, — настављао је Вања: — Христом Богом те кумим, води ме одавде. Смилуј се на мене, сироче несрећно, јер ме сви туку и страшно ми се једе, а туга ме мори да ти исказати не могу, стално плачем. А ономад ме газда тако калупом по глави ударио, да сам се претурио и једва се повратио. Јадан је живот мој, гори од сваког ђава. . . А још ми поздрави Аљону и гуравога Јегора и кочијаша, а армунику моју ником немој давати. Остајем твој унук Иван Жуков, мили дедице мој, дођи.”

Вања на четворо пресави исписани лист и стави га у омотач који је дан раније купио за копејку. . . Размисливши мало, умочи перо и написа адресу:

Деди у село

Затим се почеша, промисли још мало па додаде: „Константину Макарићу”. Задовољан што му нису сметали док је писао, стави капу и не огрћући се капутићем, онако у кошуљи истрча на улицу. . .

Касапски момци које је уочи тога дана распитивао рекли су му да се писма спуштају у поштанске сандучиће, а из сандучића се разносе по целој земљи на поштанским тројкама с пијаним кочијашима и зveckавим прапорцима. Вањка дотрча до првог поштанског сандучета и гурну драгоцену писмо у отвор.

Уљуљкан слатким надама, после једног часа, чврсто је спавао... Сањао је пећ. На пећи седи деда, спустио доле босе ноге и чита писмо куварицама. Око пећи хода Ласко и врти репом.

ДВОЈНИЦЕ

Уморан од мириса борове шуме, сав у паучини и у боровим иглама, приближавао се шумском окрајку с пушком о рамену, књиговођа на имању у Дементјевом засеоку, Мелитон Шишкин. Његова керуша Дамка — мелез од домаћег пса и ловачког — необично мршава и скотна, подвijaјући пода се покисао реп, провлачила се за господарем и својски се трудила да где њушку не огребе.

Јутро је било ружно, натмурено. Са дрветâ, огрезлих у лакој магли, и са већ пожутеле папрати цурили су крупни млазеви; шумска влага ширила је љут мирис трулежи.

Спреда, на окрајку шумском, стајаху брезе, а кроз њихово грање и ограње видела се замагљена даљина. Иза бреза свираше неко у пастирску свиралу. Свирач није узимао више од пет-шест тонова, немарно их је отезао, не трудећи се да их свеже у један мотив; но ипак се у тој његовој свирци исказивало нешто сурово и необично тужно.

Кад се шума разреди и боровина поче да се меша са младом брезом, Мелитон угледа стадо. Спутани коњи, краве и овце промицаху кроз шипражје, па кршкајући грање, чупкаху шумску траву. На ивици

шумској, наслонен уз мокру брезу, стајао је старац пастир, мршав, у поцепаном оделу и гологлав. Старац се загледао био у земљу, о нечем се замислио, а у двојнице је дувао, и не мислећи да му је свирала у руци.

— Помози Бог, деда! — поздрави га Мелитон танким, задиханим гласом који некако нимало није био у складу са његовом џиновском појавом и крупним гојазним лицем. — Душе ваља, лепо ти свираш у ту свиралицу! А чије ти је то стадо?

— Артамоновско, — одговори му старац, скоро и не погледајући у долазника, — па задену двојнице за појас.

— Јамачно је и ова шума Артамоновска? — запита га Мелитон, погледавши око себе. — Па... Артамоновска ће баш и бити... Море, изгубих се јутрос у њој! Жив сам се изгребао!

Књиговођа седе на мокру земљу па стаде да у хартију од новина завија цигарету. Као тај танак гласић, тако је и све друго у овог џина од човека било ситно, и није се слагало са његовом огромном појавом, са крупноћом и пуним лицем: и осмех, и очи, и дугмад на оделу, и шеширић који се једва држао на гојазној, кратко ошишаној глави. Кад би говорио или се смејао, осећало би се на његовом обријаном, подбулом лицу нешто женско, бојажљиво и смирено.

— Па и ово време, Бог га видео! — рече он па накриви малко врат. — Још ни овас није пожњевен, а ова кишурина као да се најмила!

Пастир погледа на небо са кога је ромињала ки-

ша; погледа у шуму, на мокро одело књиговођино, замисли се, и не рече ништа.

— И тако нам прође читаво лето... — уздахну Мелитон. — Па зло по сељака, а и господи се поквари летњи провод...

Пастир се још једном загледа у небо, замисли се опет па рече развлачећи, као да би сваку реч добро да сажваће:

— Све ће то на једно да изађе: добру се не надај.

— А како је ту код вас? — запита га Мелитон, палећи дуван: — Има ли у Артамоновском честару тетребових младунчића?

Пастир не одговори одмах. Он се опет загледа у небо, па у страну... замисли се па затрепта очима...

Видело се да је држао за врло важно оно што ће да каже, па да би било још важније, говорио би све отежући и нарочито свечано. Израз на лицу му је био старачки, строг, достојанствен, а како му је нос преко среда био малко седласт а ноздрве зјапиле увис, — изгледао је подмукао и исмевало.

— Тешко да ће их бити, — одговори он. — Наш ми ловац Арћом рече да је о Илиндану наишао на једно легло, али ће бити да лаже. Слаб је лов ове године.

— Слаб, брате, слаб... Гдегод дођеш — нема! Ако ћеш зрело да расудиш, лов је ове године — никакав, и не вреди да се човек маје с њим. Дивља-чи нема баш никако, а што је и има, не вреди руке каљати — још је малена. Све такав неки ситнеж, жалост га погледати.

Мелитон се осмехну и одмахну руком.

— На данашњи се дан такве ствари на свету збивају да је просто смешно, и ништа више. Данашња ти птица ни нашта није налик, не седа кад треба на јајима, а неке ти се опет улење па ни о Петровудне не мисле да већ једном устану с јаја. Јест — тако ми данашњег дана!

— Ама рекох ли ти: све ће му ово на једно да изађе, — рече пастир, дижући лице горе. — Лане било мало дивљачи, ове године још мање, а за коју годину, кад погледаш, нестаће је са света. Како се мени чини, не дивљачи, него још мало па ни птице неће бити.

— Да, — рече Мелитон, промисливши мало, — право велиш.

Пастир се горко осмехну па замаха главом.

— За дивно чудо! — рече он. — И да ми је само знати: куд се то она дева? Пре двајес година, сећам се, било ти је ту и гусака и ждралова, и дивљих патака и тетребова — чудо божије! Знам кад дођу господу у лов, та ништа друго и не чујеш, но само: дан-н дан-н! Шљука и дивљих гусака никад није нестајало, а препелица и грлица — свеједно као чворака, јал' да кажеш, врабаца. Сам Бог зна откуд су извирале! И куд нестаде свега тога? ни ђавоље птице нема ти данас. Одоше у неврат и орлови, и соколови, и јејине... А мање ти је данас и сваког другог звериња. Сад су ти, брате, и вук и лисица нека дивљач, а не као некад медвед и видра. Па ти је пре било лосева! Четрдесет година мотрим ти ја и есапим како иду божје твари, и лепо видим да ће кад-тад на једно да изађе.

— А нашто?

— Па на зло, синовче. Нашта друго, но на наше зло... Дошло је време да пропадне свет.

Старац натаче шешир па се загледа у небо.

— А жао ми је! — уздахну он после неког ћутања. — И те како ми је жао. Оно дабогме — божја воља, — овај свет и није за нас створен, ама ми је, синовче, опет жао. Сасуши ти се, да кажеш једно дрво, ил' угине кравица, па ти је жао, а како тек мора бити да својим очима гледаш где читав овај свет иде у суноврат. Јер, шта је на свету само добра и лепоте. Господе Боже! И сунце, и небо, и шуме, и реке, и сва створења — та све је то створено, постављено и удешено једно спрам другог. Све ти је доведено на своју меру, зна где му је место. Па зар сад све то наједаред да оде у суноврат?

По лицу пастиревом плину тужан осмех, и задрхташе му трепавице.

— Ти велиш, смак света... — рече Мелитон, замишљен. — Може бити да је смак света баш и близу, али по једној птици немој да судиш. Ко је још видео да једна птица може ту бити судија.

— Ама није то само птица — рече пастир. — И звер исто, и стока, и пчела, и риба... Ако не верујеш, а ти ето питај и хаџије — сваки ће ти рећи да данас већ ни риба није она која је била. И у морима, и језерима и рекама рибе је све мање и мање. Па ето, у овој нашој Пешчанци, сећам се к'о данас, ловила се некад штука к'о твоја рука, па је било и јесетре, деверике и смуђева — рибе од сваке руке, како ју је Бог саздао — а данас, хвалиш Бога кад и какав гргеч или буцов шака падне. Па ни шара-

на данас већ нема. Сваке године све грђе и горе, и замало па рибе неће никако ни бити. Па и вода... и она ти је данас мања.

— Мања, мања.

— Кажем ти да је мања. Како која година, а река све ужа и плића, и нема ти данас, синовче, оне згоде што је некад била. Ето, погледај то шипражје! — рече старац, показујући у страну. — Иза њега је старо речно корито, и зове се завође. Отац мој је запамтио кад је онуда наша Пешчанка текла, а гле данас куд је ђаво одно! мења корито, и слушај што ћу ти рећи: мењаће се и селити, пуста, све док се сасвим не сасуши. Иза Кургасова су некад били ритови и језера, а данас им ни трага нема. Па где су ти потоци? Код нас ти је, ето ту, у самој тој шуми, теко поток, и то такав поток, да су људи штуку у њему хватали, и патке сву зиму око њега зимовале, а данас ти, ни кад су поплаве, нема воде у њему. Да, брате мој рођени, свуд је зло, кудгод се окренеш! Једном речју: свуд!

Наста ћутање. Мелитон се замисли и загледа се у једно место. Он хтеде да нађе ма једно место у природи кога се још није дотакла. немилосрдна погибао. По магли и по косом кишном прамењу засијаше као по мутном стаклу сјајне пеге, али их онај час и нестане — те се сунце на заходу отимало да се пробије кроз облаке и да погледа на земљу.

— Па и шуме... — промрмља Мелитон.

— И шуме, да... — прихвати пастир, — и секу их, и горе и суше се, а ново не расте, не обнављају се. А што и нарасте, брже-боље га посеку: данас

се тек промолило, а кад сутра, њега већ посеку... И тако то без краја и конца, док напokon не оголи све.

... Ја ти, рођаче мој, откако је настала ова вајна слобода, чувам општинску марву, а пре слободе сам опет пастирио око господског блага, и пасео сам вазда све на овом истом пољу, нити је било дана у години да нисам ту био. И за све то време мотрим ја дела Божја. Нагледао сам ти се, синовче, свога века свега и свачега па видим, ето, да је свака биљка и травка пошла у пропаст. Ил' узео раж, ил' узео воће неко, јал' цветак који му драго — све ти то на једно излази.

— Ал' зато је, чича, свет бољи испео, — примети књиговођа.

— Како бољи?

— Паметнији.

— Ама паметнији јесте, дабогме да је паметнији, то право кажеш. Али које му добро од те памети кад му је погибија за вратом. Ако ће да се гине, нашто му памет? Ја мислим да је Бог дао човеку памет, а одузео му снагу. Ослабио је, народ, чудо је ослабио! Погледај ето само мене... Сав ти ја не вредим ни кршене паре, последњи сам сељак у селу, а опет сам снажан. Јер ја сам, ево, ушао у седамдесету, а и дандањи чобанишем, па још и коње кад на ноћ дотерају чувам за два гроша, по читаву ноћ ока не склопим, а не озебем... А син је мој, ето, паметнији од мене, али мети њега да све ово место мене ради, он ће већ сутра тражити помоћ, ил' ће тражити лекара!

... Тако ти је то, братац! А ја ти, окром једног овог хлебца, ништа под небом не једем, јер „хлеб наш насушни дај нам данас”. Па и отац мој, осим њега, хлеба, ништа друго није јео, а и дед. А данашњем сељаку да је и чаја, и ракије, и бела леба, и да му је да спава од смркнућа до сванућа, и да се лечи, и шта ти ја све знам. А зашто? Зато што је слабодушан па нема снаге да отрпи. Он би и хтео да не заспи, ал’ му се очи и саме склапају — и ту нема лека.

— Право кажеш, чича, — рече Мелитон: — данашњи сељак није ни зашта.

— Која вајда крити: гори смо из године у годину ако узмеш, они су још мекши од сељака. Данашњи ти је властелин све превазишћо, зна силу ствари што и не треба да зна — али која му вајда? Жалост га погледати... Мршав, жгољав, когод да је какав, боже ме прости, Маџар, јал’ Вранцуз... Нит оног старог господства на њему, нит изгледа — једно само што се назвао господин. Па не зна ни сам, јадан, ни куд ће, ни шта ће. Или чучне негде са удицом па пеца рибу, ил’ се извали на леђа па чита неке јаде, или се мува међ сељаке па им нешто објашњава — а што их је гладнијих, то је полетело у писаре. Па тако и живи као дангуба, а ни напамет му не пада да се спреми за какав озбиљан посао. Негдашња госопода били су пола ђенерали, а ови данашњи — сам нетемаљ.

— Дотерали до паса, — рече Мелитон.

— А зашто су до паса дотерали? Зато што им је Бог снагу одузео. Свак је пропао, ко се од Бога одметне.

Мелитон се и опет загледа у једну тачку. Замишљивши се тако мало, он уздахну као што уздишу озбиљни, смишљени људи, одмахну главом па рече:

— А све то зашто? Много грешимо — Бога смо заборавили.

— Не, није то што грешимо, и што смо Бога заборавили, него тако му је време дошло да буде свему крај. А после, не може зар ни овај свет вековати — ваља већ и њему једном свиралу за појас заденути.

Ту пастир издахну па, као да би желео да прекине разговор, одмаче се од брезе па стаде очима да броји краве.

— Хајно-о! — викну он. — Хајно-о-о, поцркале дабогда! Гле ти поганије куд је нагла!

Он се намргоди па пође у шипражје да искупи марву. Мелитон се диже па лагано пође дуж окрајка шумског. Гледао је себи под ноге и замислио се: непрестано је хтео да се нечега сети, чега се још није дотакла рука смрти. По косом кишном прамењу опет затитраше сјајна места; она скочише на ките шумског дрвећа па се изгубише у мокром лишћу. Дамка нађе под једним жбуном јежа па поче да урличе.

— А је л’ било код вас помрачење? — викну из жбуња пастир.

— Било је! — одговори Мелитон.

— А! Одсвуда се народ жали да је било. Дакле ни на небу није све како треба, није узалуд оно... Ој-хо-о-ој!

Кад притера стадо под шуму, чобанин се опет наслони на брезу, загледа се у небо, полако извади иза појаса двојнице па поче да свира.

Свирао је као и пре немарно, и узимао је не више од пет-шест тонова. Као да му је свирала сад први пут у рукама, звуци су излетали из ње несигурно, не по реду. Али Мелитону који се био замислио о смаку света, чинило се да у чичиној свирци осећа нешто тужно и непријатно, што би чисто волео и да не слуша. Највиши и најоштрији тонови који су дрхтали и прекидали се, изгледали су као да неу-тешно плачу, као да су и двојнице болне и уплашене, а најнижи тонови су однекуд потсећали на маглу, на оголено дрвеће, на натмурено небо. Таква музика је била у складу са временом, старцем и његовим причањем.

Мелитон зажеле да се пожали. Приђе старцу па загледав се у његово тужно, подругљиво лице и у двојнице, — промрмља:

— Па и живети је данас теже, деда. Дошло му је сасвим да се данас не може битисати. Неродица, оскудица... свакичас нека несрећа, болештине... Уби нас невоља!

Подбуло лице књиговођино поцрвене па дође однекуд тужно и женско. Он поче да пукка прстима као да тражи речи да искаже своје нејасно осећање, па настави:

— Осморо деце, жена... и мати још жива, а плата свега десет рубаља месечно — о свом руву и круву. Од сиротиње ми се жена прозлила — а ја се пропио. Иначе сам ја човек солидан, нисам глуп, кроз школе сам прошао. Хтео бих да седим код

куће у миру, а морам поваздан да као пас јурим с пушком по имању, па ми дојадио живот — не мили ми се ни да се враћам кући.

Осећајући да му језик говори сасвим не оно што би хтео да каже, књиговођа одмахну руком па тужно рече:

— Вала, ако је да пропада свет, па нек и пропадне — што пре. Шта ту ваздан скањивати се и мучити овај јадни народ узалуд...

Старац скиде фрулу с уста, зачкиљи једним оком, па завири у једну малу свиралину рупицу. Лице му дошло жално и, као у сузама, огрезло у неким крупним млазевима. Он се осмехну па рече:

— А жао ми је што је то тако! Сам Бог зна како ми је жао. Земља, небо, шума... свака ствар на свету — та све је то створено и удешено, и у свему томе има разума и разлога. Па да сад све то устаман пропадне!... А најжалије ми је људи!

У шуми зажубори све ближе овамо крајку крупна киша. Мелитон погледа откуд је киша долазила, закопча се до грла па рече:

— Одох ја у село. Збогом ми остај, деда. Како ти беше име?

— Лука Бедни.

— Па у здрављу, Лука. Хвала ти на паметној беседи. Дамка, пс-пс-с!

Опростивши се с чичом, Мелитон пође поред шумског крајка, а затим ливадам која је мало помало прелазила у мочвару. Испод ногу му шљипкала вода, трава још увек зелена и сочна, сагибала се до земље, као да се бојала згазиће је ногама. Иза мочваре, на обали Пешчанке коју помену чича, стајале

су неке иве, а иза ива се у магли плавио властеоски кош. Осећала се близина оног несрећног времена, кад поља потамне, земља се раскала и охладни, кад жалосна врба изгледа још тужнија, а низ њено дебело клизе сузе, и само једни ждралови се отели тој општој беди; но и они, бојећи се да, изразом своје среће, не увреде растужену природу, оглашују широко поднебесје својом тужном, досадном песмом.

Мелитон се журио реци и слушао како иза њега мало помало изумиру звуци двојница. А њему је срце непрестано тражило да се жали. Тужно је погледао час на једну, час на другу страну, па му уједанпут дође неизмерно жао и неба, и земље, и сунца, и своје керуше Дамке; а кад се онај највиши тон свирале отегнуто вину кроз ваздух и задрхта као глас расплаканог човека, њему дође прекомере болно, и тешко на тај неред што се осећао у природи...

Један високи звук задрхта, прекиде се, и двојнице умукосе...

ЛУТАЛИЦА

(Скица с пута)

Враћао сам се ноћу с бденија. Часовник на светогорском звонику, као предговор, отсвира своју тиху, мелодичну песму а одмах затим откуца дванаест. Велико манастирско двориште на обали Донца, у подножју Свете Горе, опкољено попут зида високим здањима што су служила као станови за госте, сад у ноћно доба кад су га осветљавали само мутни фењери, светиљке у прозорима и звезде, личило је на живу кашу пуну покрета, звукова и најнеобичнијег нереди. Све оно, с једног краја на други, докле се само могло оком догледати било је закрчено разним простим, и поштанским, покривеним колима, фургонима, таљигама, старинским колускарама, око којих се чичкали мрки и бели коњи, рогати волови, комешали се људи, на све стране промицали црни, дугоскути искушеници; преко кола, преко људских и коњских глава кретале се сенке и праменови светлости која је падала с прозора — и све је то у густом сумраку добијало најчудноватије, неслућене облике: час се подигнуте руде протезале до самих небеса, час се на коњској њушци показивале ватрене очи, час у искушеника израстала

црна крила... Чуо се говор, рзање и жвакање коња, дечија дрека, шкрипање. Кроз капију су улазиле нове гомиле и закаснела сељачка кола.

Борови начичкани на стрмој планини један над другим нагињали се под кров здања за госте, гледали у двориште као у дубоку јаму и зачуђено ослушкивали; у њиховом мрачном честару не склапајући уста кукале су кукавице и певали славуји... Гледајући на тај метеж, слушајући вреву, рекло би се да у тој живој каши нико никога не разуме, сваки нешто тражи и не налази и да том кркљању од таљига, поштанских кола и људи тешко може поћи за руком да се раскрчи.

За дане Јована Богослова и Николе Чудотворца слегло се у Свету Гору више од десет хиљада људи. Била су дупке пуна не само гостинска здања, него и хлебарница, кројачница, столарница и шупа за кола... Они што су стигли ноћу у очекивању да им покажу место где ће ноћити као јесење муве се тискали уз зидове, уз бунаре или уз уске ходничке по кући. Испушеници, млади и стари, били су у непрекидном покрету, без одмора и без наде да ће их сменити. И дању као и касно у ноћ они су давали утисак људи који некуд журе и који су због нечега узнемирени; њихова лица без обзира на крајњу изнемогlost била су бодра и пријатна, глас умиљат, покрети хитри... Свакоме што допутује, колима или пешке, они су морали да нађу и покажу место где ће преноћити, да му даду да се наједе и напије; ономе ко је био глув, недотупаван или се устезао да пита, морали су дуго и мучно објашњавати зашто нема празних соба, у које време се слу-

жи литургија, где се продају поскурице, итд. Морали су да јуре, да носе, да говоре, али све то још није ништа, већ су морали притом бити љубазни, тактични, трудити се да се мариупољски Грци који живе удобније него Малоруси, сместе заједно само с Грцима, да каква бахмутска или лисичанска малограђанка, одевена „отмено“ не доспе у једну одају заједно са сељацима па да се не увреди. Притом су се свакичас чули узвици: — „Попо, благословите квас! Благословите сено!“ — Или опет: — „Попо, могу ли после исповеди пити воде?“ И испушеник мора да даје квас, сено или да одговара: „Обратите се, сестро, исповеднику. Ми немамо права да дозвољавамо.“ Затим долази ново питање: — „А где је исповедник? И требало је објашњавати где је исповедникова ћелија...“

Поред толиког посла и вредноће налазили су још времена и да иду у цркву на службу, и да служе у властеоском делу манастира и да опширно одговарају на гомилу глупих и неглупих питања каквима интелигентни богомољци радо обасипају човека. Посматрајући их пажљиво у току ноћи и дана тешко је било разумети кад седе и кад спавају те црне прилике, вечно покретне.

Кад сам после ноћне службе дошао кући у коју су ме били сместили, на прагу је стајао монах који се бринуо за станове а око њега на прагу скупило се неколико људи и жена у грађанском оделу.

— Господине, освоји ме тај монах: — будите добри, дозволите овом младићу да ноћива с вама у соби! Учините му милост! Света много, а места нема — па права мука!

И он показа на омању прилику у лакој огртачу и сламној шеширу. Ја пристанем и мој случајни цимерколега се упутује за мном. Отварајући на својим вратима висицу бравицу сваки пут сам, хтео не хтео, морао гледати у слику што је висила код самога довратка водоравно с мојим лицем. Та слика, названа „Размишљање о смрти“ претстављала је клечећег монаха који је посматрао мртвачки ковчег и костур у њему; иза монахових леђа стајао је други, повећи костур и то с косом.

— Кости нису такве, — рече он, показујући оно место на костуру где треба да стоји карлица. — Уопште, знате, духовна храна коју дају народу није прве врсте, — додаде он и пусти кроз нос дуг, врло болан уздах, који је требало да ми покаже да имам посла са човеком, упућеним у тумачења духовне хране.

Док сам ја тражио жижице и палио свећу, он још једном уздахну и рече:

— У Харкову сам био неколико пута у анатомском театру и видео кости. Био сам чак и у мртвачници. Да вам не сметам?

Моја соба је била мала и узана, без стола и столица, сва закрчена орманом крај прозора, пећи, и двама малим диванима, смештеним крај зида један наспрам другог које је растављао узан пролаз. На тим малим диванима су били прострти улежани, избледели душечки и лежале моје ствари. Два су дивана била, — дакле соба је већ била намештена за двоје, нашта сам обратио пажњу свом цимерколеги.

— Уосталом, скоро ће звонити за службу, — рече он: — па вам нећу још дуго сметати.

Још увек мислећи да ми смета, и осећајући нелагодност, он се као неки кривац провуче до свога диванчића, као кривац уздахну и седе. Када лојана свећа, титрајући својим тромим и мутним пламеном довољно се разгоре и обојицу нас осветли, већ сам могао да га разгледам. Био је то младић око двадесет две године, округлог лица, умиљат, тамних детињских очију, одевен грађански сав у сиво и јевтино одело и, како се могло судити по боји лица и уским раменима, није знао за физички посао. Чинио се сасвим неодређеног типа. Ниси га могао сматрати ни за студента, ни за човека који се бави трговином, а још мање за радника; а гледајући на његово умиљато лице и детињске, нежне очи, није ти се дало да верујеш да је какав од оних битанги што се потуцају, којих има по свима манастирским коначиштима, где хране и дају преноћиште колико ти је драго, и који се издају за богослове истеране правде ради или за бивше хористе који су изгубили глас... Било је у његовом лицу нешто карактеристично, врло познато, — али шта то, никако нисам могао докучити ни сетити се.

Он је дуго ћутао и о нечем мислио. Вероватно после тога што нисам његове примедбе о костима и мртвачници довољно оценио, њему се чинило да сам љут и да ми је непријатно његово присуство. Извадив из џепа кобасицу, поврти је пред очима па рече неодлучно:

— Извините, што вас узнемиравам... Да ли имате ножић?

Дадох му нож.

— Кобасица је просто одвратна, — намршти се, одрезавши себи комадић. — У овдашњој продавници држе само ђубре и деру ужасно... Ја бих вам позајмио парченце, али ви можда нећете пристати да се заложите. Хоћете ли?

У његовом „позајмио” и „заложите се” звонило је такође нешто типично, што је имало много заједничког с карактеристиком лица, али шта је то управо, никако још нисам могао себи да објасним. Да бих изазвао поверење према себи и показао да се нимало не љутим, узео сам понуђени комадић. Кобасица је збиља била ужасна; да би човек изашао на крај с њом, требало је имати зубе доброг пса на ланцу. Мичући вилицама, разговарали смо се. Почели смо од тога што смо се пожалили један другом на стална дуга богослужења.

— Овдашње уређење је слично атонском, — рекох ја: — али на Атону обична ноћна служба траје десет часова, а уочи великих празника — четрнаест. Да је нешто да се тамо помолите!

— Да, — рече мој цимерколега и заврте главом. — Живим овде три недеље. И знате ли, свакидан служба, свакидан служба... Радним даном у дванаест часова звоне на јутрење, у пет часова за прву, рану службу, у девет за позну. Не може човек никако спавати. Дању су опет акатисти, правила, вечерња... А када сам постио, просто сам падао од умора. — Он уздахну па настави: — А незгодно је не ићи у цркву... Монаси ти дају собу, хране те, и некако, знате ли, ружно би било не ићи. Оно истина, дан-два, могло би се и постојати, али богме три не-

деље је тешко! Врло тешко! Јесте ли ви на дуго овамо?

— Сутра увече одлазим.

— А ја ћу још две недеље остати.

— Али овде, чини ми се, није обичај остати тако дуго? — рекох.

— Да, то је истина, онога ко се овде задржи и седне заврат монасима моле да оде. Судите и сами: ако се дозволи пролетерима да живе овде докле им је воља, не би остало ниједне празне собе, и они би сав манастир запосели. То је истина. Али монаси праве изузетак што се тиче мене и надам се да ме још дуго неће одавде отерати. Ја сам, знате, новообраћени.

— Како то?

— Јеврејин сам, покрштеник... Недавно сам примио православље.

Сад сам тек схватио што раније нисам никако могао разумети на његовом лицу: и дебела уста, и обичај да у току говора подиже десни угао уста и десну обрву, и онај нарочити уљани сјај очију који имају једино семити, разумео сам и „позајмио” и „заложити се”... Из даљег разговора сам дознао да се зове Александар Иванић, а да се раније звао Исак, да је родом из Могиљевске губерније и да је у Свету Гору приспео из Новочеркаска где је примио православље.

Пошто савлада кобасицу Александар Иванић устаде и дигав десну обрву помоли се пред иконом. Обрва му и остаде тако дигнута кад опет затим седе на диванче и узе ми причати укратко своју дугу биографију.

— Из најранијег детињства осећао сам љубав према учењу, — поче он таквим тоном као да не говори о себи већ о неком умрлом великом човеку. — Моји родитељи, сиромашни Јевреји баве се ситном трговином, живећи, знате, по сиротињски, прљаво. Уопште је сав свет тамо сиромашан и сујеве-ран, не воли да учи, јер школовање, наравно, чове-ка удаљује од вере... Страшни су фанатици... Мо-ји родитељи нису нипошто хтели да ме даду да учим, него су желели да се и ја бавим трговином и да сем Талмуда не знам ништа друго... Али целог живота се борити за комад хлеба, тонуту у блату, преживати тај Талмуд, признаћете да не може сваки. Каткада су у крчму код оца навраћали официри и поседни-ци и причали много штошта што ја тада нисам ни у сну видео. Е, разуме се, то је било саблажњиво и ра-ђала се завист. Плакао сам и молио да ме даду у школу, а они ме научили да читам јеврејски и више ништа. Једном сам нашао руске новине, донео их кући да правим од њих змаја, и зато су ме истукли, ма да нисам ни умео да читам руски. Наравно, без фанатизма се не може, јер сваки народ нагонски брани своју народност, али ја тада то нисам знао и много сам се бунио...

Рекав тако паметне речи, бивши Исак од задовољства још више диже десну обрву и погледа ме некако искоса, као певац на зрно, и с таквим изра-зом као да је хтео рећи: „Сад сте се, најзад, увери-ли да сам паметан човек?“. Поговорив још о фана-тизму и о својој неодољивој тежњи за просвећењем настави:

— Шта сам могао радити! Узео сам и побегао у Смоленск. А тамо сам имао брата од тетке који се бавио калајисањем посуђа и израђивањем лимених кутија. Код њега сам се, разуме се, најмио за помоћ-ника, јер нисам имао од чега живети, ишао сам бос и го... Намеравао сам да дању радим а ноћу и су-ботом да учим. Тако сам и чинио, али полиција до-зна да сам без пасоша и упути ме стражарно натраг оцу.

Александар Иванић слеже једним раменом и уз-дахну.

— Шта да радиш! — настави он, и што је про-шлост у њему више васкрсавала, то му се јаче у говору осећао јеврејски акценат. — Родитељи су ме казнили и дали деди, старом Јеврејину фанатику, на поправку. Али ја ноћу побегнем у Шклов. А кад ме је у Шклову мој ујак стао вребати, одем у Моги-љов; тамо пробавим два дана и са другом одем у Стародуб.

Даље је приповедач изазвао у сећању Гомељ, Ки-јев, Белу Цркву, Уман, Балту, Бендери и најзад до-шао до Одесе.

— У Одеси сам целу недељу лутао без посла и гладан, док ме нису примили Јевреји што иду по граду и купују старо одело. Тада сам већ умео да читам и пишем, знао до ситница аритметику, те сам хтео да ступим гдегод да учим, али нисам имао сретстава. Шта ћете! Пола године сам крстарио по Одеси и куповао старо одело, али ми Јевреји, вара-лице, не дадну што сам зарадио, те увређен одем од њих. После сам паробродом отпутовао у Перекоп.

— Зашто?

— Онако. Неки Грк ми био обећао дати тамо место. Једном речи до шеснаест година сам врљао просто, без одређенога посла и без ослонца, док нисам доспео у Полтаву. Ту је неки студент Јеврејин дознао да желим да учим и дао ми писмо за харковске студенте. Ја, наравно, одем у Харков. Студенти се посаветују и почну ме спремати за Техничку школу. И знате, да вам кажем, студенти су ми се тако нашли да им то нећу заборавити до саме смрти. Да и не говорим о томе како су ми дали стан и комад хлеба, они су ме извели на прави пут, натерали ме да мислим, показали ми циљ живота. Међу њима је било паметних, изванредних људи, који су сада већ чувени. Да ли сте слушали например за Грумахера?

— Не, нисам слушао.

— Нисте слушали... Писао је врло паметне чланке у харковским новинама и спремао се за професора универзитета. Е, дакле, много сам читао, учествовао на студентским састанцима где нећеш чути ништа ружно. Спремао сам се пола године, али како се за Техничку школу мора знати сав гимназички програм из математике, Грумахер ми је посаветовао да се припремам за ветеринарски институт где се прима из шестог разреда гимназије. Разуме се, почео сам се спремати. Нисам желео, истина, да будем ветеринар, али су ми говорили да се после курса у институту прима без испита на трећи семестар медицинског факултета. Изучио сам целог

Кинера, читао већ слободно Корнелија Непота а из грчког језика прешао скоро целог Курциуса, али, знате ли, то што су... студенти се разиђу, неодређеност мог положаја, а притом још чујем да ми је допUTOвала мајка и да ме тражи по целом Харкову. Тада узмем и одем. Шта да се ради! Али на срећу дознам да овде на доњецком путу има средња техничка школа. Зашто да у њу не ступим? Јер, знате, после свршене више школе може се постати рударски мајстор — дужност дивна, а ја знам рударска окна где ти мајстори добијају пола хиљаде годишње. Одлично. Ступим тамо.

Александар Иванић с изразом побожног страха на лицу наброја око два туцета компликованих предмета који се предају у средњој техничкој школи, и описа саму школу, уређење рударских окана, положај радништва... Затим исприча страшан догађај, налик на лаж, али у који нисам могао да не поверујем, јер је тон приповедачев био сувише искрен и сувише неизвештачен израз ужаса на његовом семитском лицу.

— А у време практичних радова, да видите шта ми се једном догодило? — причао је дигавши обе обрве. — Био сам на неким окнима ту, у Доњецком округу. Ви сте ваљда виђали како се људи спуштају у сам рудник. Сећате се, кад гоне коње и покрећу чекрк, онда се на опрузи једна кофа спушта у рудник а друга се диже; а кад почну да дижу прву, тада се друга спушта — исто као на бунару с два ведре. Седнем, дакле, једном у кофу, почнем да се спуштам доле, и замислите само, наједном чујем —

трас! Ланац се прекинуо а ја се срушио дођавола заједно с кофом и остатком ланца. ... Пао сам с једно седам метара висине право грудима и трбухом, а кофа као тежа пала пре мене и ја ево овим раменом ударим о њену ивицу. Лежим, знате, ошамућен, мислим смртно сам угруван, кад наједном видим — нова невоља: друга кофа што се пела горе изгубила равнотежу и с лупњавом се спушта овамо право на мене. ... Шта да радим? Видећи то, приљубим се уза зид, скупим и чекам да ме сваког тренутка та кофа тресне из све снаге по глави, сећам се тате, и Могиљова, и Грумахера. ... молим се Богу, али срећом. ... Чак ми је страшно и да се сећам.

Александар Иванић се назор осмехну и обриса чело дланом.

— Али срећом, она паде мало даље од мене и само ми докачи овај кук. ... Поцепала ми је, знате, с ове стране капут, кошуљу и огулила кожу. Страшна је то снага. После тога сам био у несвести. Извадили су ме и упутили у болницу. Лечио сам се четири месеца и доктори су рекли да ћу добити туберкулозу. Сада стално кашљем, груди ме боле и живци су ми страшно растројени. ... Кад останем сам у соби буде ми ужасно. Разуме се, с таквим се здрављем не може бити запослен у руднику. Морао сам напустити средњу техничку школу.

— А чиме се сада бавите? — упитах.

— Положио сам испит за учитеља. Јер сад сам православни и имам право да будем учитељ. У Новочеркаску где сам се покрстио, показали су се према мени много пажљиви и обећали ми место у цр-

квено-парохиској школи. Кроз две недеље ћу поћи тамо и опет их молити.

Александар Иванић скиде огртач и остаде само у кошуљи, везеног руског оковратника и свилоног појаса.

— Време је да се спава, — рече стављајући свој огртач под узглавље и зевајући. — До скоро вам ја, знате, нисам никако веровао у Бога. Био сам атеист. Кад сам лежао у болници сетио сам се вере и почео мислити о тој теми. По моме мишљењу, за мисаоног човека је могућна само једна вера и то хришћанска. Ако не верујеш у Христа, онда немаш више ни у шта друго ни да верујеш. ... Зар није тако? Јудеизам је преживео и чува се још захваљујући само одликама јеврејског племена. Кад цивилизација додирне Јевреје, од јудеизма неће остати ни трага. Јесте ли приметили како су сви млађи Јевреји већ атеисти. Нови Завет је природно продужење Старога. Зар није тако?

Стао сам да га испитујем о узроцима који су га побудили на тако озбиљан и смео корак као што је промена вере, али он ми је понављао само једно, да је „Нови Завет природно продужење Старога” — очигледно туђи, напамет научен израз и који није нимало објашњавао питање. Узалуд сам се борио и употребљавао лукавство, ти узроци су за мене остали необјашњени. Ако се могло веровати да је православље примио из убеђења, како је он тврдио, онда у чему се састојало и на чему се оснивало то убеђење — из његових речи се није могло извући;

а претпоставити да је променио вером из користољубља, такође се није могло: јевтина, изношена одећица, животарење о манастирском хлебу и неизвесна будућност мало су личили на користољубље. Остало је само помирити се с мишљу да је мога цимерколегу побудио да промени веру онај исти немирни дух који га је бацао као звер из града у град, и који је он по општеусвојеном шаблону називао тежњом према просвећивању.

Пре него што ћу лећи да спавам, изашао сам у ходник да пијем воде. Кад сам се вратио, мој колега је стајао наред собе и уплашено ме гледао. Лице му је било бледо-сиво и на челу се сијао зној.

— Живци су ми ужасно растројени, — промрмља он, осмехујући се болеснички: — грозно! Јако душевно растројство. Уосталом све су то глупости.

И он опет стаде да тумачи да је Нови Завет природно продужење Старог, да је јудеизам преживео. Гомилајући речи он се изгледа трудио да скупи сву снагу свога убеђења и заглуши њоме душевни немир, докаже себи да променив веру отаца није учинио ништа страшно ни нарочито, већ да је поступио као човек који мисли и који нема предрасуда, па да због тога спокојно може остајати у соби насамо са својом савешћу. Уверавао је себе и очима молио од мене помоћи...

Међутим на лојаној свећи је прегорео велики, груби фитиљ. Већ је свитало. Кроз тмурно, поплавело прозорче, виделе се већ јасно обе обале Доњца и храстова шума иза реке. Требало је спавати.

— Сутра ће овде бити врло занимљиво, — рече мој колега када сам угасио свећу и легао. — После ране службе поћи ће литија на чамцима из овог манастира до манастирских ћелија где живе испосници.

Дигавши десну обрву и нагнувши главу у страну, помоли се пред иконом и, не скидајући се, леже на свој диванчић.

— Да, — јави се опет он, окренувши се на другу страну.

— Шта — да? — упитам.

— Кад сам у Новочеркаску примио православље, мати ме тражила у Ростову. Слутила је да хоћу да променим веру, — он уздахну и настави: — Већ је шест година како нисам био тамо, у Могиљовској губернији. Сестра се, зацело, већ и удала.

Поћутав мало и видећи да још нисам заспао, стаде тихо да говори о томе да ће му убрзо, хвала Богу, дати место и да ће најзад имати свој кут, одређени положај, одређени хлеб за свакидан... А ја сам, тонући у сан, мислио да тај човек неће никада имати ни свога кута, ни свога одређеног положаја, ни одређеног хлеба. О учитељском месту је гласно сањао као о обећаној земљи; слично већини људи имао је предубеђење о лутању и сматрао га је нечим необичним, туђим и случајним, као неку болест, тражећи спаса у обичном свакодневном животу. По тону његовог гласа осећало се да је свестан своје ненормалности и да жали сам себе. Као да се правдао и извињавао.

Не даље од једног метра лежао је крај мене луталица; иза зидова по собама и по дворишту, око кола, међу богомољцима није једна стотина таквих истих луталица чекала јутро, а још даље, ако човек може претставити себи сву руску земљу, како је много таквих истих потукача, у тежњи за бољим животом, корачало сад по великим и сеоским путевима или је, чекајући зору, дремало по механама, крчмама, гостионицама, на трави под ведрим небом... Падајући у сан замишљао сам како би се зачудили а можда чак и обрадовали сви ти људи, кад би се нашао разум и језик којима би пошло за руком да им докажу да и њихов начин живота треба исто тако мало оправдавати као и сваки други.

Кроз сан сам чуо како иза врата жалосно, као да се гуши у врелим сузама, одјекну звонце и искушеник узвикну неколико пута:

— Господе Исусе Христе Сине Божји, помилуј нас! Изволите на службу!

Кад сам се пробудио мога колеге већ није било у соби. Сијало је сунце а иза прозора је грајао народ. Изашавши, дознам да се служба већ свршила и литија се давно већ упутила манастирским испосницима. Свет је гомилама шврљао крај обале и како је беспослен био, није знао како да скрати време, јести и пити се није могло јер се у скиту још није била свршила касна служба; манастирски дућани где богомољци тако воле да се гурају и цењају још нису били отворени. Многи су без обзира на умор, од досаде упутили се полако у скит испосника. Стаза од манастира до скита, куда сам и сам

пошао, као змија је вијугала високом стрмом обалом, сад горе сад доле, заобилазећи храстове и борове. Доле се блистао Доњец и огледао у себи сунце, горе се белела од кречњака зупчаста обала и јасно се на њој зеленило младо грање храшћа и борова, који надвишујући један другог показују много довитљивости да расту на готово окомитој стени и да не падну. Стазом се један за другим отезали богомољци. Било је више од свих Малоруса из суседних срезова, али било их је много и издаље, који су допешачили из Курске и Орловске губерније; у том шареном јату налазили су се и мариупољски Грци насељеници, снажни, озбиљни и љубазни људи, нимало налик на оне своје гњиле и изрођене сународнике што пуне наше јужне приморске градове; било је ту и Данаца с црвеним уметцима дуж панталона, и Тавричања, исељеника из Таврической губерније. Било је овде и много богомољаца неодређенога типа, као што је мој Александар Иванић: какви су они људи и откуда су, није им се могло погодити ни по лицима, ни по оделу, ни по речима.

Стаза се свршавала код малог дрвеног моста, од кога је просецајући планину ишао налево ка скиту широк насип. Крај моста су стајала два велика тешка чамца, суморног изгледа, као они новоселандски пироги какви могу да се виде у књигама Жила Верна. Један чамац са застртим клупама био је одређен за монахе и певце, други незастрт — за публику. Кад се литија превозила натраг у манастир, налазио сам се у броју изабраних, који су успели да се докопају другог чамца. Изабраних се накупи-

ло тако много, да се чамац једва кретао, те сам целог пута морао стајати не мичући се и спасавати свој шешир да се не изломи. Пут је био диван. Обе обале — једна висока, стрма, бела, пуна борова и храшћа, света што је стазом журио натраг, и друга — блага, са зеленим луговима и храстовом шумом, — обасуте светлошћу, имале су тако срећан и свечан изглед као да је једино њима мајско јутро и мало да захвали за своју дивоту. Одблесци сунца у брзом Доњцу дрхтали су, ширили се на све стране, а његови дуги зраци играли су на одеждама монаха, рипидама и капљицама што су падале с весала. Појање ускршњег тропара, јека звона, удари весала по води, крик птица — све се то мешало у ваздуху у нешто хармонично и нежно. Чамац са свештенством и рипидама пловио је напред. На његовој крми непокретно, као статуа, стајао је црн искушеник.

Кад се литија приближила манастиру, приметио сам сред изабраних, Александра Иванића. Стајао је испред свих и, отворив уста од задовољства и дигавши десну обрву, гледао је процесију. Лице му се сијало; вероватно тих тренутака, кад је около било толико света и тако светло, био је задовољан и собом и новом вером и својом савешћу.

Кад смо мало после тога седели у соби и пили чај, он је још увек сијао од задовољства; лице му је говорило да је задовољан и чајем и мноме, да потпуно цени моју интелигенцију, али да се ни сам неће обрукати, ако се реч поведе о таквом чему...

— Реците ми, какву бих психологију требало да читам? — поче он филозофски разговор, јако се мрштећи.

— А што ће вам то?

— Без знања психологије се не може бити учитељ. Пре него што почнем учити малишана, треба да познам његову душу.

Рекох му да сама психологија није довољна па да се упозна дечја душа, а притом психологија за таквога педагога који још не зна начин на који се предаје писменост и рачуница исто је тако велика раскош као виша математика. Он се радо сложи са мном и стаде да описује како је тешка и одговорна учитељска дужност, како је тешко у детета искоренити наклоност према злу и сујеверју, натерати га да мисли независно и часно, одушевити га за праву веру, идеју личности, слободе и другог. Као одговор на то рекох му нешто. Он се опет сложи. Уопште се од срца са мном слагао. Очигледно све оно „филозофско“ није се сигурно држало у његовој глави.

До самог мога одласка заједно смо шврљали око манастира и прекраћивали тако дуги, врели дан. Ни корака ме није остављао; да ли ме је заволео или се плашио самоће, једини Бог зна! Сећам се, седели смо заједно под жбуњем жутог багрема, у једној од баштица, разбацаних по брду.

— Кроз две недеље ћу отићи одавде, — рече он.
— Време је.

— Хоћете ли пешке?

— Одавде до Славјанска ћу пешке, затим железницом до Никитовке. Од Никитовке се грана доњец-

ки пут. Њиме ћу до Хацепетовне допешачити, а после ће ме тамо даље превести један познаник кондуктер.

Ја се сетих голе, пусте степе између Никитовке и Хацепетовне и замислих Александра Иванића како корача њоме са својим сумњама, тугом за завичајем и страхом од самоће... Он прочита на мом лицу тугу и уздахну.

„А сестра се зацело већ и удала!” — помисли он гласно и одмах затим желећи да се ослободи тужних мисли, показа на врх стене и рече:

— С тог брда се види Изјум.

За време шетње по планини њему се догодила мала несрећа: вероватно спотакнувши се поцепао је своје као сито ретке панталоне и одвалио ђон с ципеле.

— Пих... — намршти се он, скидајући ципелу и показујући босу ногу без чарапа. — Непријатно је... Ето, знате, таква тешкоћа која... Да!...

Вртећи пред очима ципелу и као не верујући да је ђон заувек пропао, дуго се мрштио, уздисао и цоктао. Ја сам у торби имао старе плитке ципеле, али модерне, шиљате, са шналама; понео сам их за сваки случај и обувао их само кад је ружно време. Вративши се у собу, смислим реченицу не може бити дипломатскију и понудих му те ципеле. Он их прими и рече важно:

— Захвалио бих вам, али знам, да захвалност сматрате за предрасуду.

Шиљати врхови и шнале на плитким ципелама расејали су га као да је дете и чак су му планове променили.

— Сад могу у Новочеркаск не кроз две недеље већ и кроз недељу, — размишљао је гласно. — У таквој ме обући неће бити стид да се покажем пред кумом. Ја у ствари нисам одавде ишао зато што немам пристојног одела...

Кад је кочијаш износио моју торбу, ушао је искушеник лепог, насмејаног лица, да почисти собу. Александар Иванић се некако узврпољи, збуни и плашљиво га упита:

— Да ли ћу ја овде остати, или ћете ме преместити на друго место.

Није имао смелости да сам заузме целу собу и, очевидно већ се стидео што живи на рачун манастира. Никако му се није хтело да се растане са мнош; да би колико је могуће више одложио час усамљености, замоли ме за дозволу да ме прати.

Пут из манастира просечен кроз кречњак и којим се врло тешко пењало ишао је уз планину готово спирално, преко жила, испод строгих борова... Прво се из вида изгуби Доњец, па за њим манастирско двориште с хиљадама људи, затим зелени кровови. Због тога што сам се пео, чинило ми се да свега испод мене нестаје у рупи. Крст саборне цркве запаљен зрацима залазећег сунца јасно засветли у понору и ишчезе. Остадоше само борови, храшће и бео пут. Али кола ево изађоше на зараван па и

то све остаде доле, иза нас; Александар Иванић скочи и тужно се осмехнувши погледа ме последњи пут својим детињским очима, стаде силазити на траг и нестане га испред мене заувек...

Светогорски утисци постадоше већ успомене и ја угледах ново: равницу, беличасто-мрку даљину, шумицу крај пута, а иза ње ветрењачу која је стајала непокретно и чинило се да је мори досада што јој због празника не дозвољавају да маше крилима.

ЗАДАТАК

Да не би породична тајна Ускових некако промакла из куће на улицу, биле су предузете најстрожије мере. Једна половина послуге пуштена је у позориште и циркус, друга — заробљена седи у кухињи. Заповеђено је да се нико не прима. Жена стрица пуковника, њена сестра и гувернанта, иако су посвећене у тајну, праве се као да ништа не знају; оне седе у трпезарији не помаљајући се ни у гостинској соби ни у сали.

Саша Усков, младић око двадесет пет година, због кога се дигла сва та граја, још давно је дошао и, како му је саветовао његов заступник, мајкин брат, добричина Иван Марковић, смерно седи у сали до врата што воде у кабинет, и спрема се да све отворено, искрено разјасни.

Иза врата на кабинету већа породични савет. Разговор се води о врло непријатној и тугаљивој теми. Ствар је у овоме. Саша Усков је у једној банци дао лажно потписану меницу, којој је пре три дана прошао рок и сада два стрица и ујак, Иван Марковић, решавају задатак: да ли да меницу плате и спасу породичну част, или да оперу руке и ствар оставе судској власти?

За људе туђе и којих се ово не тиче, слична питања се чине лака, али за оне којима падне у део несрећа да их озбиљно решавају, она су необично тешка. Ујак и стрицеви већ давно расправљају, али се решење задатка ни корака напред није померио.

— Господо, — вели стриц пуковник и у гласу му се чује умор и горчина. — Ко каже да је породична част предрасуда? Ја то уопште нисам казао. Само вас опомињем да не станете на лажно гледиште, упозорујем вас да можете неопростиво погрешити. Како то не разумете? Ваљда не говорим кинески, већ руски!

— Голубићу, разумемо, — кратко се јавља Иван Марковић.

— А како разумете, кад велите да одричем породичну част? Понављам још једанпут: по-ро-дична част ла-жно схва-ће-на је предрасуда. Лажно схваћена! Ето шта ја кажем! Ако се варалица скрива и оставља некажњеним, па било то из каквих му драго побуда и био он ко год хоћете, то је противу закона и недостојно честитог човека, то није — спасавање породичне части него грађански кукавичлук! Узмите за пример војску... Част војске је за све нас дража од сваке друге части, па ипак не скривамо своје чланове кривце, него им судимо. И што да не? Зар то шкоди части војске? Напротив!

Други стриц, чиновник финансиске управе, човек ћутљив, недотупаван и реуматичан, ћути, или говори само о томе да ће у случају процеса породица Ускових доћи у новине; по његовом мишљењу ствар треба угушити у самом почетку и не разглашавати

је, али осим позивања на новине ничим другим не објашњава то своје мишљење.

Ујка, добри Иван Марковић, говори течно, благо и с дрхтањем у гласу. Почиње тиме да младост има своја права и да је њој урођено да се забавља. Ко од нас није био млад и ко се није забављао? Да се и не говори о обичним смртним, чак ни велики умови у младости нису избегавали забаве и падали су у погрешке. Узмите, на пример, биографије великих писаца. Ко међу њима, док је био млад, није губио на коцки, није се опијао, није навлачио на себе љутњу разумних људи? Ако забављајући се Саша и чини огромне погрешке, мора се узети у обзир да он, Саша, није добио готово никакво васпитање: истерали су га из петог разреда гимназије. Родитеље је изгубио у раном детињству и тако је од малена, у најнежнијем узрасту, остао без надзора и доброг, благотворног утицаја. Он је човек нервозан, лако се узбуђује, нема чврстог ослоња, а што је најтеже — срећа га је мимоишла. Ако је и крив, ипак, у сваком случају, заслужује самилост и учешће свих добрих душа. Казнити га, наравно, треба, ма да је већ и тако кажњен својом савешћу и мучењем које сада преживљује чекајући прекоре својих рођака.

Упоређење с војском које је пуковник начинио довољно је и служи на част његовом великом уму; позивање на грађанска осећања говори о племенитости његове душе, али не треба заборављати да је у свакој појединој личности грађанин тесно везан с хришћанином...

— Да ли ћемо се огрешити о грађанску дужност, — одушевљено узвикује Иван Марковић: — ако у-

место да казнимо кривца-дечака, пружимо му руку у помоћ?

Даље је Иван Марковић говорио о породичној чисти. Сам он нема част да припада породици Ускових, али врло добро зна да ова знаменита породица води порекло још од тринаестог века; такође ниједног тренутка не заборавља да је његова незаборавна, жарко вољена сестра била жена једнога од претставника те породице. Једном речју, та је породица из много разлога њему драга, и нипошто не може да дозволи да због неких тричавих хиљаду пет стотина рубаља падне сенка на породичну лозу која је од свега скупља. Ако сви изложени разлози нису довољно убедљиви, онда он, Иван Марковић, на крају предлаже слушаоцима да размисле мало: шта је то у ствари кривица? Кривица је неморални поступак који ниче из зле воље. Али зар је човекова воља слободна? На то питање наука још није дала прави одговор. Научници се држе разних праваца. На пример: Ломброзова најновија школа не признаје слободу воље и сваку кривицу сматра производом чисто анатомских особина извесне личности.

— Иване Марковићу! — вели молећиво пуковник. — Ми озбиљно говоримо, о важној ствари, а ви — о Ломброзу! Добри човече, помислите: због чега све то говорите? Не мислите ваљда да ће нам сви ти ваши прапорци и ваша реторика дати одговор на питање?

Саша Усков седи до врата и слуша. Не осећа ни страха, ни стида, ни досаде, једино само умор и душевну празнину. Њему се чини да је за њега на крају крајева свеједно хоће ли му опростити или не;

дошао је овамо да чека прекоре и да ствар објасни само зато, што га је умолио да дође добри Иван Марковић. Будућности се не боји. Свеједно му је где ће бити: да ли овде у сали, или у тамници, или у Сибиру.

— Сибир, нека буде Сибир — ђаво да га носи!

Живот му је досадио и постао неиздржљиво тежак. Безизлазно се запleo у дугове, у цепу нема ни гроша, родбина му однемилила, с пријатељима и женама се мора кад тад растати, јер су се почели већ исувише презриво да држе према његовом бескућништву. А будућност је мрачна.

Саша је равнодушан, и узбуђује га само једна околност, и то та што га иза врата називају неваљалцем и злочинцем. Сваког тренутка спреман је да скочи, упадне у кабинет и као одговор на одвратни, метални глас пуковников да викне:

— Лажете!

Злочинац је — страшна реч. Тако се називају убице, лопови, пљачкаши, уопште људи рђави и морално пропали. А Саша је сувише далеко од свега тога... Истина, много је дужан и не плаћа дугове. Али дуг ваљда није злочинство, и редак је човек који није дужан. И пуковник и Иван Марковић — обојица су дужни.

„Шта ли сам још грешан?“ — мисли Саша.

Лажно је потписао меницу. Али зар то не чине сви младићи, његови познаници. На пример, Хандриков и фон-Бурст увек кад немају новаца лажно потписују родитеље и познанике на менице и затим, када новац од куће добију, пре рока их исплате. Саша је учинио то исто, само није меницу исплатио, јер

није добио новац који му је Хандриков обећао узајмити. Није крив он, већ околности. Истина користи се лажним потписом сматра се као срамота; али ипак није злочинство, већ допуштен чин, ружна, ма да безазлена формалност која никога не вређа, тако да Саши потписујући пуковника није ни на ум пало да коме било причини зло или штету.

„Не, то не значи да сам злочинац, — мисли Саша. — Није ни карактер мој такав, да бих се решио на злочин. Ја сам благ, осетљив... кад се нађе новца, помажем сиротињи...”

Саша отприлике тако мисли, док се иза врата још увек говори.

— Господо, томе неће бити краја! — жести се пуковник. — Замислите да смо му опростили и платили меницу. Он ипак после тога неће престати да води разуздан живот, да расипа, да се задужује, да иде нашим кројачима и у наше име наручује себи одело! Можете ли бити уверени да је ово његов последњи такав поступак? Што се мене тиче, ја никако не верујем да ће се он поправити!

Као одговор на његове речи чиновник финансиске управе нешто мрмља, после њега течно и благо почиње говорити Иван Марковић. Пуковник нетрпељиво помиче столицу и заглашава му речи својим одвратним, металним гласом. Најзад се врата отварају и из кабинета излази Иван Марковић; на његовом мршавом, избријаном лицу појавили се црвени печати.

— Хајдемо! — вели он узимајући Сашу за руку. — Хајде и искрено све признај. Без гордости, голубићу, већ покорно и ништа не скривајући.

Саша иде у кабинет. Чиновник финансиске управе седи; пуковник с рукама у џеповима и држећи једно колено на столици стоји пред столом. У кабинету је задимљено и загушљиво. Саша не гледа ни чиновника, ни пуковника; наједном га бива стид и тешко му је. Непокојно се осврће на Ивана Марковића и мрмља:

— Платићу... Даћу...

— У шта си се надао, кад си меницу лажно потписао? — чује он метални глас.

— Ја... обећао ми је Хандриков тада да ће ми позајмити.

Ништа више не може Саша да каже. Излази из кабинета и опет седа на столицу, крај врата. Сад би мирне душе сасвим отишао, али га мори мржња и ужасно му се хоће да остане, да би побио речи пуковникове, казао му неку дрскост. Седи и смишља шта би тако снажно и оштро рекао мрском естрицу, а у тај се час на вратима гостинске собе, обавијена сумраком, појављује женска прилика. То је жена пуковникова. Она зове Сашу к себи и ломећи руке, кроз плач, говори:

— Alexandre, знам да ме не волите, али... саслушајте ме, саслушајте, молим вас... Мили мој, како је могло тако нешто да вам се догоди? Није ли то грозно, грозно! Тако вам Бога молите их, оправдавајте се, преклињите.

Саша гледа у њена уздрхтала рамена, у крупне сузе што јој по образима теку, чује иза себе потмуле, нервозне гласове уморених, измучених људи, и слеже раменима. Никако није очекивао да његова

аристократска родбина дигне толику галаму због тричавих хиљаду пет стотина рубаља! Не разуме ни сузе, ни дрхтање гласова.

Кроз један час чује да пуковник односи победу: стричеви и ујак остају на томе да ствар предаду суду.

— Решено! — вели пуковник, уздишући. — Доста је било!

После овакве одлуке сви, па чак и упорни пуковник, приметно се онерасположују. Настаје тишина.

— Боже, Боже! — уздише Иван Марковић. — Јаднице моја!

И он тихо почиње да говори о томе да вероватно у том часу у кабинету присуствује његова сестра, Сашина мати. Душа му вели како та несрећна, света жена плаче, тугује и моли за свога дечка. Ради њеног загробног мира требало би поштедети Сашу.

Чују се јецаји, Иван Марковић плаче и мрмља нешто, што не може кроз врата да се разуме. Пуковник устаје и корача тамо-амо по соби. Дуги разговори опет почињу.

Али ено у гостинској соби часовник откуцава два. Породични савет је свршен. Пуковник, да се не би срео са човеком који му је нанео толико јада, не излази из кабинета кроз салу већ кроз претсобље... Иван Марковић улази у салу... Узбуђен је и радосно трља руке. Његове уплакане очи весело гледају и уста се криве у осмејак.

— Одлично! — вели он Саше. — Хвала Богу! Ти, драги мој, сад можеш ићи кући и мирно спавати.

Решили смо да меницу платимо, али под условом да се покајеш и да одмах сутра дођеш код мене у село да нешто радиш.

После једног минута Иван Марковић и Саша, с огртачима и капама силазе низ степенице. Ујак мрмља нешто поучно. Саша не слуша и осећа како му се полако с плећа сваљује нешто тешко и горко. Опростили су му, слободан је. Радост као ветар хрли у његове груди и пријатном му свежином милује срце. Хоће му се да дише, да се брзо креће, да живи! Погледав на уличне фењере и на црно небо, сећа се да тога дана код „Медведа“ прославља фон-Бурст свој имендан, и поново му радост обузима душу...

„Идем!” — одлучује он.

Али се тада сећа да нема ни копејке, да га пријатељи којима ће сад поћи презиру што нема новца. Треба их добавити па ма шта било!

— Ујаче, дај ми на зајам сто рубаља! — вели он Ивану Марковићу.

Ујак га зачуђено гледа у лице и устукне уз бандеру.

— Дај! — вели Саша нестрпљиво стајући с ноге на ногу и грцајући. — Ујаче, молим те! Дај сто рубаља!

Лице му се криви, дрхти сав и хоће да нападне ујака...

— Не даш? — пита, видећи да је он још увек зачуђен и да не разуме. — Чуј ме, ако не даш, онда ћу сутра сам себе потказати! Не дам вам да платите меницу! А сутра ћу лажно потписати нову.

Ошамућени Иван Марковић сав је ужаснут, гунђа нешто без везе, вади из новчаника новчаницу од сто рубаља и пружа је Саши. Овај узима и брзо одлази од њега.

Узевши кочијаша Саша се умирује и осећа како му у груди опет хрли радост. Права младости о којима је говорио на породичном савету добричина Иван Марковић, пренула су се и проговорила. Замишља пијанку на коју се упутио и кроз главу му се између боца, жена и пријатеља провлачи мисао:

„Сад видим да сам злочинац. Да, ја сам злочинац.”

СТЕПА

(Историја једног путовања)

Из срескога града Н. у губернији М. у рано јулско јутро изиђоше и са треском се кретоше широким друмом олупана, полуотворена кола без федера, једне од оних препотопских каруца којима се сада у Русији возе само трговачки путници, марвени трговци и сиромашни свештеници. Она су тандркала и шкрипала при најмањем покрету; суморно их је пратила ведрица привезана позади, и већ по тим звуцима и по жалосним кожним дроњцима што су висили тамо-амо са огуљеног дрвета могло се судити колико сутра и да су готова да се баце на ђубре.

У колима је седело двоје н-ских становника, н-ски трговац Иван Иванић Кузмичов, избријан, у наочарима и сламном шеширу, више налик на чиновника него на трговца, и други — отац Христифор Сиријски, старешина н-ске Николајевске цркве, мали дугокоси старчић у сивом кафтану од грубог платна, са цилиндром широког обода и везеним, шареним појасом. Први је о нечему дубоко мислио и стресао главом да отера дремеж; на лицу му се борила уобичајена пословност са добродушношћу човека који се тек пре неколико часова растао са родбином и

добро гуцнуо; други је опет влажним очицама зачуђено гледао у свет божји и смејао се тако широко, да се чинило да му осмех прелази чак на обод цилиндра, његово је лице било црвено и као озебло. Њих двојица су, и Кузмичов и отац Христифор, ишли сада да продају вуну. Растајући се са својим укућанима, малочас су се добро прихватили уштипака са кајмаком и ма да је било рано јутро, прилично су повукли... У обојице је расположење било дивно.

Сем ове двојице, сад описаних, и кочијаша Дениске који је неуморно шибао бичем пар жустрих ала-та, у колима се налазио још један путник — дечак око девет година, лица препланулог и мокрог од суза. То је био Јегорушка, Кузмичовљев сестрић. С ујаковом дозволом и благословом оца Кристифора, ишао је он да негде ступи у гимназију. Његова мама Олга Ивановна, удова секретара касације и рођена Кузмичовљева сестра, која је волела образоване људе и отмено друштво, умолила је свога брата кад је пошао да продаје вуну да поведе Јегорушку и да га да у гимназију; и сада је дечак, не разумевајући куда ни зашто иде, седео на боку поред Дениске, држао се за његов лакат да не испадне и скакутао као чајник на самовару. Од брзе вожње кошуља му се надимала на леђима као клобук и нова, кочијашка капа с пауновим пером свакичас му се сваљивала на потиљак. Он се осећао прекомерно несрећним и само што није заплакао.

Кад су кола пролазила поред затвора, Јегорушка погледа у стражу која је одмерено ходала крај високог, белог зида, у мале прозоре с решеткама, у крст

што се блистао на крову и сети се како је пре недељу дана, на дан Казанске Мајке Божје, када црква слави, ишао с мамом у затвореничку цркву; и да је још пре на Ускрс долазио у затвор с куварицом Људмилом и Дениском и доносио ускршње колаче, јаја, питу и пржено месо; затвореници су захваљивали и крстили се, а један је од њих поклонио Јегорушки оловна дугмета за кошуљу која је сам из-радио.

Дечак је загледао позната места, док су мрска кола јурила крај њих и остављала све иза себе. После затвора промакоше црне, почађале ковачнице, за њима склонито, зелено гробље, ограђено зидом од крупних облутака; иза оgrade су весело вирили бели крстови и споменици што се скривају у зеленом вишњевом грању и издалека се чине као беле мрље. Јегорушка се сети да, кад цветају вишње, те беле мрље се мешају с цветом вишања у бело море; а када оне дозревају, бели споменици и крстови буду засути као крв црвеним тачкама. Иза оgrade под вишњама дан и ноћ су спавали Јегорушкин отац и бака Зинаида Даниловна. Кад је бака умрла положили су је у дуг, узак сандук и двома јој великим парама покрили очи које нису хтеле да се затворе. До смрти је била живахна и доносила с трга меке земичке посуте маком; а сада она спава, спава...

А иза гробља се димиле циглане. Црн густ дим је ишао у великим колотовима испод дугих тршчаних кровова спљоштених уза земљу и лењо се извијао. Небо над цигланама и гробљем било је тмурно и велике сенке од облака дима милиле су по пољу и пу-

тем. У диму око кровова кретали се људи и коњи, покривени црвеном прашином...

Иза циглана се свршавао град и почињало поље. Јегорушка се последњи пут осврте на град, приљуби лице уз Денискин лакат и горко заплака...

— Још се, је ли, ниси надерао, плачљивко један! — рече Кузмичов. — Опет, балавац, заслинио! Ако нећеш да идеш, остани. Нико те силом не тера!

— Ништа, ништа, брат-Јегоре, ништа то није... — замрмља брзајући отац Христифор. — Ништа то није, брате... Призивај Бога... Не идеш за злом, већ за добром. Знање је светлост, како се каже, а незнање је — ноћ... Збиља је тако.

— Хоћеш да се вратиш? — упита Кузмичов.

— Хо-хоћу... — одговори Јегорушка јецајући.

— И требало би да се вратиш. И онако узалуд идеш, седам километара за кашичицу меда.

— Ништа, ништа, брате... — настави отац Христифор. — Бога призивај... Ломоносов је исто тако с рибарима ишао, па је од њега испео човек чувен у целој Европи. Умност примана с вером даје плодове Богу угодне. Како је оно казано у молитви? Створитељу на славу, родитељима нашим на радост, цркви и отаџбини на корист... Тако ти је то.

— Има разних користи... — рече Кузмичов, паљећи јевтину цигару. — Понеко се по двадесет година учи па никакве вајде.

— Има и тога.

— Понеком наука користи, а понекоме само ум замрси. Сестра је жена неразумна, сања о отмености и жели да од Јегорке испадне учен човек, а не

схвата да бих ја и својим занимањем могао Јегорку усрећити заувек. Ја вам то зато кажем што никога неће остати да тргује и оре, ако сви постану учени и отмени. Сви ће од глади поумирати.

— А ако сви стану трговати и орати, неће остати нико да иде на науке.

И мислећи да су обојица казали нешто убедљиво и стварно, Кузмичов и отац Христифор начинише озбиљна лица и једновремено се накашљаше. Дениска прислушкујући их шта говоре и не разумевавши ништа, одмахну главом и придигавши се ошину бичем оба алата. Настаде ћутање.

Међутим се пред очима путника прострла широка, бескрајна равница, испресеца на ланцем брегова. Гомилајући се и извирујући један иза другог ти брегови се сливаху у узвишење које се пружа десно од пута до самога хоризонта и нестаје у љубичастој даљини; возаш се — возаш и никако не разумеш где оно почиње и где се свршава... Сунце се већ помолило позади иза града и тихо, без журбе, прионуло на свој посао. У почетку, далеко напред, где се небо са земљом састаје, око брежуљака и ветрењаче која је издалека личила на мајушнога човечуљка што размахује рукама, отегла се по земљи широка, отворено жута трака; кроз минут та трака засветли мало ближе, помили десно и захвати брежуљке; нешто топло таче Јегорушкина леђа; сноп светлости прикривши се позади, склизну преко кола и коња, пође у сусрет другим светлим сноповима и на једном сва широка степа збаци са себе јутарњу полутаму, насмеши се и заблиста од росе.

Пожњевена раж, бурјан, млечика, дивља конопља — све, потамнело од жеге, црвенкасто и полумртво, сада умивено росом и огрејано сунцем, оживе, да поново процвета. Над путем су, с веселим криком прелетали северни гњурци, у трави се дозивали хрчкови, а негде далеко плакали вивци. Јато јаребица, уплашено колима, прхну и са својим меким „пррр“ полете према брдима. Скакавци, цврнци, зрикавци и ровци удесише у трави своју гудачку једнолику музику.

Не прође много времена, роса се испари, ваздух учма, и преварена степа доби свој суморни јулски изглед. Трава се пови, живот замре. Спарушени брегови, мркозелени, удаљени љубичасти, са својим мирним, као сенка, тоновима, равница са замагљеном даљином и над њима разапето небо које у степи где нема ни шуме, ни високих планина изгледа страшно дубоко и прозрано, чинили су се сада бескрајни, скамењени од туге...

Како је загушљиво и суморно! Кола јуре а Јегорушка види стално једно исто — небо, равницу, брда... Музика у трави се стиша. Старчићи одлетели, јаребице се не виде. Над спарушеном травом, залудни, прелећу гаврани, сви налик један на другог и чине степу још једноличнијом.

Лети јастреб изнад саме земље, размахујући лако крилима и наједном се зауставља у ваздуху као да се замислио о јадима живота, затим одмахује крилима и као стрела лети над степом, и човек не разуме што лети и шта му је потребно. А у даљини ветрењача маше крилима...

Ради разноликости забели се у бурјану лобања или промакне облутак, израсте тренутно сива камена жена или осушена бела врба с плавом крешталицом на горњој гранчици, претрчи пут текуница — и опет јуре поред очију бурјан, брда, гаврани.

Али ево, хвала Богу, у сусрет долазе кола са сноплем. На самом врху лежи цура. Сањива, измучена жегом, подиже главу и посматра оне што јој иду у сусрет. Дениска се забленуо у њу, алати протежу њушке према сноповима, каруце се, шкрипнувши, коснуше натоварених кола и боцкасто класје, као метла, огребе у пролазу цилиндер оца Христифора.

— Не гледаш куда идеш, дундо једна! — виче Дениска. — Види, како је њушку разјапила, као да ју је стршљен ујео!

Цура се дремљиво смеши и, напућивши усне, опет леже... А тамо на брегу се указује усамљена топола; ко ју је посадио и зашто је ту — Бог би га знао. Од њене складне појаве и зелене одеће тешко је одвојити очи. Да ли је срећна та лепотица? Лети жега, зими студен и вејавице, с јесени страшне ноћи кад видиш само помрчину и не чујеш ничега осим распусног ветра што љутито завија, а што је најгоре — целог живота сама, сама... Иза тополе као јасно жути простирач, од врха брда до самог пута, пружају се пшеничне њиве. На брегу је жито већ пожњевено и саденуто у крстине, а доле се тек жање... Шест жетелаца стоје један поред другог и замахују срповима, а српови весело светлуцају и у такту, сви заједно, дају звук: „вжжи, вжжи!“ По покретима жена што везују снопове, по лицима же-

телаца, по блеску српова види се да жега пече и гуши. Црни пас исплаженог језика трчи од жетелаца у сусрет каруцама, вероватно у намери да залаје, али се на по пута зауставља и равнодушно гледа у Дениску који му прети бичем: врућина је кад се лаје! Једна жена се диже и ухвативши се обема рукама за уморна леђа прати очима цицану Јегорушкину кошуљу. Да ли јој се свидела црвена боја или се сетила своје деце, тек дуго тако непокретно стоји и гледа за путницима...

Али ево промаче и пшеница. Опет се протеже ижежена равница, опаљени брегови, врело небо, опет над земљом лети јастреб. У даљини као и пре маше крилима млин и још увек је сличан малом човечуљку који размахује рукама. Досадило се гледати у њега и чини се да му се никада нећеш приближити, да бежи од каруца.

Отац Христифор и Кузмичов су ћутали. Дениска је шибао коње и подвикивао, а Јегорушка већ више није плакао, него равнодушно гледао око себе. Жега и сумор степе уморили су га. Чинило му се да већ давно путује и труцка се, да му сунце већ давно пече у леђа. Нису прошли још ни десет километара, а он је већ мислио: „Време би било одморити се!“ С ујаковог лица се мало помало изгуби добродушност и остаде само суха пословност, а избријаном, мршавом лицу, нарочито кад је с наочарима, кад су нос и слепоочнице покривене прашином, та пословност даје неумољив инквизиторски израз. А отац Христифор је непрестано гледао зачуђено у свет Божји и смешио се. Ћутећи је мислио о нечем лепом и веселом, а добар, благ осмех није му силазио

с лица. Чинило се да је и лепа, радосна мисао због врућине непомично му застала у глави...

— А шта мислиш, Дениска, хоћемо ли ми данас стићи своја теретна кола? — упита Кузмичов.

Дениска погледа у небо, придиже се, ошину коње и тек потом одговори:

— Даће Бог, пред ноћ ћемо стићи...

Чу се лавез. Шест огромних степских овчарских паса наједном, као из заседе, са свирепим завијањем насртоше на каруце. Сви они, необично зли, косматих, паучијих, њушки и очију црвених од љутине опколише кола и суревњиво гурајући један другог промукло зарежаше. Страсно су мрзели и изгледа били спремни да искидају на комаде и коње, и кола, и људе... Дениска, који је волео да дражи и да шиба, обрадова се овоме па добивши злурад израз на лицу саже се и опали бичем једног од паса. Остали још горе зарежаше, коњи полетеше, а Јегорушка једва се држећи на боку и гледајући на пасје очи и зубе разумеде да ће га у часу растргнути у комађе, ако падне, али страха није осећао, него је гледао исто онако поносно као Дениска и жалио што у рукама нема бича.

Каруце сустигоше стадо оваца.

— Стој! — повика Кузмичов. — Држи! Пррс...

Дениска се целим трупом навали назад и заустави алате. Кола се зауставише.

— Ходи овамо! — викну Кузмичов чобанину. — Умири псине, проклете биле!

Старац чобанин, дроњав и бос, у зимској шубари, с прљавим џаком око бедара, и с куком на дугој батини — потпуно старозаветна појава — умири

псе и скинувши шубару приђе каруцама. А иста таква старозаветна појава је стајала, непокретно, на другом крају стада и равнодушно гледала пролазнике.

— Чије је ово стадо? — упита Кузмичов.

— Варламовљево! — гласно одговори старчић.

— Варламовљево! — понови чобанин што је стајао на другом крају стада.

— А да није јучерке пролазио овуда Варламов?

— Није, вере ми... А њихов књиговођа је пролазио, тачно је.

— Терај!

Каруце кретоше даље, а чобани са својим злим псима остадоше позади. Јегорушка је нехотице гледао пред собом у јасно љубичасту даљину, и стало му се већ чинити да се млин раширених крила приближује. Он је постајао све већи и већи, сасвим порастао и већ се могла лепо разгледати оба њихова крила. Једно је било старо, искрпљено, друго, недавно начињено од новог дрвета, преливало се на сунцу.

Каруце су ишле право, а ветрењача је однекуд стала одлазити лево. Возили су се, возили, а она је стално одмицала лево и није ишчезавала из очију.

— Дивну ветрењачу подигао Болтва сину! — примети Дениска.

— А што ли се то његов салаш не види?

— Он је онамо, иза удолине.

Ускоро се показа и Болтвин салаш, а ветрењача се никако још не одмицаше назад, нити заостајаше, показујући на Јегорушку својим сјајним крилом и машући. Каква чаробница!

II

Око подне каруце скретоше десно с пута, пођоше мало ходом и зауставише се. Јегорушка чу тихи, врло умилни жубор и осети како га по лицу као прохладна кадифа косну неки други ваздух. Из брега који је природа слепила од огромног чудовишног камења кроз цевчицу кукуте, коју је ту ставио некакав непознати добротвор, танким млазом је јурила вода. Она је падала на земљу провидна, весела, блистава од сунца и, тихо жуборећи, као да замишља да је снажан и бујан поток, брзо је јурила некуда налево. Недалеко од брега речица се изливала у мајушну бару, врели зраци и усијано тле, жедно је пијући, одузимали су јој снагу али мало даље она се вероватно сливала с другом истом таквом речицом, јер је на око стотину корачаји од брега низ воду зеленео се густ, бујан шевар, из кога, кад каруце приђоше, излетеше три шљуке.

Путници се зауставише крај реке да се одморе и нахране коње. Кузмичов, отац Христифор и Јегорушка; седоше у ретку хладовину што је падала од кола и испрегнутих коња, на прострто ћебе, и почеше да једу. Лепа, весела мисао, која је од врућине била застала у глави оца Христифора, пошто се напио воде и појео једно печено јаје, хтеде да се испољи. Он умиљато погледа у Јегорушку, прожвата па поче:

— И ја сам, брате, учио. Још из малена Бог усади у мене разум и схватање, нисам био као остали, јер сам већ тако мали као ти био утеха родитељима и наставницима својим разумевањем. Још ми није

било ни петнаест година, а већ сам говорио и писао стихове на латинском исто као на руском. Сећам се, био сам жезлоносац код преосвећеног Христифора. Једном после службе, сећам се као да је сад било, на дан покровитеља благочестивог Господара Александра Павловића Благословеног скидајући се у олтару он ме погледа љупко па упита: „Puer bone, quam appellaris?” А ја одговарам: „Christophorus sum.” А он: „Ergo, conpominati sumus”, тојест ми смо, дакле, имењаци... Затим пита на латинском: „Чији си?” А ја такође латински одговарам да сам син ђакона Сиријског у селу Лебединском. Видећи такву моју прерану зрелост и јасноћу одговора, преосвећени ме благослови и рече: „Напиши оцу да га нећу занемарити, а тебе ћу имати у виду.” Протојереји и свештеници, који су се у олтару десили, слушајући латински разговор, такође се много зачуде и сваки ми, да би ме похвалио, изрази своје задовољство. Још ни бркова нисам имао, а већ сам, брате мој, читао и латински, и грчки, и француски, знао филозофију, математику, светску историју и све остале науке. Бог ми је дао зачудо добро памћење. Понекад што двапут прочитам, знам напамет. Наставници и добротвори моји се чудили и претпостављали тако да ће од мене испасти најученији човек, светионик цркве. Ја сам и сам мислио да идем у Кијев, да продужим науке, али родитељи нису дали благослова. „Ако ћеш, говорио је отац, целог века учити, кад ћемо ми твоју помоћ дочекати?” Чувши такве речи напустим науке и ступим у службу. Оно, разуме се, научник од мене није испао, али се зато нисам о родитеље оглушио, њихову ста-

рост сам олакшао, сахранио их како ваља. Послушност је важнија од поста и молитве!

— Зацело сте сад све те науке заборавили! — примети Кузмичов.

— Како да не заборавиш! Хвала Богу већ се осма десетица начела! Из филозофије и реторике понешто још и памтим, али сам језике и математику потпуно заборавио.

Отац Христифор зажмуре, промисли и рече полугласно:

— Шта је суштина? Суштина је ствар самобитна којој не треба ничег другог да би постојала.

Он замаха главом и насмеја се од задовољства.

— Духовна храна! — рече он. — Истина је да материја храни тело, а духовна храна душу.

— Оставите науке наукама, — уздахну Кузмичов: — а ако не стигнемо Варламова, биће нам наука.

— Човек није — игла, наћићемо га. Он се сад маје у овој околини.

Над шеваром пролетеше три малочашње шљуке и у њиховом писку се чули немир и незадовољство што су их отерали с реке. Коњи су жвакали озбиљно и фркали; Дениска је обилазио око њих и трудећи се да покаже да је потпуно равнодушан према краставцима, тесту и јајима што су их газде јеле, сав се удубио у гоњење коњских мува и обада који су били прионули на коњске трбухе и леђа. Он је апатично, пуштајући из грла неки нарочити злобно-победнички звук лупао своје жртве, а у случају неуспеха љутито кркљао и пратио погледом сваког срећника који би умакао од смрти.

— Дениска, шта радиш тамо! Ходи да једеш! — рече Кузмичов дубоко уздахнувши и дајући тиму на знање да се већ најео.

Дениска бојажљиво приђе ћебету и изабра себи пет крупних и жутих краставаца, званих семењара (било га је стид да изабере ситније и свежије), узе два печена јајета, црна и напукла, затим неодлучно као да се плаши да га ко не удари по испруженој руци, таче се прстом пирожке.

— Узми, узми, — ободри га Кузмичов.

Дениска нагло зграби пирожку и одлазећи далеко у страну седе на земљу, окренувши леђа колима. Истог часа се чу такво гласно жватање, да се чак и коњи осврнуше и подозриво погледаше Дениску.

Подмиливши се Кузмичов извади из каруца торбицу с нечим и рече Јегорушки:

— Ја ћу спавати а ти надгледај да ми ко не извуче испод главе ову торбицу.

Отац Христифор скиде мантију, појас и кафтан и Јегорушка погледавши га обамре од чуђења. Он никако није замишљао да свештеници носе панталоне, а отац Христифор је имао праве панталоне од непромочивог платна увучене у високе чизме и кратак шаренкаст капутић. Гледајући га Јегорушка је налазио да је у том оделу које не одговара његовом чину, са својом дугом косом и брадом, много налик на Робинзона Крусо. Скинувши се, и отац Христифор и Кузмичов, легаше у хлад под каруце, окренути лицем један другом, и затворише очи. Дениска, кад престаде да жваће, пружа се на припеку трбухом горе и такође затвори очи.

— Надгледај да когод не одведе коње! — рече он Јегорушки и одмах заспа.

Настаде тишина. Чуло се само како коњи фрчу и жваћу као и хркање оних што су спавали; негде подалеко је плакао вивак и с времена на време се разлегао писак трију шљука, које су долетале да виде нису ли отишли незвани гости; благо роморећи жуборила је речица, али сви ти звуци нису тишине нарушавали, нити су будили замрли ваздух, већ су напротив природу уљуљкивали.

Јегорушка, дишући тешко од врућине, која се нарочито осећала сада после јела, отрча до шевара и отуда разгледа околину. Виде исто све што је видео и до подне: равницу, брда, небо, отворено љубичасту даљину, само су брда сада стајала ближе, и није било ветрењаче која је остала далеко позади. Иза каменитог брда одакле је текла река, дизало се друго, облије и шире; уз њега се приљубио омањи заселак од пет до шест домова. Око кровњара ниси могао видети ни људе, ни дрвећа, ни сенке, као да се засеок угушио у врелом ваздуху и усахнуо. Беспослен Јегорушка ухвати у трави зрикавца, у песници га принесе уху и дуго слушаше док је он свирао својим гудалом. Кад му музика досади, појури за јатом жутих лептира, који су били долетели до шевара на појило, и сам не примети како се опет нађе крај каруца. Ујка и отац Христифор су тврдо спавали; њихов сан је зацело морао трајати око два-три сата, све док се не одморе коњи... А како утуцати то дуго време, и куда се дети од врућине? Тежак задатак... Јегорушка механички потури уста под млаз што је цурио из цев-

чице; у устима му постаде хладно и замириса му кукута, пио је прво уживајући, затим назор и дотле док оштра студен из уста већ се не разли по свем телу и док му вода не покваси блузу. Затим се приближио колима и стаде гледати на спаваче. Ујаково је лице као и пре било пословно. Фанатик у свом послу, Кузмичов је увек, па и у сну и у молитви у цркви када се певало „Иже херувими” мислио о својим пословима, ни тренутка их није могао заборавити, и сада је вероватно сањао дењкове вуне, теретна кола, цене, Варламова... Отац Христифор међутим, човек мек, лакомислен и смешљив, целог свог живота није знао ниједног таквог посла, који би као смук могао да му исиса душу. Ниједном од многобројних послова којих се лаћао у свом животу није га вукао толико сам посао, колико трчкарање и општење с људима, чега има у сваком предузећу. Тако га у овом путовању није занимала толико вунa, Варламов и цене, колико дуги пут, путни разговори, спавање под колима, јело у невреме... И сада је, судећи му по лицу, зацело сањао преосвећеног Христифора, разговор на латинском, своју попадију, уштипке са кајмаком и све оно што Кузмичов није могао сањати.

Док је Јегорушка посматрао њихова успавана лица, чу се изненадно, тихо певање. Негде подаље певала је жена а где баш и на којој страни тешко је било погодити. Песма тиха, отегнута и жалосна, налик на плач и једва чујна, јављала се сад сдесна, сад слева, сад одозго, сад испод земље, као да је над степом лебдео невидљив дух и певао. Јегорушка се освртао и није могао разумети одакле та чу-

дна песма; а затим, кад боље послуша, учини му се да то трава пева; у својој песми, полумртва, већ пропала, без речи, али жалосно и искрено убеђивала је она неког да она није ни зашта крива, да ју је сунце невину сажегло; уверавала је да страсно жели да живи, да је још млада и да би и лепа била, да није врућине и да није суше; кривице није осећала, па ипак је молила од неког да јој опрости и клела се да јој је неподношљиво болно, тужно и да жали за собом...

Јегорушка мало послуша и стаде му се чинити да од те жалосне, развучене песме ваздух поста још загушљивији, врелији и непокретнији. Да би песму заглушио, он певајући и трудећи се да лупа ногама отрча до шевара. Отуда погледа на све стране и нађе тога ко је певао. Крај последње сеоске кровињаре стајала је жена у краткој доњој сукњи, дугонога и краката као чапља, и нешто сејала; испод њеног решета је по брежуљку лено вејала бела прашина. Сада је очигледно било да је то певала она. На три метра од ње непокретно је стајао мали дечачић, само у кошуљи и без капе. Као очаран песмом није се мицао и гледао је негде доле, вероватно у црвену кошуљу Јегорушкину.

Песма се утиша. Јегорушка доврља опет до кола и залудан заигра млазом воде.

И опет се чу развучена песма. Певала је стално она иста краката жена за брежуљком у сеоцету. Јегорушку опет обузе његова туга. Одвоји се од цеви и подиже очи. То што спази било је тако неочекивано, да се мало уплаши. Изнад његове главе на једном од великих, тешких каменова стајао је дечачић,

у самој кошуљи, буцмаст, великог, набубрелог трбуха и тананих ножица, исти онај што је малочас стајао крај жене. Зебезекнут и не без страха, као да пред собом види бегунце с оног света, нетремице и отворених уста, пиљио је он у црвену Јегорушкину кошуљу и каруце. Црвена боја кошуље мамила га је и годила му, а каруце и људи што су под њима спавали будили су његову радозналост; можда ни сам није приметио како су га пријатна црвена боја и радозналост домамили доле из сеоцета и вероватно се сада чудио својој смелости. Јегорушка дуго меркаше њега, а он Јегорушку. Обојица су ћутали и осећали неку нелагодност. После дугог ћутања Јегорушка упита:

— Како се зовеш?

Образи незнанчеви се још више напућише; он се прислони леђима уз камен, избечи очи, покрете лако усне и одговори промуклим басом:

— Тит.

Дечаци више не рекоше један другом ни речи. Поћутавши још мало и не одвајајући очију од Јегорушке тајанствени Тит диже једну ногу, напипа петом тачку ослонца и успе се на камен; одатле се, узмичући натрашке и упорно гледајући Јегорушку, као да се боји да га он не удари позади, попе на идући камен и тамо се све дотле дизаше, док потпуно не ишчезе за врхом брежуљка.

Пратећи га очима, Јегорушка обгрли колена рукама и наже главу... Врели зраци су му пекли потиљак, врат и леђа. Жалосна песма је час замирала, час се опет чула у непокретном, загушљивом ваздуху; река је једнолико жуборила, коњи жвака-

ли а време се отегло у бесконачност, као да се уклонило и зауставило. Чинило се да је од јутра прошло већ сто година... Да није Бог хтео да Јегорушка, каруце и коњи замру и као брегови се скамене и остану вечно на једном месту?

Јегорушка подиже главу и буновним очима погледа испред себе; отворено љубичаста даљина која је дотле била непокретна зануха се и заједно с небом пође некуда још даље... Она повуче собом мрку траву, трску и Јегорушка појури необично брзо за даљином што је бежала. Нека снага га је нечујно вукла некуд, а за њим у потеру појурише врућина и сетна песма. Јегорушка наже главу и затвори очи...

Први се прену Дениска. Њега нешто уједе, јер скочи, брзо се почеша по плећу и рече:

— Анатема те било, нећеш једном да цркнеш!

Затим приђе реци, напи се и дуго се умиваше. Његово фркање и пљесак воде пренуше Јегорушку из заноса. Дечак погледа на његово мокро лице покривено капљицама и крупним пегاما, због којих му је кожа била налик на мрамор, упита:

— Хоћемо ли скоро кренути?

Дениска погледа колико је сунце на небу високо па одговори:

— Требало би ускоро.

Он се обриса крајем од кошуље па начинивши врло озбиљно лице поче скакати на једној нози.

— Деде, ко ће брже доскарати до шевара! — рече он.

Јегорушка беше изнемогао од врућине и сањивости, али ипак стаде скакати за њим. Дениски је

већ било око двадесет година, служио је као кочи-
јаш и спремао се за женидбу, али још није преста-
јао да се понаша као малишан. Много је волео да
пушта змајеве, да јури голубове, да се игра клиса,
да се утркује, и увек се мешао у дечје игре и свађе.
Требало је само да газде оду или заспе, па да се
он забави нечим као што је скакање на једној нози
и бацање каменчића. Сваком се одраслом, при при-
зору овако искреног заноса с каквим се он лудирао
у друштву дечице, тешко било уздржати да не ка-
же: „Какав букван!” А деца у мешање великог ко-
чијаша у њихову област нису видели ништа чудно:
нека се игра, само нека се не туче. Исто тако ку-
чићи не сматрају да је чудно кад у њихово друштво
забаса некакав велики, искрен пас и почне да се
игра с њима.

Дениска је надтрчао Јегорушку и због тога је из-
гледа био врло задовољан. Он намигну и да би по-
казао да може на једној нози скакати докле хоћеш,
понуди Јегорушки неће ли да скаче с њим путем и
отуда, не одмарајући се, све до каруца. Јегорушка
не прими овај предлог, јер се беше много задувао
и изнемогао.

Наједном Дениска начини врло озбиљно лице ка-
кво није имао чак ни кад га је Кузмичов грдио или
потезао на њега батином; послушнујући он се тихо
спусти на једно колено, док му се на лицу показа
израз строгости и страха, какав бива у људи кад
слушају штогод безбожно. Он упери очи у једну
тачку, полако диже увис шаку, скупљену као чам-
чић, и наједном се пружа трбухом па земљи и лупи
по трави скупљеном шаком.

— Ту је, — промумла он победоносно и уставши
принесе Јегорушкиним очима великог скакавца.

Мислећи да је скакавцу то пријатно, Јегорушка
и Дениска га помазише прстима по широким, зеле-
ним леђима и поиграше се његовим брчићима. За-
тим Дениска ухвати дебелу муву, насисану крви, и
даде је скакавцу. Он врло равнодушно, баш као да
се већ давно познаје с Дениском, покрете своје ве-
лике, налик на штит, чељусти и одгризе муви трбух.
Затим га пустише, он блесну ружичастим наличјем
својих крила и павши у траву наједном удеси своју
песму. Пустише и муву; она разави крила и без тр-
буха одлете коњима.

Испод каруца се чу дубок уздах. То се пробуди
Кузмичов. Он брзо диже главу, неспокојно погле-
да у даљину и по том погледу који равнодушно
склизну поред Јегорушке и Дениске видело се да је
пробудивши се мислио о вуни и Варламову.

— Оче Христифоре, устајте, време је! — поче
он узнемирено. — Будете ли спавали, и посао ћете
лако проспавати! Дениска, прежи!

Отац Христифор се пробуди с истим осмехом с
каквим је заспао. Лице му се од сна смежурало, из-
борало и чинило се да је постало упола мање. Умив-
ши се и обукавши он полако извади из џепа мали,
замашћен псалтир и окренувши се лицем истоку
поче шапатам читати и крстити се.

— Оче Христифоре! — рече прекорно Кузмичов.
— Време је да се иде, коњи су већ готови, а ви за-
бога...

— Сад ћу, сад... — промрмља отац Христифор. — Треба мало катизме почитати... Данас их још нисам читао.

— Можете и после катизме.

— Иване Иванићу, свакидан сам свештеник... Незгодно је.

— Не би вас Бог казнио.

Читавих четврт часа отац Христифор је стајао непокретно лицем према истоку и мрдао уснама; а Кузмичов га је готово с мржњом гледао и нестрпљиво слегао раменима. Нарочито га је љутило кад је отац Христифор после сваке „славе” увлачио у себе ваздух, брзо се крстио и намерно да би се и други крстили по трипут говорио гласно:

— Алилуја, алилуја, алилуја, слава тебје Боже!

Најзад он се насмехну, погледа у небо и стављајући псалтир у џеп рече:

— Fini!

Кроз један минут каруце се кретоше. Као да су ишле назад а не напред, путници су видели све исто што и до подне. Брегови су се још увек губили у јасно љубичастој даљини и није им се видело краја; промицао је бурјан, облутци, пролетале пожњевене њиве и стално исти гаврани и јастреб, достојанствено размахујући крилима, летели су над степом. Ваздух се све више стињавао од жеге и тишине, покорна природа се каменила у ћутању... Ни ветра, ни опојног, свежег звука, ни облачка.

Али гле, најзад, кад се сунце стаде спуштати западу, степа, брегови и ваздух не издржаше тај притисак и изгубивши стрпљење, намучивши се,

покушаше да збаце са себе јарам. Иза брда се изненада појави пепељасто-бео, тршав облак. Он се погледа са степом — ја сам, дакле, спреман — и натмури се. Наједном се у укоченом ваздуху нешто сломи, ветар снажно груну и са шумом, са звиждуком заковитла се по стери. Истог часа трава и прошлогодишњи бурјан замрморише, путем се дигоше вихори прашине, појурише низ степу, и, носећи собом сламу, вилине коњице и перје, као црни увојити стуб дигоше се до неба и помрачише сунце. Степом уздуж и попреко, спотичући се и скачући појурише „белоноге” а једна од њих доспе у вихор, заврти се, као птица полете небу и претворивши се тамо у црну тачку изгуби се из вида. За њом полете друга па трећа и Јегорушка виде како их се две сударише у плавој висини наваливши једна на другу као у двобоју.

Крај самог пута прхну дроблица. Машући крилима и репом, обливена сунцем личила је на металну рибицу или на барског лептира у кога се кад лети над водом крила сливају с брчићима и чини се да му брчићи расту и спреда, и позади, и са стране... Дрхтећи у ваздуху као инсект, размећући се својим шаренилом, дроблица се диже високо по правој линији, затим, вероватно уплашена облаком прашине, удари у страну и дуго се још видело како светлуца...

А ено узнемирен вихором и не схватајући шта се збива из траве излете прдавац. Летео је низ ветар а не уз њега као све птице, од тога му се перје кострешило, сав се надимао, нараставши колико кокош, и имао израз врло љутит, одважан. Једино гаврани, остарели на стери и привикли на њене

страхоте мирно су летали над травом, или равнодушно, ни на кога не обраћајући пажњу, дубили својим дебелим кљуновима суву земљу.

Иза брда потмуло загрме; запахну свежина. Дениска весело звизну и ошину коње. Отац Христифор и Кузмичов, придржавајући своје шешире, упереше поглед у брда... Не би било лоше да попрска киша!

Требало је изгледа још само мало, један напор, и степа би победила. Али невидљива, оловна снага мало помало окова ветар и ваздух, смири прашину, и опет, као да ничега није било, настаде тишина. Облак се сакри, препланула брда се натмурише, ваздух послушно учма, једино што су узнемирени вивци негде плакали и јадали се на судбину.

Затим ускоро паде вече.

III

Кроз вечерњи сумрак се указа велика, једноспратна кућа, зарђалог плеханог крова и тамних прозора. Та се кућа називала коначиште, ма да у њој није имало честито где да се коначи, стајала је на сред степе, скоро пуста и неограђена. Мало подаље од ње црнео се бедан мали вишњар ограђен живицом, а под прозорима спустивши своје тешке главе стајали су успавани сунцокрети. У вишњару је лупкарала мала ветрењача, подигнута зато да би лупањем плашила зечеве. И више се ништа није видело ни чуло око куће осим степе.

Само што су се каруце зауставиле крај трема с наслоним за коње, а у кући се чуше радосни гласови

— један мушки, други женски — зашкрипаше врата на шаркама и крај каруца за трен ока изниче висока, мршава прилика, која је млатарала рукама и скутовима. То је био газда крчме Мојсије Мојсијевић, средовечан човек врло бледог лица и црне као зифт, лепе браде. Одевен је био у изношени црни капут на струк, који је висио на његовим уским раменима као на вешалици, док су скутови као крила махали сваки пут кад Мојсије Мојсеић од радости или од ужаса пљесне рукама. Осим тога капута на домаћину су биле још широке беле панталоне и кадифени прсник с црвенкастим цветовима, налик на огромне стенице.

Мојсије Мојсеић, познавши путнике, прво просто обамре од навале осећања, затим пљесну рукама и простења. Скутови му замахаше на капуту, леђа се повише као кука и бледо лице се искриви у такав осмех, као да је долазак каруца за њега био не само пријатан него и болно-сладак.

— Ах, Боже мој, Боже мој! — осу он танким, певушећим гласом, задувано, ужурбано и сметајући покретима свога тела путницима да изађу из кола. — Срећног ли данас за мене дана! Ах, шта ли садека треба да почнем! Иване Иванићу! Оче Христифоре! А какав то лепушкасти господичић седи још на боку, Бог ме видео! Ах, Боже мој, што ли сам се укипио наједном месту па не зовем госте у собу? Изволите, најпонижније молим... изволите само! Дајте мени све своје ствари... Ах, Боже мој!

Мојсије Мојсеић претурајући по каруцама и помажући гостима да изађу, наједном се осврте на-

зад па повика тако страшним, пригушеним гласом, као да се давио па звао у помоћ:

— Соломоне! Соломоне!

— Соломоне! Соломоне! — понови у кући женски глас.

Врата на шаркама зашкрипаше, и на прагу се показа омален, млад Јеврејин, риђ, великог орловског носа и с ћелом усред ретке, коврцаве косе; имао је на себи кратак, врло изношен капут заокругљених предњих делова и кратких рукава, и кратке панталонице од трикоа, због чега се и сам чинио кратак и кус као очерупана птица. То је био Соломон, брат Мојсија Мојсеића. Он приђе каруцама ћутке, не поздрављајући се, већ смешећи некако чудновато.

— Иван Иванић и отац Христифор су дошли! — рече му Мојсије Мојсеић таквим нагласком као да се бојао да му овај неће поверовати. — Ај, ај, чудноватог случаја, тако добри људи се дигли па дошли! Де, на, Соломоне, ствари! Изволите, драги гости!

Мало после Кузмичов, отац Христифор и Јегорушка седели су већ у великој, мрачној и празној соби за старим храстовим столом. Тај сто је био готово усамљен, јер у великој соби осим њега, широкога дивана с поцепаном мушомом и трију столица, није било никаквог другог намештаја. Па и столице не би се сваки одлучио да назове столицама. То је била некаква жалосна слика правога намештаја, с мушомом која је своје већ прошла, с наслонима неприродно много затуреним уназад, што је чинило да столице необично личе на дечје санке. Тешко је било погодити какву је удобност имао у

виду непознати столар затурајући тако немилосрдно наслоне, и човек би помислио да ту и није крив столар већ неки пролазник атлета који је, желећи да се похвали својом снагом, савио столицама наслоне, затим узео да то поправи па их још више заврнуо. Соба се чинила мрачна. Зидови су били сиви, таваница и греде поцрнили, по поду се пружале пукотине и зијале рупе за које се не зна како су постале (мислио би човек да их је избушио потпетицом опет онај исти атлета) и, чинило се, ако би се у соби обесио и десет лампи, ипак не би престала да буде мрачна. Ни на зидовима, ни на прозорима није ничег било што би личило на украсе. Додуше, на једном зиду, у сивом црвеном оквиру висила су нека правила с двоглавим орлом, а на другом, у истом таквом оквиру, некаква гравира с натписом: „Равнодушност човекова.” Према чему су људи били равнодушни, — није се могло разумети, јер је гравира била јако потамнела од времена и необично испљувана мувама. Соба је заударала на устојаност и киселину.

Уводећи госте у собу Мојсије Мојсеић није престајао да се увија, шири руке, цифра и радосно узвикује — све је сматрао за потребно да учини, да би се показао необично услужан и љубазан.

— Кад су прошла овуда наша теретна кола? — упита га Кузмичов.

— Један део је прошао данас у сабајле, а други се, Иване Иванићу, одмарао овде о ручку а предвече је отишао.

— А... Да ли је пролазио овуда Варламов или можда није?

— Није, Иване Иванићу. Јуче у сабајле пролазио је његов књиговођа Григорије Јегорић и говорио да је он, по свој прилици, садека код секташа молоканаца.

— Врло добро. Ми ћемо, дакле, сад прво стићи товар па ћемо онда код молоканаца.

— Шта вам је, Иване Иванићу! — ужасну се Мојсије Мојсеић, плескајући рукама. — Зар ноћу да идете? Ви лепо повечерајте и преноћите, а сутра, ако Бог да, у сабајле поћи ћете и стићи кога треба!

— Нема се кад, нема се кад... Извините, Мојсије Мојсеићу, другипут ћемо, а сада немамо времена. Поседећемо четврт сата па поћи, а преноћити можемо и код молоканаца.

— Четврт сата! — јаукну Мојсије Мојсеић. — Зар вас није страх од Бога, Иване Иванићу! Натераћете ме да вам капе сакријем и да катанац ставим на врата! Бар се мало прихватите и чаја сркните!

— Немамо времена да се ваздан частимо, — рече Кузмичов.

Мојсије Мојсеић наже главу у страну, преви колена и испружи испред себе дланове као да се брани од удараца, па с болно-слатким осмехом стаде умољавати:

— Иване Иванићу! Оче Христифоре! Та будите тако добри, сркните код мене чаја! Зар сам ја, побогу, тако рђав човек, да се код мене ни чај попити не може? Иване Иванићу!

— Па де, чај можемо попити, — уздахну самилосно отац Христифор. — То нас неће задржати.

— Де, добро! — пристаде Кузмичов.

Мојсије Мојсеић уздрхта, радосно одахну и стресајући се као да је тек искочио из хладне воде у топло, појури вратима и повика страшним, пригушеним гласом каквим је малочас звао Соломона:

— Розо! Розо! Дај самовар!

После једног минута врата се отворише и у собу с великим служавником у рукама уђе Соломон. Стављајући служавник на сто он је подругљиво гледао негде у страну и као и раније чудно се осмехивао. Сад се при светлости лампице могао разабрати његов осмех; он је био врло сложен, и изражавао много осећања, али је једно међу њима преовлађивало — јавно презрење. Као да је мислио о нечем смешном и глупом као да некога није могао трпети и као да је некога презирао; нечему се радовао и чекао згодан тренутак да потсмехом увреди и прсне у смех. Његов дуги нос, дебеле усне и лукаве, избуљене очи чинило се да су били напрегнути од жеље да се раскикоћу. Погледавши у његово лице Кузмичов се заједљиво насмеши и упита:

— Соломоне, зашто летос не дође к нама у Н. на вашар, да претстављаш Чивуте?

Пре две године, тога се и Јегорушка врло добро сећао, Соломон је у Н. на вашару, у једној шатри изводио сцене из јеврејског живота и пожњео велики успех. Потсећање на то није учинило на Соломона никакав утисак. Не одговоривши ништа он изађе и после мало врати се са самоваром.

Свршивши свој посао око стола оде у страну и скрстивши руке на груди, испруживши напред једну ногу, заустави своје подругљиве очи на оцу Хри-

стифору. У његовој пози било је нешто изазивајуће, надувено и презриво, и у исто време необично жалосно и комично, јер штогод је више његова поза требала да улије поштовања, тим су живље падале у очи његове кратке панталонице, подрубљен капут, нос као с карикатуре и сва његова птичија, очерупана појава.

Мојсије Мојсеић донесе из друге собе табурет, и седе мало подаље од стола.

— Пријатно! Изволите! — поче он да занима госте. — Пијте на здравље. Тако сте ми ретки гости, тако ретки, а оца Христифора нисам видео већ пет година. И нико баш неће да ми каже чији је то тако добар господичић? — упита он нежно, погледајући у Јегорушку.

— То је синчић моје сестре, Олге Ивановне, — одговори Кузмичов.

— А куда ми он иде?

— Да учи. У гимназију га водим.

Мојсије Мојсеић из пажње даде свом лицу израз дивљења и значајно замаха главом.

— О, то је лепо! — рече он, указујући прстом према самовару. — То је лепо! Из гимназије ћеш изаћи такав господин, да ћемо ти сви капе скидати. Бићеш паметан, богат, амбициозан, а мамица ће се радовати. О, то је дивно!

Он поћута мало, протрља своја колена и поче, у тону и шаљивом и пуном поштовања:

— Ви ме богме извините, оче Христифоре, али ја се спремам да напишем тужбу владици како ви трговцима хлеб одузимате. Прилепићу на тужбу

таксу и написати како отац Христифор зацело има мало пара кад је почео трговати и вуну продавати.

— Да, пало ми ето на ум под старост... — рече отац Христифор и засмеја се. — Уписао сам се, брате, из попова у трговце. Уместо да сад код куће седим и Богу се молим, ја се трескам кано фараон на својим двоколицама... Бриге су то!

— Зато ће бити пара много!

— Таман посла! Добићу ја шипак под нос, а не паре. Вуна није моја, већ зета Михаила!

— Па зашто он онда није пошао?

— А онако... Још му се мајчино млеко није на уснама осушило. Ако је да се вуна купи, купи је — а да је прода — не уме, још је млад. Све је своје новце потрошио, хтео је да се обогати и прашину за собом дигне, а кад се обратио на једно место, па на друго, ни цену коштања му нико није понудио. Кад се тако момак изгњавио скоро једну годину, онда долази к мени па — „Татице, продајте вуну, смилујте се! Ништа се у томе не разумем!” Тако вам је то. Кад дође шкрипац, одмах — татице, а раније се и без татице могло. Када је куповао није питао, а сад, кад је догорело до ноката, зови татицу. А шта може татица? Да није Ивана Иванића, ни татица не би ништа учинио. Мука с њима!

— Да, мучно је с децом, па то ти је! — уздахну Мојсије Мојсеић. — И ја их имам шесторо. Једног учи, другог лечи, трећег на рукама носи, а кад порасту, онда још и више мука задају. Не само садека, него је чак и у Светом писму тако било. Док су у Јакова деца била мала, плакао је; а кад су му порасла, још грђе је стао плакати!

— М-да... — сложи се отац Христифор, замишљено гледајући у чашу. — Ја, додуше, немам ради чега Господа да гневим, дочекао сам живот, какав нека Бог свакоме да... Добре људе сам код себе погостио, од синова сам људе начинио и сада сам слободан, своју дужност сам извршио, пут ми је, ако хоћу, на све четири стране отворен. Живим полако са својом попадијом, једем, пијем и спавам, радујем се унучићима и Богу молим, а ништа ми више и не треба. Живим као бубрег у лоју и нико ме се не тиче. Од рођења нисам никакве жалости имао и сад ако би ме, рецимо, цар упитао: „Шта ти треба? Шта желиш?” Та ништа ми баш не треба! Све имам и за све Богу хвала. У целом граду нема човека срећнијег од мене. Само ето грехова имам много, али опет мора се и то рећи, да је јидини Бог без греха. Зар није тако?

— Мора бити да је тако.

— Е, разуме се, зуба немам, леђа од старости боље, те ово, те оно... сипња и друге заврзламе... Побољевам, снага издала, али и сам знам, доста сам живео! Осамдесета је! Не може се вечито ни живети, треба знати меру.

Отац Христифор се наједном нечега сети, прсну у чашу и закашља се од смеха. Мојсије Мојсеић се такође из учтивости засмеја.

— Будалаштине! — рече отац Христифор и одмахну руком. — Дође ми у госте мој старији син Гаврило. Он је свршио медицину и ради у Черњиговској губернији као самоуправни лекар. Лепо... Ја му и велим: „Ето, рекох, сипња, те ово, те оно... Доктор си, лечи оца!” Он ме одмах скиде, покуца,

послуша, па разне тамо заврзламе... трбух опипа, и затим рече: — „Вама, татице, вели, треба да се лечите компримираним ваздухом”.

Отац Христифор удари у грохотан грчевит смех тако да му сузе ударише и затим устаде.

— А ја му велим: „Нек иде с милим Богом, с тим компримираним ваздухом!” — изговори он кроз смех и одмахну обема рукама. — Нек иде с милим Богом, са тим компримираним ваздухом!

Мојсије Мојсеић се такође диже, и ухвативши се за трбух, зацени се од танког смеха, сличног лајању пудлице.

— Нек иде с милим Богом, са тим компримираним ваздухом! — понови отац Христифор, смејући се грохотом.

Мојсије Мојсеић подиже глас за два тона више и тако се грчевито засмеја, да се једва задржа на ногама.

— О, Боже мој... — стењао је он кроз смех. — Не могу да дахнем... Тако сте ме насмејали, да... ох!... умрећу.

Он се смејао и говорио, а овамо је међутим преплашено и подозревајући погледао у Соломона. Овај је стајао у ранијој пози и смешио се. Судећи по очима и осмеху, он је презирао и мрзео озбиљно, али то никако није пристајало његовој очерупаној фигурици, да се Јегорушки чинило да је изазивачки став, и пакостан, презрив израз намерно себи дао, да би изигравао будалу и насмејао драге госте.

Испивши ћутке шест чаша, Кузмичов рашчисти пред собом место на столу, узне торбицу, ону исту

што му је, док је под колима спавао, лежала под главом, одвеза врвцу на њој и истресе је. Из торбице се просуше на сто свежњи новчаница.

— Док још има времена, хајдете, оче Христифоре, да пребројимо паре, — рече Кузмичов.

Видевши новце Мојсије Мојсеић се збуну, устаде и као пажљив човек, који не жели да зна туђе тајне, на прстима и машући рукама, изађе из собе. Соломон остаде на своме месту.

— Колико је у свежњима од по једне рубље? — поче отац Христифор.

— По педесет... Од по три рубље по деведесет... Од по двадесетпет и сто рубаља по хиљаду у свежњу. Ви одбројте седам хиљада осам стотина за Варламова, а ја ћу бројати за Гусјевића. Само пазите, немојте се пребројати...

Јегорушка никад није видео такву гомилу новаца, каква је сад лежала на столу. Новаца је вероватно било врло много, јер је свежањ од седам хиљада осам стотина, који је отац Христифор одвојио за Варламова, у упоређењу са целом гомилом изгледао врло мали. Другипут би толики силни новци можда запрепастили Јегорушку и натерали га да размишља о томе колико се ђеврека, земички и колача с маком може купити за толику гомилу; а сад је све посматрао равнодушно и само је осећао одвратни мирис трулих јабука и гаса који се ширио од новаца. Био је измучен труцкањем на каруцама, уморан и спавало му се. Глава му је клонула, очи се лепиле а мисли мрсиле као конци. Да је само било могуће, са задовољством би главу спустио на сто, затворио

очи да не види лампу и прсте што су се мицали над гомилом, и допустио би својим клонулим, сањивим мислима да се још више замрсе. Кад се трудио да не дрема, пламен лампе, шоље и прсти се удвостручавали, самовар се нихао а мирис трулих јабука чинио се још снажнији и одвратнији.

— Ах, паре, паре! — уздисао је отац Христифор, смејући се. — Мука ли је с вама! Сад мој Михаило спава и види, ваљда, да ћу му толику гомилу додати.

— Ваш Михаило Тимофејић је човек неразуман, — вели полугласно Кузмичов: — није он за овај посао, а ви схватате и лако ћете појмити. Могли бисте ми дати, као што сам говорио, вашу вуну, па се вратити кући а ја бих вам, нека буде, дао још по педесет поврх цене, а и то више из поштовања...

— Не, Иване Иванићу, — уздисао је отац Христифор. — Хвала вам на пажњи... Наравно, да се само ја питам, не бих ни речи рекао, а овако, сами знате, вуна није моја...

На прстима уђе Мојсије Мојсеић. Трудећи се из пажње да не гледа у гомилу новаца, он се прикраде Јегорушки и повуче га одостраг за кошуљу.

— Де, хајдемо, господичићу, — рече он полугласно: — да ти покажем једног медведића. Тако је страшан, љут! У-у!

Сањиви Јегорушка устаде и тремо се крете за Мојсијем Мојсеићем да види медведа. Уђе у омалену собицу, где му, пре него што је ишта угледао, дах стаде од задаха нечега киселог и устајалог, који је овде био много гушћи него у великој соби и вероватно се одовуд ширио по целој кући. Једну по-

ловину собе запремала је велика постеља, покривена прљавим јорганом, а другу — орман с фијокама и гомиле свемогућих прња, почињући од добро уштир-каних сукњи па до детињих гаћица и нараменица. На орману је горела лојана свећа.

Уместо обећаног медведа, Јегорушка виде велику, врло дебелу Јеврејку, расплетене косе у црвеној фланелској хаљини с црним бобицама; она се тешко провлачила кроз уски пролаз између постеље и ормана, док су јој се отрзали отегнути, болни уздаси, као да је боле зуби. Угледавши Јегорушку начини плачно лице, отегнуто уздахну и пре него што се он успео снаћи, гурну му под нос кришку хлеба, намазаног медом.

— Једи, моје дете, једи! — рече она. — Ти си овде без мамице и нема ко да те нахрани. Једи.

Јегорушка стаде јести, ма да после ушећереног воћа и колача с маком које је јео свакидан код куће, нимало му није пријао мед, пун воска и пчелињих крила. Он је јео а Мојсије Мојсеић и Јеврејка га гледали и уздисали.

— Куда идеш сад, дете моје? — упита Јеврејка.

— Да учим, — одговори Јегорушка.

— А колико вас мамица има?

— Само мене. Нема више никога.

— А-ох! — уздахну Јеврејка и подиже очи горе.

— Сирота мамица, сирота мамица! Како ли ће тужовати и плакати! Кроз годину дана и ми ћемо свога Наума одвести да учи! Ох!

— Ах, Науме, Науме, — уздахну Мојсије Мојсеић, и на његовом бледом лицу кожа нервозно задрхта. — А он је некако болешљив.

Прљави јорган се покрете и испод њега се указа гргурава дечја глава на врло танком врату; два црна ока блеснуше и са радозналошћу се зауставише на Јегорушки. Мојсије Мојсеић и Јеврејка не престајући да уздишу приђоше орману и стадоше говорити о нечему јеврејски. Мојсије Мојсеић је говорио полугласно, дубоким басом, и његов јеврејски говор је личио на непрекидно: „гал-гал-гал-гал”, а жена му је одговарала танким ћурећим гласићем и у ње је испадало нешто налик на „ту-ту-ту-ту...” Док су се они договарали, испод прљавог јоргана провири друга гргурава главица на танком врату, за њом трећа, потом четврта... Да је Јегорушка имао живу машту, могао је помислити да под јорганом лежи стоглава аждаја.

— Гал-гал-гал-гал... — говорио је Мојсије Мојсеић.

— Ту-ту-ту-ту... — одговарала му је Јеврејка.

Договор се сврши тиме што Јеврејка с дубоким уздахом отвори орман, одви тамо неку зелену крпицу и извади из ње велики лецедерски колач од ражи, у облику срца.

— Узми, дете моје, — рече она, пружајући Јегорушки колач. — Сада овде немаш мамице, нема ко поклон да ти да.

Јегорушка гурну колач у џеп и упути се врати-ма, јер већ не могаде више удисати устајали кисели ваздух, у каквом су домаћи живели. Вративши се у велику собу, он се намести на диван удобније и већ пусти мислима на вољу.

Кузмичов одмах после бројања остави паре на-траг у торбицу. Није се према њима понашао баш

с много поштовања и гурао их је у прљаву торбицу без икакве милости, тако равнодушно, као да нису били новци, већ отпаци хартије.

Отац Христифор је разговарао са Соломоном.

— Дакле, шта је, Соломоне премудри? — питао је зевајући и крстећи уста. — Како иду послови?

— За какве то послове питате? — одврати Соломон и погледа тако пакосно као да су га сумњичили за какав злочин.

— Онако... Шта ми радиш?

— Шта радим? — упита Соломон и слеже раменима. — Па то, што и остали... Видите: лакеј сам. Лакеј сам братов, брат је лакеј код пролазника, пролазници су лакеји Варламова, а кад бих ја имао некаквих десет милиона, онда би Варламов био мој лакеј.

— А зашто ли би он то био твој лакеј?

— Зашто? Па зато што нема таквог господина или милионера који не би, за копејку више, стао лизати руке шугавом Чивутину. Сада сам Чивутин шугави и бедни, сви ме гледају као псето, а кад бих имао пара онда би Варламов преда мном изигравао будалу, као Мојсије пред вама.

Отац Христифор и Кузмичов се згледаше. Ни један ни други нису разумели Соломона. Кузмичов га строго и суво погледа па упита:

— Како то ти, глупаче један, упоређујеш себе са Варламовим?

— Нисам још толико глуп да упоређујем себе са Варламовим, — одговори Соломон подругљиво, мерећи своје саговорнике. — Варламов и ако је Рус,

ипак је у души шугави Чивутин; цео му је живот у новцима и богаћењу, а ја сам своје паре у пећи спалио. Мени не требају ни новци, ни земља, ни овце, и не треба ми да ме се боје и скидају капе кад пролазим. Значи да сам паметнији од вашег Варламова и да више личим на човека!

Мало после Јегорушка кроза сан чу како Соломон гласом потмулим и промуклим од мржње која га је гушила, ужурбано и не изговарајући р, поче о Јеврејима; у почетку је говорио правилно руски, затим пређе на тон оних што причају шале из јеврејског живота и стаде говорити претераним јеврејским акцентом.

— Чекај... — прекиде га отац Христифор. — Ако ти се твоја вера не допада, а ти је промени, а грех је потсмевати се; последњи је човек онај, који своју веру изиграва.

— Ви ништа не разумете, — грубо га прекиде Соломон. — Ја вама о једном, а ви друго...

— Е, баш се види да си глуп човек, — уздахну отац Христифор. — Ја те поучавам како уместо, а ти се љутиш. Ја теби старачки, полако; а ти као ђуран: бла-бла-бла! Баш си чудан, заиста...

Уђе Мојсије Мојсеић. Он узнемирено погледа Соломона и своје госте, па опет му кожа на лицу нервозно задрхта. Јегорушка одмахну главом и погледа око себе; узгред спази лице Соломоново и то баш у часу кад је три четвртине било окренуто, и кад му сенка од дугог носа пресече сав леви образ; презрив осмех помешан са том сенком, блиставе, подругљиве очи, охоли израз и сва његова очерупа-

на појава, удвостручујући се и титрајући пред Јегорушкиним очима, сад га нису чинили налик на будалу, него на нешто онако што се понекад само сања, вероватно на нечистог духа.

— Ала вам је овај као суманут, Мојсије Мојсеићу, Бог га видео! — рече с осмехом отац Христифор. — Требали бисте негде да га склоните или ожени-те, тако нешто... Просто не личи на човека...

Кузмичов се љутито намршти. Мојсеј Мојсеић опет узнемирено и испитивачки погледа и у брата и у госте.

— Соломоне, изађи одавде! — строго рече он. — Изађи!

И он додаде још нешто јеврејски. Соломон се кр-то насмеја па изађе.

— А шта је то било? — уплашено упита Мојсије Мојсеић оца Христифора.

— Заборавља се, — одговори Кузмичов. — Насртљив је и много о себи уображава.

— То сам и слутио! — ужасну се Мојсије Мојсеић, плеснувши рукама. — Ах, Боже мој! Боже мој! — промрмља он полугласно. — Али ви будите тако добри, па извините и немојте примити срцу. То је страشان човек, страشان човек! Ах, Боже мој! Боже мој! Он ми је рођени брат, али осим јада нисам од њега ништа друго доживео. Он није, знате...

Мојсије Мојсеић показа прстом на чело и настави:

— Није при чистој свести... пропао човек. И просто не знам шта с њим да радим! Никога он не воли, никога не поштује, никога се не боји... Знате

ли, свакоме се смеје, говори глупости, у очи креше сваком. Нећете ми веровати, једном је дошао овамо Варламов, а Соломон му је тако нешто рекао да је овај ударио бичем и њега и мене... А зашто мене? Зар сам ја крив? Бог му је узео ум, то је дакле божја воља, зар сам ја зато крив?

Прође десет минута а Мојсије Мојсеић стално мрмљаше полугласно и уздишући:

— Ноћу не спава, већ стално мисли, мисли, мисли, а о чему мисли, Бог би га знао. Приђеш му тада а он се љути и смеје. Он ни мене не воли... И ништа неће! Татица је, кад је умирао, оставио и њему и мени по шест хиљада рубаља. Ја сам купио себи ово коначиште, оженио се и садека дечице имам, а он је своје паре спалио у пећи. Баш штета, баш штета! Што да их пали? Теби не треба, дај их онда мени, а што да их палиш?

Наједном врата на шаркама зашкрипаше и под се заљуља од нечијих корака. Јегорушку задахну лак ветрић и учини му се да нека велика црна птица пролете мимо њега и украј самог лица му замаха крилима. Он отвори очи... Ујак с торбицом у рукама, готов за пут, стајао је крај дивана. Отац Христифор, држећи свој цилиндер широког обода, клањао се некоме и смешио се не меко и умиљато као обично, него с поштовањем и натегнуто, што никако није пристајало његовом лицу. А Мојсије Мојсеић је, као да му се тело разломило на три дела, балансирао и на све начине се трудио да се не распадне у комаде. Само је Соломон, као да се ништа није десило, стајао у углу, скрстивши руке, и као и пре се смешио презриво.

— Ваша светлости, извините, код нас није чисто! — стењао је Мојсије Мојсеић с болно-слатким осмехом, не примећујући већ ни Кузмичова ни оца Христифора, и балансирајући целим телом да се не би распао. — Ми смо људи прости, ваша светлости!

Јегорушка протрља очи. Насред собе је збиља стајала светлост у облику младе, врло лепе и пуне жене у црном оделу и сламном шеширу. Пре него што је Јегорушки пошло за руком да јој разгледа црте, паде му однекуд напамет она усамљена, стасита топола, коју је видео по дану на брегу.

— Је ли пролазио данас овуда Варламов? — упита женски глас.

— Није, ваша светлости, — одговори Мојсије Мојсеић.

— Ако га сутра видите, замолите га да сврати код мене на један минут.

Наједном, сасвим неочекивано, врло близу својих очију Јегорушка спази црне кадифасте обрве, велике тамне очи и неговане женске образе с јамицама, од којих се, као зраци од сунца, разливао осмех по свем лицу. Нешто дивно замириса.

— Какав леп дечко! — рече дама. — Чији је? Казимире Михаиловићу, погледајте каква дивота! Боже мој, он спава! Дуцове мој мили...

И дама снажно пољуби Јегорушку у оба образа, а он се насмеши и мислећи да спава затвори очи. Шарке на вратима зашкрипаше и чуше се ужурбани кораци: неко је улазио и излазио.

— Јегорушка, Јегорушка, — чу се дебео шапат двају гласова. — Устани да идемо!

Неко, изгледа Дениска, усправи Јегорушку на ноге и поведе га за руку; идући, он отвори очи напола и још једном виде лепу жену у црном оделу која га је пољубила. Стајала је усред собе и гледала како он одлази, смешећи се и машући му пријатељски главом. Прилазећи вратима он виде неког лепог и снажног црномањастог човека у полуцилиндру и доколеницама. То је сигурно био дамин пратилац.

— Стој! — допре из дворишта.

Крај кућног прага Јегорушка спази нове, раскошне каруце и пар црних коња. На боку је седео лакеј у ливреји с дугим бичем у рукама. Оне што су одлазили једино је Соломон изашао да испрати. Лице му је било напрегнуто од жеље да се закикоће, гледао је тако, као да је с великим нестрпљењем чекао да гости оду, да би им се до миле воље насмејао.

— Грофица Драњицка, — прошапта отац Христифор улазећи у кола.

— Да, грофица Драњицка, — понови Кузмичов такође шапатом.

Утисак што га је учинио грофичин долазак био је вероватно врло јак, јер је чак и Дениска говорио шапатом, и решио се да ошине алате тек кад су каруце прешле четврт километра и кад се далеко позади уместо коначишта видео само потмуо пламичак.

IV

Ко је најзад тај тајанствени Варламов, кога не могу да ухвате и о коме тако много говоре, кога презире Соломон и који је потребан чак и лепој грофици? Севши напред покрај Дениске, полусањиви

Јегорушка је мислио баш о том човеку. Никада га није видео, али је врло често слушао о њему и замишљао га у својој уобразиљи. Било му је познато да Варламов има неколико десетина хиљада хектара земље, на стотине хиљада оваца и врло много пара; о његовом начину живота и занимању Јегорушка је знао само то да се увек „маје по тим местима” и да га увек траже. Много је у својој кући Јегорушка слушао и о грофици Драњицкој. Она је такође имала неколико хиљада хектара земље, много оваца, своју ергелу и много пара, али се није „мајала”, већ је живела на свом богатом имању о коме су познаници и Иван Иванић, који је више пута бивао послим код грофице, причали чудеса; тако су причали да се у грофичиној дворани за примање, где висе портрети свих пољских краљева, налази велики стони часовник који има облик стене, на стени пропет стоји златан коњ с очима од брилијаната, а на коњу је златан коњаник што сваки пут, кад часовник избија, размахује сабљом десно и лево. Причали су такође да је двапут годишње грофица давала бал на који је позивала племиће и чиновнике из целе губерније и да јој је долазио чак Варламов; сви су гости тада пили чај из сребрних самовара, јели све само необичне ствари (на пример, зими, на Божић, служила се малина и баштенске јагоде) и играло се уз музику која је и дан и ноћ свирала...

„А како је само лепа!” — мислио је Јегорушка сећајући јој се лица и осмеха.

Кузмичов је вероватно такође мислио о грофици, јер кад каруце пређоше око два километра рече:

— А опасно ли је поткрада тај Казимир Михаи-

ловић! Пре три године, кад сам, ако се сећате, од ње куповао вуну, на самој мојој куповини је зарадио три хиљаде.

— Од Пољака се друго и не може очекивати, — рече отац Христифор.

— А она и не хаје. Давно је речено, младо — лудо. Глава јој је још ветрењаста.

Јегорушки се однекуд хтело да мисли само о Варламову и грофици, нарочито о последњој. Његов сави мозак се потпуно отпадио од обичних мисли, мутио се и задржавао само слике фантастичне, као из бајки, које имају ту добру страну што се некако саме од себе, без икакве бриге онога који мисли, рађају у мозгу и опет саме ишчежавају без трага, треба само добро главом стрести; уз то и све што се около налазило није ишло на руку обичним мислима. Десно су се црнели брегови, који су, чинило се, собом заклањали нешто незнано и страшно; лево је све небо над хоризонтом било обливано јасним црвенилом, и тешко је било погодити, да ли је то негде избијао пожар или се можда месец спремао да изађе. Даљина се видела као по дану, али се њена нежна љубичаста боја застрта вечерњом маглом већ сва замутила и цела степа се сад крила у тој магли као деца Мојсија Мојсеића под јорганом.

У јулске вечери и ноћи препелице и прдавци већ не крече, не певају по шумским долинама славуји, не мирише цвеће, али је степа још увек прекрасна и пуна живота. Тек што сунце зађе и земљу обавије магла, а дневна се мука заборави и степа лако одахне широким грудима. Можда зато што трава не види у помрчини своју старост, у њој се диже

весело, младо пуцкарање, каквога дању нема; праскање, звиждукање, гребанье, степски басови, тенори и сопрани — све се то меша у непрекидни, једнолики и потмули шум, уз који је човеку пријатно да се сећа и предаје тузи. Једнолико пуцкарање уљуљује као успаванка; идеш и осећаш како тонеш у сан, а наједном однекуд допире отсечни, немирни крик будне птице, или одјекне какав звук, налик на нечији глас, као неко зачуђено „а-а!“ — и дремеж склапа капке. Или опет идеш поред удолине где има жбуња и чујеш како птица коју степљани зову „спавалка“ некоме виче: „спим! спим! спим!“ — а друга се кикоће или се загрцнула од хистеричног плача — то је сова. Кома ли вичу и ко их слуша у тој равници, сами Бог зна, али у њиховом крику има много туге и жалбе... Мирише сено, осушена трава и закаснели цветови, и тај мирис је густ, отужно слаткав и нежан.

Кроз маглу се све види, али се тешко може да разазна боја и обрис предмета. Ништа се не чини да је оно што уствари јесте. Идеш и наједанпут видиш напред, крај самога пута, стоји силуета налик на монаха; она се не миче, чека и нешто држи у рукама. Да то није разбојник? Та прилика се приближује, расте, сад се поравњава са каруцама те видите да није био човек већ усамљен жбун или велики камен. Исте такве непокретне прилике које неког чекају стоје и по бреговима, крију се иза хумки, вире из бурјана и све лице на људе па уливају неповерење.

А кад месец излази, ноћ постаје бледа и тамна. Магле као да није ни било. Ваздух је провидан, свеж

и топао, свуда се лепо види и могу чак да се разликују поједине стабљике бурјана крај пута. Далеко око себе човек може да види лобање и камење. Подозриве прилике, налик на монахе, на светлој позадини ноћи се чине црне и гледају суморније. Све чешће и чешће сред једноликог пуцкарања, узнемирујући непокретни ваздух, одјекне нечије зачуђено: „а-а!“ и чује се крик будне или буновне птице. Широке сенке ходе равницом као облаци по небу и у непрозирној даљини, ако се дуго у њу загледаш, дижу се и гомилају једна над другом магловите, фантастичне слике... Човеку буде помало страшно. А погледаш ли у бледо-зелено, звездама осуто небо, на коме нема ни облачка ни пеге, схватиш зашто је топли ваздух непокретан, зашто природа бди и боји се помаћи: страшно јој је и болно да изгуби иједан тренутак живота. О огромној дубини и безграничности неба може се судити само на мору, и у степи ноћу, кад је месечина. Оно је страшно, лепо и умиљно, гледа чежњиво и мами себи, а од његове дивоте човека обузме вртоглавица.

Идеш још који час... сретне те на путу ћутљиви старац-хум или камена жена, коју је поставио бог-зна ко и када, без шума пролети над земљом ноћна птица и мало помало напамет ти падају степске легенде, приче намерника, бајке дадиља са степе и све оно што си сам умео видети и осетити душом. И тада у пуцкарању инсеката, у подозривим појавама и хумовима, у плавом небу, у месечевој светлости, у лету ноћне птице, у свему што видиш и чујеш, почињеш да слутити величанство природе, младост, процват снаге и страсну жеђ за животом; душа се

одазива дивном, дивљем завичају и хоће ти се да заједно с ноћном птицом полетиш над стеном. У свечаности лепоте, у сувишку среће осећаш напрегнутост и тугу, као да степа увиђа да је усамљена, да су њено богатство и душа за свет изгубљени, да их нико није опевао, никоме нису потребни, и кроз радосни одјек чујеш њено тужно, очајно дозивање: песника! песника!

— Стооој! Здраво, Пантелија! Је ли све како треба?

— Хвала Богу, Иване Иванићу!

— Да нисте, децо, видели Варламова?

— Не, нисмо га видели.

Јегорушка се пробуди и отвори очи. Каруце су стајале. Удесно, путем су се далеко пружала теретна кола, око којих су се мували неки људи. Сва су се она, јер су на њима лежали товари вуне, чинила врло висока и као надувана, а коњи — мајушни и кратконоги.

— Е, ми ћемо, дакле, сад поћи молоканцима, — гласно је говорио Кузмичов. — Чивутин ми је казивао да Варламов ноћива код молоканаца. Кад је тако, остајте у здрављу, пријатељи! Збогом!

— Збогом пошао, Иване Иванићу! — одговори неколико гласова.

— Него знате шта, децо, — живо рече Кузмичов: — како би било да ви поведете мога малог! Што да се узалуд с нама маје? Намести га, Пантелија, на своја кола и нека иде полако, а ми ћемо у потеру. Хајде, Јегоре! Де, поћи!

Јегорушка сиђе с бока. Неколико руку га прихвати, подиже високо горе и он се осети на нечем великом, меком и помало влажном од росе. Сад му се чинило да му је небо близу, а земља далеко.

— Еј, узми свој капутић! — викну негде далеко доле Дениска.

Огртач и завежљај, добачени одоздо, падоше крај Јегорушке. Он брзо, не желећи ни о чему да мисли, стави под главу завежљај, покри се огртачем и протежући ноге што је игда могао, јежећи се због росе, засмеја се од задовољства.

„Спаваћу, спаваћу, спаваћу“... — мислио је он.

— А ви га, врагови, немојте дирати! — чу се одоздо Денискин глас.

— У здрављу, пријатељи! Збогом! — викну Кузмичов. — На вас се ослањам!

— Не брините, Иване Иванићу!

Дениска викну на коње, каруце жалосно зашкрипаше и кретоше, али сада не путем већ некуда у страну. Око два минута је било тихо, као да су кола поспала, и само се чуло како у даљини мало помало замире звецкање ведрине привезане иза каруца. Али ево испред каравана неко викну:

— Кирјуха, кре-е-ћи!

Зашкрипаше прво предња кола, за њима друга, трећа... Јегорушка осети како се кола на којима је он лежао накретоше и такође зашкрипаше. Цео низ се крете. Јегорушка се чвршће ухвати руком за врвцу којом је био завезан дењак вуне, опет се насмеја од задовољства, намести у џепу медени колач и стаде да га хвата сан, како се то обично дешавало код куће у постељи...

Кад се пробуди, сунце је већ излазило; неки брежуљак га је заклањао а оно трудећи се да покропи светлошћу свет, вредно је палило своје зраке на све стране и заливало хоризонт златом. Јегорушки се чинило да није стајало на свом месту, јер се јуче рађало позади, иза његових леђа, а данас много више улево... Па ни та околина није личила на јучерашњу. Брегова већ није било, а свуда, куд око само бациш, отезала се бескрајна црвенкасто-мрка, невесела равница; тамо-амо дизали се по њој омалени брежуљци и летуцали јучерашњи гаврани. Далеко напред се белели звоници и избе неког села; како је било на дан недеље, Малоруси су седели код кућа, пекли и кували — то се видело по диму који се пео из свих димњака и као модро-црна, провидна копрена висио над селом. Између кровинара и иза цркве плавила се река, а за њом се маглила даљина. Али ништа није тако мало личило на јучерашњицу као пут. Нешто необично широко, распојасано и огромно отезало се кроз степу уместо пута; то је била сива трака, добро угажена и покривена прашином, као и остали путеви, али широка преко сто метара. Својим простором она је у Јегорушки пробудила недоумицу и навела га на мисли из бајки. Ко по њему иде? Коме је потребан толики простор? Неразумљиво и чудновато. Могло се збиља помислити да у Русији још није нестало грдних људи, крупног корака, као што је Иља Муромец и Соловеј Разбојник и да још нису изумрли легендарни парипи. Јегорушка погледа низ пут, замисли да види шест високих двоколица како упоредо скачу као оне што их је виђао по цртежима у Свештеној историји; у те

двоколице је упрегнуто по шест дивљих, бесних коња, и својим високим точковима дижу у небо облаке прашине, док коњма управљају људи какви се само могу снити и понићи у машти. И како би све те појаве приличиле степи и том путу, кад би само постојале!

Дуж целе десне стране пута стајали су телеграфски стубови с двама жицама. Постајући све мањи и мањи, њих је код села нестајало иза кућа и зеленила, затим су се опет јављали у љубичастој даљини као врло мале, танушне паличице, налик на оловке, забодене у земљу. На жицама су чучали јастреби, копчићи и вране и равнодушно гледали на низ теретних кола који се кретао.

Јегорушка је лежао на последњим колима и зато их је могао видети сва редом. У том низу их је било свега око двадесет и свака троја су имала по једног возара. Крај последњих где је био Јегорушка ишао је старац беле браде, исто онако мршав и малог раста као отац Христифор, лица препланулог од сунца, строгог и замишљеног. Врло је могуће да овај старац и није био строг и замишљен, али његови црвени капци и дуги, оштри нос давали су му лицу строги, суви израз, као код људи навикнутих да мисле о озбиљном и усамљенички. Као и на оцу Христифору, на њему је био цилиндер широког обода, али не господски, већ чојани и црвено-мрк, пре налик на засечени конус него на цилиндер. Ноге су му биле босе. Вероватно по навици коју је стекао на зимској студени, кад му се зацело није једном десило да се мрзне крај теретних кола, гредом је лупкао себе по бедрима и тапкао ногама. Приметивши

да се Јегорушка пробудио, погледа га и рече, скупљајући се као од зиме:

— А пробудио си се, јуначе! Чини ми се као да си синчић Ивана Иванића?

— Не, сестрић сам...

— Ивана Иванића, велиш? А ја ето чизмице скинуо и бос скачем. Ножице су ми болесне, промрзле, па без чизама испада некако слободније... Слободније, момче... Тојест без ових чизама... Дакле, сестрић? Ако, он је добар човек... Нек му да Бог здравља... Нека... Велим за Ивана Иванића... Молоканцима је пошао. О, Господи помилуј!

Старац је и говорио тако као да је било врло хладно, с прекидима и не отварајући честито уста; а усне не сугласнике је изговарао рђаво, замуцкујући на њима, као да су му се усне смрзле. Обраћајући се Јегорушки ниједном се није осмехнуо и изгледао је строг.

Даље крај других кола ишао је с бичем у руци човек у дугом, избледелом капуту, качкету и чизама с отрцаним сарама. Био је то човек својих четрдесетих година. Кад се он осврте, Јегорушка спази дуго, црвено лице, с ретком јарећом брадицом и са израштајем под десним оком, налик на сунђер. Осим тога врло ружног израштаја имао је још једно нарочито обележје, које је оштро падало у очи: у левој руци је држао бич, а десном је тако размахивао као да диригује невидљивим хором; с времена на време је држао бич под пазухом и тада је већ дириговао обема рукама и нешто гунђао себи под нос.

Возар који је ишао испред њега претстављао је

дугу усправну појаву јако спуштених рамена и равних као даска леђа. Он се држао право као да маршира, или да је прогутао мотку, руке му се нису ни хале већ су висиле као палице и корачао је некако круто као војнички у играчкама, не савијајући готово колена и трудећи се да коракне што је могуће крупније; док старчић и власник сунђерасте израсли двапут коракну, он је стизао да коракне само једном и зато се чинило да иде спорије него сви остали и да заостаје. Лице му је било подвезано крпом а на врх главе му је стрчало нешто као монашка капица; одевен је био у кратку малоруску „чумарку“ сву ишарану закрпама и у плаве дугачке гаће а обувен у опанке од лике.

Оне што су били даље Јегорушка није више ни разгледао. Он леже потрбушке, пробуши на дењку рупицу и узе залудан испредати од вуне нити. Старац који је доле корачао не испаде баш тако строг и озбиљан како му се могло закључити по лицу. Почевши већ разговор није га више прекидао.

— А куда ми ти идеш? — упита он тапкајући ногама.

— Да учим, — одговори Јегорушка.

— Да учиш? Аха... Е, нека ти је на помоћи Пресвета Богородица. Лепо. Имати један ум добро је, а два још боље. Понекоме Бог да један ум, а другоме два ума, а некима и три... Некима три, заиста... С једним умом нас мати рађа, други нам је од учења, а трећи од доброг живота. А добро је, богами, брацо, кад се у понеког нађу три ума. Томе је не само живети него умирати лакше. Јесте, и умирати... А помрећемо сви колико нас је.

Старац се почеша по челу, погледа црвеним очима горе у Јегорушку и настави:

— Максим Николаић, господар испод Славјаносербска, прошле године је такође одвео свог малишана да се учи. Не знам како он тамо стоји с наукама, а дечко је онако, добар... Да им Бог да здравља, славна господа. Дабоме, и он, ето, одвео на науке... У Славјаносербском нема такве установе, што би, значи, до науке довела човека. Нема... А град је онако, добар... Обична школа, за просто учење, постоји, а да их има што се тиче већег знања, нема их таквих... Нема, заиста. Како се ти зовеш?

— Јегорушка.

— Ваљда Јегорије... Свети великомученик Јегорије Победоносац, дана двадесет трећег априла. А моје свето име је Пантелија... Пантелија Захаров Холодов... Ми смо, дакле, Холодови... Ја сам ти родом, можда си слушао, из Тима, Курске губерније. Браћа ми се уписала у грађане, у граду се баве занатима, а ја сам сељак... Остао сам сељак. Пре седам година путовао сам тамо... хоћу рећи кући. Био сам и у селу и у вароши... У Тиму сам, велим, био. Тада су, Богу хвала, сви били живи и здрави, а сад не знам... Можда је ко и умро... А и време им је већ умирати, јер су сви стари, има их који су старији од мене. Не мари умрети, то је добро, само, разуме се, не ваља умрети без покајања. Нема горег зла од брзе смрти. Брза смрт је ђаволу радост. А ако хоћеш да умреш с покајањем, да ти дакле у божју кућу не забране, моли се Варвари Великомученици. Она је наша посредница. Она, заи-

ста... Бог јој је зато на небесима такав положај доделио, да би дакле сваки имао пуно права да јој се моли за покајање.

Пантелија је мрмљао и очевидно се није бринуо о томе да ли га Јегорушка слуша или не. Говорио је споро, себи под нос, не дижући и не спуштајући гласа, али је за кратко време успео да исприча много штошта. Све што је испричао састојало се из одломака, који су имали врло мало везе међу собом и нимало нису занимали Јегорушку. Можда је говорио само зато, да би сада, ујутру, после ноћи проведене у ћутању гласно проверио своје мисли: да ли су све на свом месту? Завршивши о покајању он опет поче о неком Максиму Николаићу испод Славјаносербска.

— Да, одвео је дечка... Одвео га, заиста.

Један од возара, који је ишао сасвим напред, прену се с места, потрча у страну и стаде шибати бичем по земљи. Био је то стасит мушкарац око својих тридесет година, широких рамена, риђ, гргурав и очигледно врло јак и здрав. Судећи по покретима његових рамена и бича, по суровости коју је изражавао његов став, тукао је нешто живо. Њему притрча други возар, онизак и здепаст, густе црне и широке браде, одевен у прсник и дуз кошуљу. Он прште у дебео, кашљав смех и повика:

— Људи, Димов уби змију! Бога ми мога!

Има људи о чијој се памети може тачно закључити по њиховом гласу и смеху. Црнобради је припадао баш тим срећним људима: у његовом гласу и смеху се осећала непоправима глупост. Преставши

да шиба, риђи Димов диже бичем са земље и смејући се завитла под кола нешто налик на врвцу.

— То није змија већ смук, — викну неко.

Човек подвезаног лица, који је круто корачао, брзо пође убијеној змији, погледа је и пљесну својим рукама налик на палице.

— Робијашу! — повика он потмулим, плачним гласом. — Што уби смука? Шта ти је он учинио, проклетниче? Пих, смучића да убије! А кад би ко год тебе тако?

— Смук не ваља убити, заиста... — мирно промрмља Пантелија. — Не ваља се... Он није отровница. Иако је по изгледу змија, тихо је, невино створење... Човека воли... Велим смук...

Димов и црнобради се вероватно застидеше, јер се гласно засмејаше и не одговарајући на гунђање лењо се упутише својим возовима. Кад задња теретна кола дођоше до места где је лежао убијени смук, човек подвезаног лица, стојећи над њим, окрете се Пантелији па упита плачним гласом:

— Деда, де, реци шта му би да убије смука?

Очи су му биле како сад спази Јегорушка, ситне, потамнеле, лице сиво, болесно, и оно као потамнело, а црвени потбрадак се чинио јако отечен.

— Деда, де, реци што ли га уби? — понови он, корачајући поред Пантелије.

— Глуп човек, руке га сврбе, зато је и убио, — одговори старац. — А не ваља убити смука... Заиста... Димов је, зацело, мангуп, све што му под руку дође убије, а Кирјуха није бранио. — Треба-ло би бранити, а он — ха-ха-ха, па хо-хо-хо... А

ти, Васице, не примај срцу... Што да се човек љути? Убили, е, па пусти их... Димов је мангуп, а Кирјуха због своје глупе памети... Шта ћеш... Глупи људи, неразумни, е, па пусти их. Ето Јемељјан никад ништа да такне што не треба... Никада, заиста... Јер је човек образован, а они су ти глупаци... Велим за Јемељјана... Он ни да такне.

Возар у избледелом капуту и са сунђерастим израштајем, који је дириговао невидљивим хором, чувши своје име заустави се и почекавши да га Пантелија и Васја сустигну пође упоредо с њима.

— О чему је реч? — упита он сипљивим, пригушеним гласом.

— Та, ето, Васја све прима срцу, — рече Пантелија. — А ја му од сваке руке, да се не би љутио, велим... Ех, ножице моје болне, промрзнуте! Е-ех! Напеле се ради недеље, празника Господњег!

— То је од хода, — примети Васја.

— Није, момче, није... Није од хода. Кад идем, као да ми је лакше, а кад легнем и загрејем се — права смрт. Ход ми ублажава.

Јемељјан у избледелом капуту стаде између Пантелије и Васје и замаха руком, као да су се они спремали да певају. Помахов мало спусти руку и очајно застења.

— Немам гласа, па то ти је! — рече он. — Права напаст! Целе ноћи и јутра врти ми се по глави трајно „Господи помилуј“, што смо на венчању код Мариновског певали; стоји ми у глави и у грлу... сад ћу, чини ми се, запевати, а не могу! Немам гласа!

Он заћута један минут мислећи о нечем и настави:

— Петнаест година сам био у хору, у целој Луганској фабрици ни у кога можда није било таквог гласа, а како сам се, враг га његов, окупао пре три године у Доњцу, ниједан тон не могу да отпевам чисто. Грло ми је прозебло. А мени је без гласа као раднику без руку.

— Заиста је тако, — одобри Пантелија.

— За себе тако сматрам, да сам пропао човек, и ништа више.

У тај мах Васја случајно спази Јегорушку. Очи му се наводнише и још више смањише.

— И господичић с нама иде! — рече он и покри нос рукавом, као да се застиде. — Какав силан кочијаш! Остани с нама, па ћеш уз наша кола ићи, вуну возити.

Мисао да у једној особи могу постојати заједно господичић и кочијаш учинила му се вероватно врло занимљива и духовита, јер се гласно закикота и продужи да развија ту мисао. Јемељјан такође погледа горе у Јегорушку, али мимогред и хладно. Био је обузет својим мислима и да није било Васје не би ни опазио Јегорушкино присуство. Не прође ни пет минута кад он опет узе махати рукама, затим опишујући својим сапутницима красоте венчаног „Господи помилуј“ које му је ноћу пало напамет узе бич под пазух и замаха обема рукама.

На један километар од села кола се зауставише крај бунара. Спуштајући своју ведрницу у бунар, црнобради Кирјуха се навали трбухом на ивицу и загњури своју чупаву главу, рамена и део груди, у

тамну рупу, тако да је Јегорушка видео само његове кратке ноге, које се једва дотицале земље; спазивши далеко на дну бунара слику своје главе, обрадова се и зацени од глупог, грохотног смеха, а одјек из бунара му га врати; кад се диже, лице и врат су му били црвени као црвени циц. Први притрча да пије Димов. Пио је кроз смех, често се одвајајући од ведрице и причајући Кирјухи о нечем смешном, затим се осврте и гласно, да чује сва степа, рече пет-шест ружних речи. Значење таквих речи Јегорушка није схватио, али да су биле гадне, било му је сасвим јасно. Сећао се одвратности коју су према њима прећутно показивали његови рођаци и познаници, па и он је, не знајући зашто, делио то осећање и навикао се да мисли да су само пијанице и букачи приграбили себи то преимућство да гласно изговарају те речи. Сети се убијања смуковог, обрати пажњу на смех Димовљев и осети према том човеку нешто слично мржњи. И као запакост Димов баш тад спази Јегорушку који се скиде с воза и пође бунару; он се гласно насмеја и повика:

— Људи, старац је ноћас родио дечака!

Кирјуха се закашља од смеха у басу, засмеја се и још гдеко, а Јегорушка поцрвене и напослетку закључи да је Димов врло рђав човек.

Плав, гргураве главе, без капе, с раскопчаном кошуљом на грудима, Димов се чинио леп и необично јак; у сваком његовом покрету видео се свађалица и снажан човек, који зна шта вреди. Поводио је раменима, подбочивао се, говорио и смејао се гласније од свих, и чинио се да се спрема да једном руком подигне нешто врло тешко и тиме задиви цео свет

Његов обесан, подругливи поглед се тицао пута, кола и неба ни на чему се не заустављајући, те се чинило да беспослен тражи кога би убио и чему би се наругао. Очевидно да се никога није бојао, ни од чега снебивао и вероватно му нимало није било стало до Јегорушкиног мишљења... А Јегорушка је већ свом душом мрзео његову плаву главу, глатко лице и снагу, са страхом и гадећи се слушао је његов смех и смишљао какву би увредљиву реч казао, да му се освети.

Пантелија такође приђе ведрици. Извади из цепа зелено стаклено кандило, обриса га крпицом,хвати њиме воду па испи, потом још једномхвати, зави кандилце у крпицу и стави га натраг у цеп.

— Деда, зашто ти пијеш из кандила? — зачуди се Јегорушка.

— Неко пије из ведрице, а неко из кандила, — одговори вешто старац. — Сваки на свој начин... Ти пијеш из ведрице, па нека ти је наздравље...

— Голубице моја, мајчице-лепотице, — осу на једном Васја умиљатим, плачућим гласом. — Голубице моја!

Очи су му биле уперене у даљину, наводниле се и смешиле, а лице му добило исти израз какав је имао раније кад је гледао Јегорушку.

— Ко ме ти то? — упита Кирјуха.

— Лисичица-мајчица... легла на леђа па се игра, као кученце...

Сви се загледаше у даљину тражећи очима лисицу, али ништа не опазише. Васја један једини видео

је нешто својим мутним, сивим очицама и усхићавао се. Вид му је, како се после Јегорушка уверио, био поражавајући оштар. Он је тако добро видео, да је црвено-мрка гола степа била за њега увек пуна живота и садржине. Требало му је само да се загледа у даљину па да спази лисицу, зеца, дропљу или другу какву животињу која се склањала од људи. Није тешко видети зеца у трку, дропљу у лету — то је видео сваки ко је степом пролазио, али није свакоме дато да види звери у њиховом домаћем животу кад не трче, не крију се и не осврћу се узнемирено око себе. А Васја је виђао лисице и зечеве како се играју, умивају шапама; дропље како тегле крила, дропљице како изводе своје „тачке“.

Захваљујући таквој оштрини вида, осим света који сви виде, Васја је имао још један свет, само свој, ником другом неприступачан и вероватно врло леп, јер кад га је гледао и заносио се, тешко је било не завидети му.

Кад се низ кола крете даље, у цркви зазвони за службу.

V

Кола се разместише подаље од села на обали реке. Сунце је пекло као и јуче, ваздух био непокретан и учмао. На обали је стајало неколико врба, али им сенка није падала на земљу већ на воду, где је узалуд пропадала, а у сенци под возовима било је загушљиво и досадно. Вода плава од тога што се у њој огледало небо мамила је страсно себи.

Возар Сћопка, на кога Јегорушка тек сад обрати пажњу, осамнаестогодишњи дечак, Малорус, у дугој руској кошуљи, без појаса и у широким дугим гаћама, које су вихориле при ходу као заставе, брзо се скиде, стрча доле низ стрму обалицу и бућну у воду. Трипут се загњури, затим заплива на леђима па затвори очи од задовољства. Лице му се и смешило и мрштило, као да му је било у исти мах болно и смешно и да га је нешто голицало.

У врео дан, кад човек не зна где би од врућине и оморине, пљесак воде и гласно дисање човека који се купа, делују на слух као дивна музика. Димов и Кирјуха гледајући на Сћопку брзо се скидоше па један за другим, уз гласан смех и унапред уживајући сручише се у воду. И тиха, скромна речица одјекну шмркањем, пљеском и виком. Кирјуха је кашљао, смејао се и викао тако, као да хоће да га утопе, а Димов се дао за њим, трудећи се да га шчепа за ногу.

— Хе-хе-хе! — викао је он. — Хватај, држи га!

Кирјуха се смејао и наслађивао, али му је израз лица био исти као и на суву: глуп, ошамућен, као да се ко прикрао позади неprimетно и лупио га маљем по глави. И Јегорушка се скиде, али се не спусти низ обалицу, него се затрча и полете с висине од неколико метара. Описавши у ваздуху полукруг, паде у воду, дубоко се загњури, али до дна не допре; нека снага, хладна и пријатна по додиру, подухвати га и понесе опет на површину. Он изрони па фрчући и пуштајући клобуке отвори очи; али се на реци, баш крај његовог лица одражавало сунце.

Прво заслепљујуће варнице, потом дуги и тамни печати прођоше му кроз очи; он опет хитро зарони, отвори очи у води и спази нешто мутно-зелено, слично небу на месечини. Опет га иста она сила што му није давала да се такне дна и задржи се у хладовини понесе горе, он изрони и тако дубоко одахну, да се осети слободно и свеже не само у грудима него чак и у трбуху. Затим, да би од воде узео све што се може узети, он дозволи себи сваку раскош: лежао је на леђима и разнежавао се, прскао се, превртао, пливао и потрбушке, и постранце, и на леђима, и усправно — како му је само пало на ум, док се није уморио. Друга обала густо обрасла трском златила се на сунцу, а цветови трске као дивне перјанице нагињали су над водом. На једном месту је трска подрхтавала, махала својим цветовима и пуцкарала — то су Сћопка и Кирјуха „терали“ ракове.

— Рак! Гледајте, људи: рак! — повика победоносно Кирјуха и збиља показа рака.

Јегорушка заплива према трсци, зарони и стаде пипати око њених жила. Чепркајући по житком, масном муљу напипа нешто оштро и одвратно, можда збиља и рака, али у тај мах га неко шчепа за ногу и повуче на површину. Грцајући и кашљући Јегорушка отвори очи и спази пред собом мокро, насмејано лице мангупа Димова. Он је тешко дисао и ценећи му по очима хтео да настави шалу. Чврсто је држао Јегорушку за ногу и већ пошао да дигне другу руку, да га за врат ухвати, кад Јегорушка с одвратношћу и са страхом, као да се гади и боји да га тај грмаљ не утопи, отрже се од њега па рече:

— Глупаче! Њушку ћу ти твоју разбити!

Осећајући да је то недовољно да изрази мржњу промисли мало и додаде:

— Неваљалче! Цукело једна!

А Димов, као да ништа није ни било, не примећујући већ Јегорушку, заплива према Кирјухи и повика:

— Хе-хе-хеј! Деде да ловимо рибу! Децо, да ловимо рибу!

— А што да не? — пристаде Кирјуха. — Овде зацело има много рибе. . . — Сћопка, отрчи до села, замоли од сељака мрежу!

— Неће дати!

— Даће! Само ти замоли! Реци нека учине то уместо доброг дела, јер смо и ми — намерници.

— То је истина.

Сћопка изађе из воде, брзо се обуче и без капе, вихорећи својим широким и дугачким гаћама, отрча према селу. После сукоба са Димовом вода изгуби сваку драж за Јегорушку. Он изађе и стаде се облачити. Пантелија и Васја су седели на стрмој обали, опустивши ноге доле, и посматрали купаче. У води до колена, крај саме обале, стајао је го Јемељјан, једном руком се држао за траву, да не падне, а другом је гладио себе по телу. Кошчатих лопатица, с израштајем под оком, сагнувши се и страшно преплашен, био је смешна појава. Лице му је озбиљно, строго, гледао је у таласе љутито, као да се спремао да их нападне за то што је некад у таласима Доњца озебао и изгубио глас.

— А зашто се ти не купаш? — упита Јегорушка Васју.

— А, онако. . . Не волим. . . — одговори Васја.

— Што ти је то потбрадак отечен?

— Боли ме. . . Ја сам, господичићу, радио у фабрици жижица. . . Доктор је говорио да ми од тога једино вилица и отиче. Тамо је ваздух нечист. А осим мене, још су ми у троје деце вилице отекле, а једноме сасвим иструлеле.

Ускоро се врати Сћопка с мрежом. Димов и Кирјуха су од дугог бављења у води били помодрели и промукли, али су с вољом прионули на риболов. Прво су загазили у дубину ниже трске; ту је Димову било до врата а омаленом Кирјухи преко главе; он је грцао и пуштао клобуке, а Димов је, спотичући се о оштро корење, падао и запетљавао се у мрежу, оба су се праћакали, галамили и од риболова је испала само шала.

— Дубоко, — кркљао је Кирјуха. — Ништа човек не може да ухвати!

— Не трзај, ђаволе! — викао је Димов, трудећи се да мрежи да добар положај. — Држи рукама!

— Ту нећете уловити! — довикивао им је с обале Пантелија. — Само рибу плашите, глупаци! Помакните се лево! Тамо је плиће!

Једном над мрежом блесну крупна риба; сви се зачудише, а Димов удари песницом по оном месту где је ишчезла и на лицу му се исписа незадовољство.

— Ех! — закркља Пантелија и затрупка ногама. — Бандаша да пустите да умакне! Свршено!

Помичући се улево Димов и Кирјуха се мало помало дочепаше плићака и ту поче прави риболов. Отшврљаше на триста корака од возова; видело се како су, ћутке и једва помичући ноге, да би захватили што дубље и ближе трске, вукли мрежу; како су, да би рибу поплашили и сатерали себи у мрежу, тукли песницама по води и шушкали по трсци. Од трске су се упутили другој обали, вукли тамо мрежу, затим разочараног изгледа, дижући високо колена, враћали се опет трсци. Говорили су о нечему, али о чему — није се чуло. А сунце им је пекло у леђа, пецале их муве и тела им се из модрих претворила у црвена. За њима је с ведрицом у рукама, засукавши кошуљу до под самих пазуха и држећи је зубима за крајеве, ишао Сћопка. После сваког успелог лова дизао је увес какву рибу и стављајући да се блиста на сунцу викао:

— Погледајте, ала је бандаш! Таквих имамо већ пет комада!

Видело се како су, извукавши мрежу, Димов, Кирјуха и Сћопка сваки пут дуго преметали по муљу, трпали нешто у ведрицу, нешто избацивали, по нешто што каткад доспе у мрежу пружали су од руке у руку, разгледали радознало а затим и то бацали...

— Шта то имате? — довикивали су им с обале.

Сћопка је нешто одговарао, али му је тешко било разабрати речи. Ено га где изађе из воде и држећи ведрицу обема рукама, заборавивши да спусти кошуљу, потрча колима.

— Већ је пуно! — викао је дишући тешко. — Дајте другу!

Јегорушка загледа у ведрицу: била је пуна; из воде је помаљала своју ружну њушку млада штука а крај ње су гмизали ракови и ситне рибице. Јегорушка замочи руку на дно и ускомеша воду; штукe нестаде под раковима, а место ње испливаше на површину гргеч и лињак. И Васја загледа у ведро. Очи му се зажагрише а лице постаде умиљато као и раније кад је видео лисицу. Он извади нешто из ведрице, принесе устима и стаде жвакати. Чу се крцкање.

— Браћо, — зачуди се Сћопка: — Васица једе живу кркушу! Пих!

— Није ово кркуша већ дабрић, — мирно одговори Васја наставивши да жваће.

Он извади из уста рибљи репић, умиљато га погледа и опет га гурну у уста. Док је жвакао и крцкао зубима, Јегорушки се чинило да не види пред собом човека. Васјин отечени потбрадак, његове потмуле очи, необично оштар вид, рибљи репић у устима и умиљатост с каквом је жвакао кркушу, чинили су га налик на животињу.

Јегорушки би тешко покрај њега. А и риболов се већ сврши. Он прохода око кола, размисли и од досаде упути се према селу.

Мало после стајао је већ у цркви и наслонивши чело на нечија леђа што су мирисала на конопљу слушао је како певају на хору. Служба се већ ближила крају. Јегорушка се није ништа разумевао у цр-

квеном појању и био према њему равнодушан. Послуша мало, зевну и стаде да посматра потиљке и леђа. По једном потиљку риђем и мокром од недавног купања познаде Јемељјана. Поттиљак му је био потбријан као под конац и више него што је уобичајено; на слепоочницама је такође било ошишано више него што треба, па су црвене уши Јемељјанове стрчале као два лопара и чинило се да се не осећају као на своме месту. Гледајући у његов поттиљак и уши Јегорушка је однекуд мислио да је Јемељјан вероватно несрећан. Он се сети његовог дириговања, промуклог гласа, тромог изгледа за време купања и осети према њему велико сажаљење. Пожеле да му каже нешто пријатно.

— Ево и мене! — рече он, повукавши га за рукав.

Људи који певају у хору тенор или бас, нарочито они којима је бар једном у животу пало у део да диригују, навикну да гледају на дечаке строго и мрзовољно. Те навике се не отресају ни после кад престану бити у хору. Осврнувши се на Јегорушку, Јемељјан га погледа испод ока и рече:

— Не буди немиран у цркви!

Затим се Јегорушка прогура напред ближе иконостасу. Ту спази занимљиве људе. Испред свих с десне стране на застирачу су стајали некакав господин и дама. Иза њих је била по столица. Господин је одевен у тек поеглано од сирове свиле оде-ло, држао се непомично као војник кад поздравља, високо забацујући свој избријани, модри потбрадак. У његовом крутом оковратнику, у модрилу потбратка, у омаленој ћели и укрућености осећало се врло

много достојанства. Од претераног достојанства врат му се био напрегао а потбрадак се с таквом снагом дизао увис, да се чинило глава му је сваког тренутка спремна да се откине и полети у небо. А дама, пуна, средовечна, у белом свиленом шалу, нагла је главу у страну и гледала тако као да је неком малочас учинила услугу па хтела рећи: — „Ах, немојте, забога, захваљивати! Ја то не волим...“ Око застирке су се тискали један до другог Малоруси.

Јегорушка приђе иконостасу и стаде целивати тамошње иконе. Пред сваком иконом је полако метанисао, не дижући се са земље, освртао се назад на свет, потом је устајао и опет целивао. Дотицање челом хладног пода чинило му је велико задовољство. Кад из олтара изађе црквењак с дугим штипаљкама да гаси свеће, Јегорушка брзо скочи са земље и притрча му.

— Је ли се већ раздавала нафора? — упита он.

— Нема, нема, — суморно промрмља црквењак.
— Хајде, иди...

Служба се сврши. Јегорушка не журећи изађе из цркве и пође да лута по тргу. У своме веку није видео мало села, тргова и сељака, и ништа, на што би му сада поглед пао, није га нимало занимало. Залудан, да би бар чиме утуцао време, сврати у дућан над чијим вратима је висио широк и дуг комад цица. Дућан се састојао из два пространа, рђаво осветљена дела: у једном је била бакалница и продавала се мека, памучна роба, а у другом су стајала бурад с катраном и на таваници висили амови; из

тог другог дела ширио се пријатан мирис коже и катрана. Под дућана био је поливен; поливао га је вероватно велико сањало и слободни мислилац, јер је сав био покривен узорцима и кабалистичким знацима. За тезгом, ослоњен трбухом о касу стајао је ухрањени дућанџија широког лица и округле браде, рекло би се Великорус. Пио је чај грицкајући уз њега шећер и после сваког гутљаја дубоко уздисао. Лице му је изражавало потпуну равнодушност, али се у сваком уздаху чуло: „Чекај само, покажу ја теби!”

— Дај ми за копејку семена од сунцокрета! — обрати му се Јегорушка.

Трговац подиже обрве, изађе из тезге и насу у Јегорушкин џеп за копејку семена од сунцокрета при чему му је као мера служила празна теглица од помаде. Јегорушки се још није одлазило. Дуго је посматрао кутије с медањацима, размислио па упитао показујући ситне медене колачиће, које је од дугог стајања попала плесан:

— Пошто су ови медањаци?

— Два за копејку.

Јегорушка извади из џепа медени колач који му је јуче поклонила Јеврејка па упита:

— А пошто су код тебе овакви медањаци?

Трговац узе у руке медањак, разгледа га са свих страна и подиже једну обрву.

— Овакви? — упита он.

Затим диже другу обрву, промисли и одговори:

— Два за три копејке...

Настаде ћутање.

— Чији сте ви? — упита трговац, наливајући себи чај из црвеног бакарног чајника.

— Ја сам сестрић Ивана Иванића.

— Има разних Ивана Иванића, — уздахну трговац; он погледа преко Јегорушкине главе на врата, поћута па рече:

— Не желите ли чаја?

— Могло би... — пристаде Јегорушка мало не радо, премда је осећао силну потребу за јутарњим чајем.

Трговац му га насу у чашу и пружи заједно са огриженим комадићем шићира. Јегорушка седе на расклапајућу столицу па стаде пити. Хтео је да пита још колико стаје фунта ушећереног бадема и тек што је повео реч о томе, кад уђе муштерија, и газда, оставивши у страну своју чашу, оде за послом. Он одведе муштерију у ону половину радње где је мирисало на катран, и дуго је с њим причао о нечем. Муштерија, човек очевидно врло тврдоглав и уображен, за све време је у знак неслагања одмахивао главом и примицао се вратима. Трговац га ипак убеди у нешто и поче му сипати овас у џак.

— Зар је то овас, — рече, на украјинском, мрзовољно купац. — Ово није овас, плева је ово. Кокоши да се смеју... Нећу, идем код Бондаренка!

Када се Јегорушка врати на реку, на обали се димила омалена ватра. То су возари спремали себи ручак. У диму је стајао Шопка и великом крњом

кашиком мешао по котлу. Мало постранце, очију црвених од дима, седели су Кирјуха и Васја па чистили рибу. Испред њих је лежала мрежа покривена муљем и речном травом а одозго блескале рибе и пузили ракови.

Јемељјан који се недавно био вратио из цркве седео је поред Пантелије, помахицао руком и једва чујно попевао промуклим гласићем: „Тебје појем...” Димов се вртео око коња.

Завршивши чишћење Кирјуха и Васја ставише рибу и живе ракове у ведрицу, плакнуше их па из ведрице изручише у воду која је врела.

— Треба ли ставити масти? — упита Сћопка, скидајући кашиком пену.

— Зашто? Риба ће сама пустити сок, — одговори Кирјуха.

Пре него што ће скинути котао с ватре, Сћопка насу у воду три прегршти проса и кашику соли; најзад окуша, цмокну уснама, олиза кашику и самозадовољно закркља — што је значило да је каша већ готова.

Сви, осим Пантелије, поседаше око котла и прионуше кашикама на посао.

— Еј, ви! Дајте дечку кашику! — строго примети Пантелија. — И њему се вероватно као и вама једе!

— Наша храна је сељачка! — уздахну Кирјуха.

— И сељачка ће пријати, само ако си гладан.

Јегорушки дадоше кашику. Он стаде да једе, али не седајући, већ онако стојећи крај котла и гледа-

јући у њега као у јаму. Каша је мирисала на влагу, на рибу, свакичас се у просу јављале крљушти; ракови се нису могли захватати кашиком, те су их они што су ручали вадили из котла голом руком; нарочито се у том погледу није снебивао Васја, који је у кашу замакао не само руке већ и рукаве. Ипак се каша учинила Јегорушки врло укусна и потсетила га на чорбу од ракова коју је код куће, кад се пости, кувала његова мама.

— Деда, а што ти не једеш? — упита Јемељјан.

— Не једем ја ракове... Мани! — рече старчић и гадљиво се окрете.

Док су јели, водио се општи разговор. Јегорушка схвати да су сви његови нови познаници, без обзира на разлику година и карактера, имали нешто што их је чинило међусобно сличним: сви су они били људи с дивном прошлошћу и са врло ружном садашњицом; о својој прошлости су сви до једнога говорили с одушевљењем, а садашњост су скоро презирали. Руси воле да се сећају, али не воле да живе; Јегорушка то још није знао и пре него што је каша била поједена, он је већ дубоко веровао да око котла седе само људи које је судбина ожалостила и увредила. Пантелија је причао да је у негдашње време, кад још није било железница, ишао с теретним колима у Москву и Њижњиј, да је тако много зарађивао да није знао шта ће с парама. А какви ли су тек у то доба били купци, па каква риба, како је све било јевтино! А сад су путеви постали краћи, купци шкртији, народ сиромашнији, хлеб скупљи, све се уситнило и до крајности сузило. Јемељјан је

причао да је пре служио у Луганској фабрици као хорист, имао диван глас и одлично певао из нота, а да се сад претворио у сељака и да живи од милости брата који га шаље са својим коњима и од тога узима половину зараде. Васја је некад служио у фабрици жижица. Кирјуха је био кочијаш код неких добрих људи и сматрало се у свој околини да најбоље управља тројком. Димов, син имућнога сељака, живео је како је хтео, проводио се и није знао за муку, али тек је напунио двадесет година, а строги, сурови отац, желећи да га научи на рад и бојећи се да се код куће не размази, стаде га слати уз кола, као инокосног, сиромашног радника. Једини је Сћопка ћутао, али се и по његовом ћосавом лицу видело, да му је пре било много боље него сад.

Сетивши се оца Димов престаде да једе и натушти се. Испод ока је мерио другове па заустави свој поглед на Јегорушки.

— А ти, безбожнице, скини капу! — рече он грубо. — Зар се сме јести под капом? И то ми се зове господин!

Јегорушка скиде капу и не рече ни речи, али му већ каша преседе и не чу како се Пантелија и Васја заузеше за њега. Груди му се надуше од љутине на тог безобразника и одлучи да му пошто-пото учини какву било пакост.

После ручка сви се упутише колима и извалише у хлад.

— Деда, хоћемо ли скоро поћи? — упита Јегорушка Пантелију.

— Кад Бог хтедне, онда ћемо и поћи... Сад се не може, врућина је... Ох, Господе Твоја воља, Владичице... Лези, детићу!

Убрзо се испод возова зачу хркање. Јегорушка опет хтеде поћи у село, али размисли, позева и леже поред старца.

VI

Возови цео дан престајаше крај реке и кретоше тек кад сунце зађе.

Јегорушка је опет лежао на вуни, воз је тихо шкрипао и љушкао се, доле је ишао Пантелија, тапкајући ногама, лупао се по бедрима и мрмљао; у ваздуху као и прошлог дана цврчала је и грактала степска музика.

Јегорушка је лежао на леђима и забацивши руке под главу гледао горе у небо. Виде како се упали вечерња румен, како се потом угаси; анђели хранитељи, заклањајући хоризонт својим златним крилима, спремаху се да спавају; дан је прошао срећно, настала је тиха, блага ноћ, те су могли да седе спокојно код своје куће на небу... Јегорушка виде како небо мало помало потамне и спусти се на земљу магла, како засветлеше једна за другом звезде.

Кад гледаш дуго у дубоко небо, не отварајући очи, онда ти се због нечег мисли и душа стапају у свест о усамљености. Почињеш да осећаш да си очајно усамљен и све оно што си раније сматрао за блиско и своје, постаје бескрајно далеко и без вредности. Звезде што гледају с неба већ хиљаде

лета, само несхватљиво небо и магла, равнодушни према кратком човековом животу, кад останеш с њима насамо и трудиш се да им погодиш смисао, притискују ти душу својим ћутањем; човеку пада на ум усамљеност која у гробу чека сваког од нас, и суштина живота му се чини очајна, ужасна.

Јегорушка је мислио о баки која почива сад на гробљу под стаблима вишања; сети се како је лежала у ковчегу с бакарним новчићима на очима, како су потом затворили ковчег и спустили је у раку; паде му на ум и потмуло лупање грумења земље о заклопац на ковчегу... Он замисли баку у тесном и тамном сандуку, напуштену од свих и немоћну. Машта му је сликала како се бака наједном буди и не схватајући где је, лупа у заклопац, зове у помоћ и на крају крајева, изнемогла од ужаса, опет умире. Замисли да су мртви мама, отац Христифор, грофица Драњицка, Соломон. Али ма како да се трудио да и самога себе замисли у тамној раци далеко од своје куће, остављеног, немоћног и мрвог, није му полазило за руком; за себе лично није допуштао могућност да умре и осећао је да никада неће умрети...

А Пантелија, који је већ требао да умре, ишао је доле и вршио смотру над својим мислима.

— Не кажем... добра су господа... — мрмљао је он. — Повели су дечка на учење, а како то побогу да не чују за то... У Славјаносербском, велим, нема такве установе која би до велике памети довела. — Нема, заиста... А дечко је добар, не могу да кажем... Порашће, оцу ће помагати. Ти си, Јегорије,

сада малиша, али ћеш порастати и родитеље хранити. Тако је од Бога остало... Поштуј оца свога и матер своју... И ја сам имао дечице, али су погорела... И жена ми је изгорела, и дечица... Заиста, уочи Богојављења се запалила кровњара... Ја нисам био код куће, у Арјол сам ишао. У Арјол... А Марја искочила на улицу, али се сетила да деца у кровњари спавају, потрчала натраг па и она изгорела с дечицом... Да... Сутрадан су само кошчице нашли.

Око поноћи су возари и Јегорушка опет седели око омалене ватре. Док се бурјан разгоревао, Кирјуха и Васја су пошли по воду негде у долину; нестало их је у помрчини, али се за све време чуло како звекећу ведрицама и разговарају; значи да долина није била далеко. Отсјај ватре је лежао на земљи као велика треперава пеге; иако је била месецина, од црвене пеге се чинило све непрозирно црно. Возарима је светлост била у очи, те су видели само један део друма; у тами се једва приметно, као планине неодређеног облика, оцртавали возови са товарима и коњима. На двадесет корака од ватре, на ивици пута, стајао је дрвени, надгробни крст, искривљен на једну страну. Јегорушка је, док још није ватра горела и могло се надалеко видети, приметио да исти такав стари, искривљен крст стоји и на другој страни друма.

Вративши се с воде Кирјуха и Васја су налили пун котао и ставили га на ватру. Сћопка је с искрзаном кашиком у рукама заузео своје место у

диму крај котла и замишљено гледајући у воду стао очекивати да се дигне пена. Пантелија и Јемељјан су седели један крај другог, ћутали и о нечем мислили. Димов је лежао потрбушке, подупревши песницама главу и гледао у ватру; Сћопкина сенка је играла по њему, од чега се његово лепо лице час замрачивало час црвенело... Кирјуха и Васја су врљали подаље и скупљали за ватру бурјан и брест. Јегорушка је, завукавши руке у џепове, стајао крај Пантелије и посматрао како ватра гута траву.

Сви су се одмарали и о нечем мислили, узгред погледајући на крст по коме су играли румени печати. У усамљеном гробу има нешто тужно, сањалачко и у великој мери песничко... Човек чује како гроб ћути, и у том ћутању осећа присуство душе непознатог човека који лежи под крстом. Да ли је добро тој души у степи? Не тугује ли кад је месечина? А степа крај гроба изгледа сетна, суморна и замишљена, трава још жалоснија, и чини се да цврчци уздржаније цврче. И нема тога пролазника који се не би помолио за покој усамљене душе и не би се све дотле на гроб освртао, док далеко позади не остане и не изгуби се у магли...

— Деда, зашто ли овде крст стоји? — упита Јегорушка.

Пантелија погледа у крст, затим у Димова па упита:

— Микола, није ли то можда оно место где су косачи убили трговце?

Димов се нерадо придиже на лакат, погледа пут па одговори:

— Баш оно...

Настаде ћутање. Кирјуха запуцкара сувом травом, згужва је у сноп и гурну под котао. Црвен пламен букну, Сћопку обави црн дим, и кроз помрчину на путу крај возова промаче сенка крста.

— Да, убили их... — нехотице рече Димов. Трговци, отац и син, ишли су да продају иконе. Зауоставили се ту недалеко у коначишту што га сад држи Игњат Фомин. Старац попио мало више и стао се хвалити да има уза се много новаца. Трговци су, збиља, хвалисав свет, саклони боже... Не може да отрпи да се не покаже пред својим ближњим у што лепшој боји. А у исто време су ту били на преноћишту и неки косачи. Дакле, чују они то како се трговац хвали и узму га на око.

— О, Господе... Владичице!... — уздахну Пантелија.

Сутрадан у цик зоре, — настави Димов, — трговци крену на пут, а косачи им се придруже. „Хајдемо, ваше господство, заједно. Биће веселије а и опасности мање, јер ово је место пусто..." Трговци су, да не би иконе полупали, ишли полако, а косачима то добро дошло...

Димов се диже на колена и протеже.

— Да, — настави он зевајући. — Довде је све добро било, али чим су трговци дошли до овога места, косачи навале на њих косама. Син не буде

кукавица, отме од једнога косу и такође навали да сече... Али, наравно, косачи надвладају јер их је било осморица. Исеку трговце тако, да једнога читавог места на телу није остало; сврше дакле свој посао и обојицу одвуку с пута, оца на једну страну а сина на другу. Наспрам овога крста има на оној страни још један крст... Не знам — да ли још стоји... Одовуд се не види.

— Стоји још... — рече Кирјуха.

— Причају да су пара после мало нашли.

— Мало, — потврди Пантелија. — Нашли су свега сто рубаља.

— Јесте, али су и од њих тројица затим умрли, јер је и њих трговац добро косом дохватио... Крв су изгубили. Једноме је трговац отсекао руку, те је, причају, четири километра без руке трчао и под самим Куриковим га нађу на неком брежуљку. Чучнуо, главу наслонио на колена, као да се замислио, а кад тамо — нема у њему душе, умро...

— По крвавом трагу су га нашли... — рече Пантелија.

Сви погледаше у крст и опет настаде тишина. Однекуд, вероватно из увале допираше тужни крик птице: „спим, спим, спим!...“

— Много је злих људи на свету, — рече Јемељјан.

— Много, много! — потврди Пантелија, и примаче се ближе ватри с таквим изразом, као да га беше страх. — Много, — настави он полугласно.

— Срео сам их ја свога века тушта и тма... Тих злих људи... Светих и праведних сам видео много, а грешних не да се ни избројати... Спаси и помилуј, Пресвета Богородице... Сећам се једном сам, пре тридесет година а можда и више, возио неког трговца из Моршанска. Трговац је био диван човек, леп и при новцу... тај трговац... Дobar човек, не могу рећи... Дакле, ишли ми тако и зауставимо се да преноћимо у коначишту. А у Русији нису коначишта оно што у овдашњем крају. Тамо су дворишта, имају камени зид околo и покривена као наслони на добрим имањима. Само ће ти наслони бити мало виши. Мој трговац у собици а ја крај коња и све у најбољем реду. И тако, људи, помолим се ја Богу, као увек пред спавање, па пођем да се мало проходам по дворишту. А ноћ је тамна била, прст пред оком не видиш, па гледај колико хоћеш. Проходам ја тако малчице, као, рецимо, до возова и видим — ватра светлуца. Шта је сад? И газде су, ваљда, давно биле легле да спавају а сем мене и трговца, других на преноћишту није било... Откуд онда ватра? Обузме ме сумња... Приђем ја ближе... хоћу рећи ватри... Господе, помилуј и спаси, Царице Небесна! Гледам, а уз саму земљу прозорче с решетком... тојест на кући... Легнем ја на земљу и погледам; како погледам, по целом ме телу подиђу жмарци...

Кирјуха, трудећи се да не смета, гурну у ватру снопић бурјана. Причекавши да трава на ватри престане пуцкати и прштати, старац настави:

— Погледам унутра, а тамо подрум, велики онако и сумњив... На бурету гори фењерчић. Сред подрума стоји десетак људи у црвеним кошуљама, засукали рукаве и оштре дуге ножиће... Ехе! Па, дакле пали смо шака банди, разбојницима... Шта ту да се ради? Отрчим ја трговцу, пробудим га полагано и велим: „Ти се, велим, трговче, не страши, али с нама рђаво стоји... Ми смо, велим, натрапали на разбојничко гнездо.” Он се променио у лицу и пита: — „Па шта ћемо сад, Пантелија? Имам уза се много сиротињских новаца... Што се тиче душе, вели, Господ Бог је рад мојој души, не бојим се да умрем, али ми је, вели, страшно да сиротињске паре упропастим”... Чега ту да се латиш? Капија затворена, никуда не можеш ни с колима, ни сам... Кад је само плот, преко плота се лако може, али је двориште било покривено!... — „Е, велим, трговче, ти се не страши, већ се моли Богу. Можда Господ неће штети да вређа сироте. Остани где си, велим, и не показуј се жив, а ја ћу можда за то време нешто смислити... У реду... Помолим се ја Богу и Бог ми просветли ум... Успужем се ја на своја кола и полагацко, полагацко, да не би нико чуо, станем скидати сламу са стрехе, пробушим рупу и изађем напоље. Напоље, како рекох... Затим скочим с крова и потрчим путем што игда могу. Трчао сам тако, трчао, душа ми је изашла... Ваљда сам тако пет километара протрчао не данувши, а можда и више... Богу хвала, видим — стоји село. Притрчим кровинари па станем лупати у прозор. — „Православци, велим, тако и тако, хајте не дајте да хри-

шћанска душа пропадне... Побудим их све... Скупе се сељаци и пођу за мном... Ко с ужетом, ко с мотком, ко с вилама... Развалимо тако на дворишту капију па одмах у подрум... А разбојници ножиће већ наоштрили и спремили се да кољу трговца. Сељаци их похватају све до једнога, свежу и поведу властима. Трговац им даје на част три стотинарке, а мени пет дуката даде и име ми у сећање записа. Веле да су затим у подруму нашли људских костију тушта и тма. Костију, велим... Они су, дакле, пљачкали свет, а затим затрпавали, да би траг затурили... Е, затим су их у Моршанску целати повешали.

Пантелија сврши причу и погледа своје слушаоце. Они су ћутали и посматрали га. Вода је већ врила и Сћопка скидао пену.

— Је ли маст готова? — упита га шапатам Кирјуха.

— Почекај малчице... Сад ћу.

Сћопка, не одвајајући очију од Пантелије и као бојећи се да овај не почне без њега да прича, отрча до возова; ускоро се врати с омаленом дрвеном зделом и стаде у њој мутити свињску маст.

— Другипут сам опет ишао с трговцем... — настави Пантелија као и пре полугласно и не трепћући. — Звао се, колико се сад сећам, Петар Григорић. Дobar је био човек... тај трговац... Зауставимо се исто тако у једном коначишту... Он у собици, а ја код коња... Газде, муж и жена, на изглед добри људи, љубазни, ни за раднике се такође не би

ништа рђаво могло рећи, али само, браћо, ја не могу да спавам, срце ми нешто слуги! Слути па то ти је! И капија отворена, и света околу много, а све ми некако страшно, језа ме подилази. Сви давно поспали, већ увелико ноћ, ускоро се треба дизати, а ја један једини лежим у својим колима под арњевима и очију не склапам, као да сам какав ћук. Кад наједанпут, људи, чујем неко: туп! туп! туп! Неко се прикрада арњевима. Помолим главу, гледам — стоји жена само у кошуљи, боса... „Шта ћеш, велим, снашо?“ А она сва дрхти, душе ми, сва се избезумила... Устај, вели, добри човече! Невоља... Газде зло смишљају... Хоће твога трговца да смакну. Сама сам, вели, чула како су се газда и газдарица сашаптавали...“ Није ме, дакле, срце преварило! „А ко си ти?“ — питам. „А ја сам, вели, њихова слушкиња...“ У реду... Изађем испод арњева па пођем трговцу. Пробудим га и кажем: „Тако и тако, велим, Петре Григорићу, посла нису сасвим чиста... Другипут ћеш се, ваше господство, испавати, а сад се, док још није касно, облачи, велим, па док си још читав, бежи одавде...“ Тек што се он стаде облачити, а врата се отворе и наздравље... гледам — Пресвета Богородице! — Улазе нам у собу газда и газдарица са три радника... Дакле и раднике подговорили... Трговац има много пара, па ћемо их, мисле, поделити... У свих петоро у рукама по дуг ножић... Велим, по ножић... Закључа газда врата па вели: — „Молите се, намерници, Богу... А ако, вели, станете викати, нећу вам дати ни да се пред смрћу помолите...“ Ко би онда смео да виче? У нас се од страха грло стегло, ни говора о

викању. Трговац заплака па вели: „Православци! Одлучили сте се, вели, да ме убијете, јер сте се полакомили на моје новце. Па нека буде, нисам ја ни први ни последњи; много је већ трговаца исто тако по коначиштима поклано. Али ето, вели, браћо православна, убијате мога кочијаша? Каква је њему нужда да због мојих пара муке подноси?“ И тако вам он то жалосно говори! А газда ће њему: — „Ако га, вели, у животу оставимо, први ће нас он потказати. Свеједно је, вели, да ли ћеш убити једног или двојицу. Седам грехова, једно испаштање... Моли те се Богу, то вам је све, и не дангубите у разговору!“ Клекнем ја с трговцем на молитву. Он дечицу своју спомиње, ја сам тад још младић био, желео да живим... Гледамо у иконе, молимо се, и то тако жалосно, да ми и сад суза врца... А газдарица, жена његова, гледа нас па вели: „Ви сте, каже, добри људи, не спомињите нас по злу на оном свету и не молите Бога да за ово главом платимо, јер нас је нужда нагнала.“ Молили се ми тако, молили, плакали, плакали, и Бог нас, богме, и услиши. Сажалио се, зацело... У онај трен кад газда ухвати трговца за браду, да би га, дакле, ножићем по врату докацио, наједном неко залупа из дворишта на прозорче! Сви ми зинули од чуда, а газди руке клонуле... Закуца неко на прозорче па тек повика: „Петре Григорићу, виче, јеси ли ту? Спремај се па хајдемо!“ Виде газде да су људи по трговца дошли, препадну се па што их ноге носе... А ми брже боље у двориште, запрегнемо и — ухватимо маглу...

— Ко је то у прозорче лупао? — упита Димов.

— У прозорче велиш? Зацело, Божји угодник или анђео. Јер нико други није могао... Кад смо из дворишта изашли, на улици није било никога... Прст божји!

Пантелија исприча још штошта и у свима његовим причама су исто тако играли улогу „дуги ножићи” и осећало се исто тако да су измишљене. Да ли је он те приче чуо од кога другог, или их је сам измислио у давној прошлости па потом, кад му је памћење ослабило помешао преживљено са измишљеним и престао да разликује једно од другог? Све може бити, али је чудновато једно, зашто је сада, и то целога пута, очевидно давао првенство измишљеном, а никад није говорио о оном што је збиља преживео. Сада је Јегорушка све примао за готово и свакој речи веровао, а после му се чинило чудно зашто човек који је у свом дугом животу прошао сву Русију, који је видео и знао много шта, човек коме су жена и деца изгорели, потцењује свој богати живот толико, да свакипут седећи покрај ватре или ћути или опет говори о ономе што није било.

За кашом су сви ћутали и мислили о оном што су малочас чули. Живот је страشان и чудноват и зато макако страшну причу човек испричао у Русији, макако је окитио разбојничким гнездима, дугим ножићима и чудима, она увек звони у души слушаоца као истина, и можда само човек који је добро писмен погледаће с неповерењем али ће и он оћутати. Крст крај пута, тамни дењкови вуне, простор и судбина људи који су се скупили око ватре — све је то са-

мо по себи било тако чудновато и страшно, да и фантастичност измишљотине или бајки — бледи и спаја се са животом.

Сви су јели из котла, а Пантелија је седео по страни усамљен и јео кашу из дрвене зделице. Кашика му није била као у осталих, већ од кипарисовине и с крстићем. Јегорушка, гледајући га, сети се стакленог кандилца и тихо упита Сћопку:

— Што ли оно деда седи сам?

— Он је староверац, — одговори шапатом Сћопка и Васја и притом су тако гледали као да су говорили о некаквом недостатку или потајном пороку.

Сви су ћутали и мислили. После страшних прича није им се говорило ни о чему обичном. Наједном се сред тишине Васја усправи и упери своје невеселе очи у једну тачку, начуљивши уши.

— Шта је? — упита га Димов.

— Неки човек иде, — одговори Васја.

— Где га то видиш?

— Е-ено га! Помало се беласа...

Онамо куда је Васја гледао није се ништа видело осим помрчине, сви су ослушкивали, али се ни кораци нису чули.

— Иде ли он то по друму? — упита Димов.

— Не, пољем... Иде овамо.

Прође минут у ћутању.

— А можда то степом блуди трговац што је тамо сахрањен, — рече Димов.

Сви с неповерењем погледаше у крст, згледаше се па се наједном насмејаше: беше их стид због свога страха.

— Зашто би он блудио? — рече Пантелија. — Само они ноћу ходају које земља не прима. А трговци нису ти... Трговци су мученичком смрћу умрли...

У том се чуше кораци. Неко је журно ишао.

— Нешто носи, — рече Васја.

Чу се како под ногама онога што је ишао шушти трава и ломи се бурјан, али се иза светлости око ватре није ништа видело. Најзад се кораци чуше у близини, неко кашљуцну; треперава светлост као да се помери, с очију спаде вео, и возари наједном угледаше пред собом човека.

Да ли је пламен тако затреперио, или због тога што су сви хтели пре свега да разгледају лице тога човека, тек чудновато се тако догоди да сви при првом погледу који бацише на њега не спазише најпре ни лице, ни одело већ осмех. То беше осмех необично добар, широк, мек, као у пробуђеног детета, један од оних заразних осмеха, на које је тешко не одговорити такође осмехом.

Упавши из помрчине у светлост од ватре, застаде као укопан и неколико тренутака гледаше возаре тако, као да је хтео рећи: „Видите какав ми је осмех!“ Затим коракну према ватри, насмеши се још светлије па рече:

— Пријатно, пријатељи!

— Хвала, изволи, — одговори уместо свих Пантелија.

Непознати спусти крај ватре оно што је носио у рукама, — то је била убијена дропља, — и још се једном поздрави.

Сви приђоше дропљи и стадоше је посматрати.

— Занимљива птица! Чиме си је то? — упита Димов.

— Куршумом... Сачмом јој не можеш ништа, не пада од ње... Купите, пријатељи! Дао бих вам је за двадесет копејака.

— А шта ће нам? Она је укусна кад је печена, а кувана је вероватно тврда — не можеш загристи...

— Ето сад! Да је господи у економију однесем, дали би ми педесет копејака, али је далеко — петнаест километара!

Непознати седе, скиде пушку и стави покрај себе. Изгледао је сањив, уморан, смешио се, шкиљио у ватру и очевидно мислио о нечем врло пријатном. Дадоше му кашику. Узе да једе.

— А ко си ти? — упита Димов.

Непознати не чу питање; не одговори па чак и не погледа у Димова. Вероватно тај насмејани човек није осећао ни укуса каше, јер је жвакао некако механички, лењо приносећи устима кашику час препуну, час потпуно празну. Пијан није био, али му се у глави вртело нешто што га је раздрагавало.

— Тебе, човече, питам: који си? — понови Димов.

— Је ли ја? — трже се непознати. — Константин Звоник из Равнога. На четири километра одавде.

И желећи већ одмах да покаже да није као остали обичан сељак већ бољи, Константин се пожури да дода:

— Ми имамо пчелињак и свиње гајимо.

— Живиш ли са оцем или сам?

— Не, сада сам живим. Оделио сам се. У овом месецу после Петровдана оженио сам се. Сад сам жењен! Данас је осамнаести дан, како сам се венчао.

— Лепо! — рече Пантелија. — Добро је имати жену... То је од Бога остало...

— Млада жена код куће спава, а он кроз степу врља, — засмеја се Кирјуха. — Настран човек!

Константин, као да га је неко убо у сам живац, трже се, засмеја, плану...

— Та Господе, није она сад код куће! — рече он, брзо вадећи из уста кашику и посматрајући све радосно и зачуђено. — Није код куће! Отишла је мајци на два дана! Богами, отишла, а ја опет као нежењен...

Константин одмахну руком и заврте главом; хтео је да настави мислити, али му је сметала радост која му је обасјавала лице. Као да му је било незгодно како је седео, друкчије се намести, насмеја се и опет одмахну руком. Стид га беше да покаже пред страним људима своје пријатне мисли, а у исто му се време неодољиво хтелo да с киме подели своју радост.

— Отишла је у Демидово мајци! — рече он црвенећи и премештајући пушку на другу страну. —

Сутра ће се вратити... Рекла је да ће о ручку бити код куће.

— А је ли ти досадно без ње? — упита Димов.

— Та Господе, како не би било! Тек што сам се оженио, а отишла... А? Јој, па што је живе нарави, богами мога! И тако је лепа, добра, само се смеје и пева, ватра жива! Крај ње сам луд од среће, а без ње, као да сам нешто изгубио, као пијан кроз степу ходам. Од самога ручка лутам, не могу да се скрасим.

Константин протрља очи, погледа у ватру и насмеја се.

— Волиш је, дакле... — рече Пантелија.

— И како је само лепа, па добра, — понови Константин, не слушајући: — каква је домаћица, паметна, па разложна, да јој просто не можеш наћи равне међу обичним сталежом у целој губернији. Отишла... А овамо јој тешко, зна-ам! Знам је, свраку! Рекла је да ће се сутра о ручку вратити... А да чујете само причу! — скоро викну Константин, наједном дижући глас и мењајући положај: — сада ме воли и тешко јој је, а међутим није хтела поћи за мене!

— Та једи! — рече му Кирјуха.

— Није хтела поћи за мене! — настави Константин, не слушајући. — Три године сам се с њом борио! Видео сам је на вашару у Калачику, смртно се заљубио, дошло ми да ставим омчу на врат... Ја у Равном, она у Демидовом, једно од другог двадесет и пет километара, па не знам шта да чиним. Ша-

љем јој просце: а она: нећу. Ах, ти сврако једна! Почнем ја тад од сваке руке: и минђушице, и ватарске колаче, и меда пола мерице — нећу! Буди Бог с нама! Оно, ако се промисли, какав сам јој ја пар! Она је млада, лепа, ватра жива, а ја стар, скоро ће ми бити тридесет година, а и леп сам много, брада велика — оштра као ексери, лице чисто — пуно чворуга. Куд ћу се ја с њом упоређивати! Једино можда што смо имућни, али, богме, и они, Вахраменки, лепо живе. Имају три пара волова и по два надничара држе. Заволео сам, пријатељи, и пао у чаму. . . Не спавам, не једем, у глави такве мисли и збрка, саклони Боже! Хтео бих да је видим, а она у Демидовом. . . И шта мислите? Тако ми Бога, не варам, трипут сам недељно ишао тамо пешке, само да бих је видео. Посао сам занемарио! Толико сам био заћорио, да сам се чак хтео најмити као радник у Демидовом да бих ето био ближе њој. Напатио сам се! Мати је врачару звала, отац се десетак пута накањивао да бије. Тако сам вам три године пробазао и онда се одлучих: нека си трипут проклета, идем у град у кочијаше. . . Није ваљда судбина! По Ускрсу пођем у Демидово да је последњи пут видим. . .

Константин забаци назад главу и заљуља се од тако танког, веселог смеха, као да је тога часа неког лукаво насадио.

— Гледам, она с момцима крај речице, — настави он. — Обузе ме пркос. . . Одазвах је у страну и можда сам јој се цели час умиљавао разним речима. . . И заволе! Три године није ме волела, и због речи ме заволе!

— А каквих то речи? — упита Димов.

— Речи? И не сећам се сад. . . Ко би се сећао? Тада као вода из жљеба без прадаха: та-та-та-та! А сад не бих ниједне речи могао изговорити. . . Тако она пође за мене. . . Сад је отишла, сврака једна, мајци, а ја ето без ње по степи. . . Не могу код куће да се скрасим. Немам снаге!

Константин неспретно ослободи испод себе ногу, пружи се по земљи и подупре главу песницама, затим се диже и опет седе. Сви су сад врло добро знали да је то заљубљен и срећан човек, срећан до суза; његов осмех, очи и сваки покрет изражавали су неутољиву срећу. Није могао да се скраси, и није знао како да се намести и шта да чини, да не би изнемогао од изобиља пријатних мисли. Отворивши пред страним људима своју душу, најзад седе мирно и гледајући у ватру замисли се.

Видећи срећног човека свима би тешко и пожелеше такође да буду срећни. Сви се замислише. Димов се диже, тихо прохода око ватре, и по његовом ходу, по кретању лопатица видело се да чезне и да је тужан. Он постоја, погледа у Константина па седе.

А ватра се већ гасила. Светлост већ није треперила и црвени круг се сузио, потамнео. И што је ватра бивала мања, то је виднија постајала месечева ноћ. Сада се видео широм сав пут, дењкови вуне, руде, коњи како преживају, а на оној страни се нејасно оцртавао други крст. . .

Димов наслони образ на руку и тихо запева неку жалосну песму. Константин се сањиво осмехну и

стаде му помагати својим танким гласићем. Попеваше тако неколико тренутака па ућуташе... Јемељјан се трже, заниха лактове и поче мицати прстима.

— Људи, — рече молећиво. — Хајде да отпевамо нешто побожно!

Сузе му ударише на очи.

— Људи! — понови он притискујући руку на срце. — Хајде да отпевамо нешто побожно!

— Ја не умем, — рече Константин.

Нико не пристаде, тада Јемељјан сам запева. Замаха обема рукама, заклима главом, отвори уста, али из грла му се отрже само промукло дисање. Певао је рукама, главом, очима и чак израштајем, певао је страшно и с болом, и што је више напрезао груди, не би ли отргао из њих бар један тон, тим је пригушеније бивало његово дисање...

И Јегорушком, као и свима, овлада туга. Оде до свог воза, попе се на вуну и леже. Гледао је у небо и мислио о срећном Константину и његовој жени. Зашто ли се људи жене? Што ли ће жене на овом свету? Јегорушка је задавао себи нејасна питања и мислио да је мушкарцу вероватно пријатно кад крај њега стално живи умиљата, весела и лепа жена. Паде му због нечег на ум грофица Драњицка, и помисли да је са таквом женом вероватно врло пријатно живети; он би се, рецимо, са задовољством оженио њоме, кад га од тога не би било тако стид. Сети се њених обрва, зеница, дивних кола, часовника с коњаником... Тиха, топла ноћ се спуштала на

њега и шаптала му нешто на уво, а њему се чинило да се то над њим нагиње та лепа жена, с осмехом га посматра и хоће да пољуби...

Од ватре осташе само два мала ока која постајашу све мања и мања. Возари и Константин су седели крај њих тамни, непокретни, и чинило се да их је сад много више него раније. Оба крста су се подједнако видела и далеко-далеко негде на друму светлео се црвен пламичак — и тамо је вероватно неко кувао кашу.

„Наша мајчица Русија целом свету је гла-а-ва!“ — запева наједном Кирјуха дивљим гласом, загрцну се и умуче. Степски му одјек прихвати глас, понесе, те се чинило да се на тешким точковима по степи закотрљала сама глупост.

— Време је да се иде! — рече Пантелија. — Дижите се, децо!

Док су запрезали Константин је ходао око натоварених кола и одушевљавао се својом женом.

— Збогом, пријатељи! — викну он, када се низ кола крете. — Хвала вам на части! А ја опет одох према ватри. Не могу сам!

Па брзо ишчезе у тами и дуго се чуло како корачи онамо одакле је светлуквала ватрица, да прича страним људима о својој срећи.

Кад се сутрадан Јегорушка пробуди, било је рано јутро; сунце се још не беше родило. Низ кола је стајао. Неки човек у белом качкету и оделу од јевтине сиве материје, седећи на козачком ждрепчићу, покрај првог воза, разговарао је о нечем са Димовом

и Кирјухом. Напред, око два километра од возова, белели се дуги, ониски амбари и кућице покривене црепом; око кућица се нису видела ни дворишта, ни дрвеће.

— Деда, које је оно село? — упита Јегорушка.

— Оно су, јуначе, јерменска насеља, — одговори Пантелија. — Ту Јерменчићи живе. Дobar народ... ти Јерменчићи.

Човек у сивом сврши разговор с Димовом и Кирјухом, поврати натраг ждрепца и погледа у насеља.

— Е, гадна посла, помисли само! — уздахну Пантелија, такође гледајући на јерменске засеоке и јежећи се од јутарње свежине. — Послао човека у сеоце по неку хартију, а тај се још не враћа... Требало је Шопку послати!

— Деда, а ко је то? — упита Јегорушка.

— Варламов.

Боже мој! Јегорушка се брзо диже, клече и погледа у бели качкет. У ониском, сивом човечићу, обуеном у високе чизме, који је седео на ружном коњчету и разговарао са сељацима у доба кад сви пристojни људи спавају, тешко је било познати тајанственог Варламова који се није могао пронаћи, кога сви траже, који се вечно „маје” и има више новаца него грофица Драњицка.

— Дobar човек, не могу да кажем... — говорио је Пантелија гледајући у засеоке. — Дај му Боже здравља, добар господин... Тај Варламов, Семјон Александрић... На таквим се људима, брате слатки, земља држи. Заиста... Певци још не певају, а он је

већ на ногама... Други би спавао, или код куће с гостима ћа-ћу, ћа-ћу, а он цели дан по степи... Маје се... Тај ти неће посао упустити... Не-е-ће! Варламан је то човек!...

Варламов, не одвајајући очију од насеља говорио је о нечему; ждрепчић је нестрпљиво чепао с ноге на ногу.

— Семјоне Александрићу, — викну Пантелија скидајући капу: — дозволите да Шопку пошљемо! Јемељјане, вакни нека пошљу Шопку!

У тај мах, најзад, помоли се из засеока коњаник. Јако се накрививши у страну и размахујући више главе камџијом, као да се вежба у скакању на коњу и жели да све задиви својим смелим јахањем, он брзином птице полете према низу кола.

— То је, зацело, његов гласник, — рече Пантелија. — Он има тих гласника можда стотину, а и више.

Дојахавши до првих кола, коњаник заустави коња и скинувши капу предаде Варламову некакву књижицу. Он извади из књижице неколико хартијаца, прочита их па викну:

— А где ти је Иванчукова цедуља?

Коњаник узе натраг књижицу, разгледа хартије и слеже раменима; стаде говорити о нечему, вероватно се правдао и молио за дозволу да још једном одјаше до засеока. Ждрепчић се наједном покрете тако, као да је Варламов постао тежи. Варламов се такође покрете.

— Вуци се! — викну он љутито и замахну камцијом на коњаника.

Затим окренувши коња назад, и разгледајући хартије у књизи, пође кораком дуж свих кола. Кад је прилазио задњем возу, Јегорушка напреже очи, да би га што боље разгледао. Варламов је био већ стар. Његово лице с омаленом седом брадицом, просто, руско, преплануло лице, било је црвено, мокро од росе и покривено модрим жилицама; оно је изражавало исту онакву суву пословност као лице Ивана Иванића, исти онај пословни фанатизам. Па ипак се осећала нека разлика између њега и Ивана Иванића! Код ујака Кузмичова поред те пословности увек је на лицу била брига и страх, да неће наћи Варламова, да ће закаснити, пропустити добру цену; ничега сличног, својственог људима малим и зависним, није се могло приметити ни на лицу, ни у појави Варламова. Тај човек је сам стварао цене, никога није тражио и ни од кога није зависио; ма како да је била обична његова спољашност, ипак се у свему, чак и у начину како је држао камцију, осећала свест о сили и обикнутој власти над степом.

Пролазећи мимо Јегорушке он га и не погледа; једино ждрепчић удостоји Јегорушку својом пажњом и погледа га крупним глупим очима, па и то равнодушно. Пантелија се поклати Варламову; овај то примети и не скидајући очију с хартијица рече не изговарајући р.

— Здраво, стахче!

Разговор Варламова с коњаником и потезање камцијом очигледно су на све возаре учинили мучан утисак. У свију су лица била озбиљна. Коњаник, обесхрабрен гневом моћнога човека, без капе, опустивши узде, стајао је крај првог воза, ћутао и као да није веровао да му је дан тако рђаво почео.

— Суров старац... — гунђао је Пантелија. — Ужас просто, како је суров! А иначе добар човек... Неће увредити на правди Бога... Шта ћеш...

Разгледавши хартије Варламов гурну књижицу у џеп; ждрепчић, као да му је разумео мисли, не чекајући заповести, трже се и полете друмом.

VII

И идуће су се ноћи затим возари одмарали и кували кашу. Тога пута се још од самог почетка у свему осећала нека неодређена туга. Било је загушљиво; сви су много пили и никако нису могли да угасе жеђ. Месец се родио небично црвен и натмурен, као да је болестан, звезде се такође туштите, магла била гушћа, даљина мутнија. Природа као да је нешто предосећала и била изнурена.

Крај ватре већ није било јучерашње живости ни разговора. Сви су се осећали нелагодно и говорили тремо и као од беде. Само је Пантелија уздисао, жалио се на ноге и свакичас почињао разговор о скорој смрти.

Димов је лежао потрбушке, ћутао и жвакао сламчицу; израз лица му је био гадљив, као да сламчица ружно мирише, а уз то пакостан и уморан...

Васја се жалио да га боли вилица и прорицао рђаво време; Јемељјан није махао рукама, него је непомично седео и суморно гледао у ватру. И Јегорушка се осећао изнурен, спора возња га је уморила, а од дневне жеге га је болела глава.

Кад се каша укува, Димов од муке узе другове на зуб.

— Засео, чворуга, а први се довлачи с кашиком! — рече он пакосно гледајући на Јемељјана. — Лакост! Ено га чека згodu да први за котао седне. У хору био, а већ уображава да је неки — господин! Много вас, таквих певача, по царском друму милостињу проси!

— Шта ти је те досађујеш? — упита Јемељјан, гледајући и он њега пакосно.

— А то ми је, да се не пртиш први котлу. Не замишљај много о себи.

— Будала си, па то ти је, — закркља Јемељјан.

Знајући из искуства чиме се обично свршавају слични разговори, Пантелија и Васја се умешаше и стадоше га одвраћати да се не свађа узалуд.

— Певач... — не смириваше се свађалица, презриво се смећећи. — Свак може тако певати! Иди у цркву па певај на паперти: „Уделите Христа-ради!“ Ех, ви!

Јемељјан оћута. Димова његово ћутање разбесне. Са још већом мржњом он погледа на бившега певача у хору па рече:

— Неће ми се да се с тобом петљам, а показао бих ти ја иначе како се о себи високо мисли.

— Та шта ти је те ми досађујеш, издајниче један! — плану Јемељјан. — Дирам ли ја тебе?

— Како ме то назва? — упита Димов усправљајући се а очи му се налише крвљу. — Како? Ја издајник? Је ли? Ево ти на сад! Иди па тражи!

Димов ишчупа из руку Јемељјанових кашику и баци је далеко у страну. Кирјуха, Васја и Сћопка скочише и потрчаше да је траже, а Јемељјан молбено и питајући упре поглед у Пантелију. Лице му наједном постаде ситно, набора се, затрепта и бивши хорист заплака као дете.

Јегорушка који је још давно мрзео Димова осети како ваздух постаде наједном неподношљиво загушљив, како пламен с ватре ужасно пече лице; хтеде му се да што пре побегне у мрак око кола, али су га пакосне, неспокојне очи насртљивца мамиле себи. Страсно желећи да му каже нешто до крајности увредљиво, он коракну према Димову и изговори задихано:

— Гори си од свих. Не могу да те трпим!

После тога се требало склонити код кола, али он никако не може да се макне с места и настави:

— На оном свету ћеш у паклу горети! А ја ћу те тужити Ивану Иванићу. Не смеш да вређаш Јемељјана!

— Буди само тако добар! — потсмехну се Димов. — Прасе ниједно, још му се није млеко на уснама осушило, а већ уме да потказује. А како би било мало за уво?

Јегорушка осети да већ нема чиме да дише; на једном се — никада му се дотле то није десило — сав затресе, стаде лупати ногама и викати да ти уши заглуну:

— Туците га! Туците га!

Сузе му грунуше из очију; би га стид и спотичући се отрча према колима. Какав утисак је његов крик учинио, не виде. Лежећи на дењуку вуне и плачући, млатараше рукама и ногама шапћући:

— Мама! Мама!

И ти људи, и сенке око ватре, и тамне гомиле вуне, и далека муња што је сваког минута севала негде, све му се сад учини дивље и страшно. Хватао га је ужас и у очајању се питао како је и зашто доспео у непознат крај, у друштво страшних сељака? Где су сада ујак, отац Христифор и Дениска? Зашто их тако дуго нема? Да га нису заборавили? Од помисли да је заборављен и бачен на милост и немилост судбине, постаде му хладно и тако страшно, да неколико пута хтеде скочити са вуне па из све снаге, не осврћући се, потрчати натраг путем; али сећање на тамне, суморне крстове које ће неизоставно срести на путу и муње што су севале у даљини задржавали су га... И само док је шапутао: „мама! мама!“ — било му је некако лакше...

Морало је и возарима бити несносно. Пошто је Јегорушка одјурio од ватре, упочетку су дуго ћутали, затим су полугласно и пригушено почели говорити о нечему што иде и да се што пре треба спремити и умаћи му... Брзо су повечерали, угасили ватру и ћутке стали запрезати. По њиховој журби и

отсечним реченицама примећивало се да су предвиђали неку несрећу.

Пре него што ће се кренути на пут, Димов приђе Пантелији па упита:

— Како се он зове?

— Јегорије... — одговори Пантелија.

Димов стаде једном ногом на точак, ухвати се за узицу којом је вуна била везана па се подиже. Јегорушка му спази лице и кудраву главу. Лице му је било бледо, уморно и озбиљно, али већ није имало у себи пакости.

— Јера, — рече он тихо. — На, удри!

Јегорушка га зачуђено погледа; у тај час севну муња.

— Не мари, удри! — понови Димов.

И не сачекавши да га Јегорушка удари или му што каже скочи доле и рече:

— Несносно ми је!

Затим, клатећи се с ноге на ногу и мичући лопатицама, лењо одгега дуж колског низа па гласом чисто и плачним и љутитим понови:

— Несносно ми је. Господе! А ти ми се немој наћи увређен, Јемељја, — рече пролазећи поред Јемељјана. — Живот наш је љут и узалудан!

Десно севну муња и као да се одби у огледалу, одмах севну и у даљини.

— Јегорије, узми! — викну Пантелија, пружајући одоздо нешто велико и тамно.

— Шта је то? — упита Јегорушка.

— Рогозина! Биће кишице, па да се покријеш.

Јегорушка се придиже па погледа око себе. Даљина је приметно поцрнела и већ је више пута у минути трептала белом светлошћу као очним капцима. Њено црнило спуштало се надесно, као да је отежало.

— Деда, хоће ли то бура? — упита Јегорушка.

— Ах, ножице моје болне, промрзнуте! — говорио је наглас Пантелија не слушајући га и трупкајући.

Лево, као да неко кресну по небу палидрвцетом, блесну бела, фосфораста браздица и угаси се. Чу се као да негде врло далеко неко прође по плеханом крову. Вероватно су по крову боси ишли, јер плех забруја потмуло.

— Сколило са свих страна.

Између даљине и видика надесно сену муња и то тако јасно да осветли део степе и место где се ведро небо граничило са облачним. Страшан облак се навлачио не журећи, као густо огромно клубе; по ивици су му висили велики, црни дроњци; исти такви дроњци, гутајући, један другог, гомилали су се с десне и с леве стране видика. Овако растрзани и разбарушени, имали су облаци некакав пијан, нартљив израз. Разговетно и нимало потмуло загрме. Јегорушка се прекрсти и стаде брзо навлачити огртач.

— Несносно ми је! — допре од првих кола крик Димова, и по гласу му се могло погодити да га је опет почела обузимати злоба. — Несносно!

Наједном груну ветар с таквом јачином, да умало не оте од Јегорушке његов завежљај и рогозину; затресавши се, рогозина се зацима на сва четири краја и заклопара по дењковима вуне и Јегорушкином лицу. Ветар са звиждуком полете по степи, у неред у се заковитла и подиже с травом такву хуку, да се кроз њега није чуо ни гром ни шкрипа точкова. Долазио је од црног облака носећи собом вихоре прашине и мирис кише и мокре земље. Месечева светлост се помрачи, постаде некако прљавија, звезде се још више натуштише и видело се како су ивицом пута журили некуд назад облаци прашине и њихове сенке. Сада су се, по свој прилици, вихори, ковитлајући се и дижући са земље прах, суву траву и перје, дизали до под само небо; Вероватно су око самог црног облака летеле „белоноге” и како им је морало бити страшно! Али кроз прашину што је засипала очи није се ништа видело, до блеска муња.

Јегорушка мислећи да ће истог часа ударити киша, клече и покри се рогозином.

— Пантелија! — викну неко напред. — А-а-ва!

— Не чује се! — одговори Пантелија гласно и отегнуто.

— А-а-ва! Ар-ја-а!

Осу љутито грмљавина, одваља се по небу с десна налево, затим натраг и замре око предњих кола.

— Свјат, свјат, свјат, Господ Саваот, — прошапта Јегорушка крстећи се: — исполњ небо и земља слави твојеја...

Црнило на небу отвори чељусти и дахну белим пламеном; у исти час опет загрме; тек што се то стиша, а муња севну тако широко, да Јегорушка кроз пукотине на рогозини спази наједном цео друм до у саму даљину, све возаре и чак Кирјухин капут. Црне дроње с лева већ су се дизале увис, и једна таква, груба, одрпана, слична шапи с прстима, пружи се према месецу. Јегорушка се одлучи да чврсто затвори очи, не обраћајући пажњу и чекајући док се све не сврши.

Киша се однекуд дуго скањераше. Јегорушка у нади да ће облак можда и мимоићи провири испод рогозине. Било је страшно мрачно. Јегорушка не угледа ни Пантелију, ни дењкове с вуном, ни себе самог; погледа неспокојно онамо где је недавно стајао месец, али и тамо беше мркли мрак као и на колима. А муње се у тами чиниле веће и још блиставе, да су од њих очи просто заслепљавале.

— Пантелија! — позва Јегорушка.

Одговор не дође. Али ево, најзад, ветар последњи пут цимну рогозину и побеже негде. Чу се уједначен, спокојан шум. Велика, хладна капља паде на Јегорушкино колено, друга склизну по руци. Он примети да му колена нису покривена и хтеде да боље намести рогозину, али у тај мах се нешто просу и залупа по путу, затим по рудама, по вуни. То је била киша. Она и рогозина, као да су разумеле једна другу, стадоше о нечему брбљати брзо, весело и без реда, као две свраке.

Јегорушка је клечао или тачније, седео на чизмама. Кад киша стаде лупати по рогозини, он се трупом наже напред да њиме заклони колена која су наједном била покисла; пође му за руком да заклони колена, али зато осети сваких неколико тренутака оштру непријатну влагу позади, ниже леђа, и по листовима. Он се врати у пређашњи положај, истури колена на кишу и стаде смишљати шта да ради, како да у помрчини боље намести рогозину. Али руке му беху већ мокре, кроз рукаве и за врат му је текла вода, лопатице зебле. И он се одлучи да не чини ништа, него да непокретно седи и чека док се све не сврши.

— Свјат, свјат, свјат... — шаптао је он.

Наједном се изнад саме његове главе проломи небо са заглушујућим треском; он се наже и притаји дисање, очекујући кад ће му на затиљак и леђа пасти комађе с неба. Очи му се случајно отворише и спази како по његовим прстима, мокрым рукама и млазевима што су јурили с рогозине, по вуни и доле по земљи плану и око пет пута затрешта засењујућа светлост. Чу се нов удар, исто као и пре, јак и ужасан. Небом већ више није грмело, није се орило, већ су се чули суви, пуцкарави, слични ломљењу сувог дрвета, звуци.

„Трраа! тах! тах! тах!“ — разговетно је ковала грмљавина, ваљала се, спотицала и негде крај предњих кола или далеко позади сурвавала се са пакосним, испрекиданим — „тра!“...

Малочас су муње биле само страшне, а уз такву грмљавину се чиниле злокобне. Њихова чаролијска светлост је продирала кроз затворене капке и као језа се разливала целим телом. Шта да чини, да их не види? Јегорушка одлучи да се окрене лицем назад. Обазриво, као да се боји да га не вребају, намести се побауљке и клизећи длановима по мокрој дењку обрте се назад.

„Трах! тах! тах!” — одјекну му над главом, паде под воз и подера се — „ррра!”

Очи се опет случајно отворише, и Јегорушка спазе нову опасност: иза воза су ишли три грдна дива с оштрим копљима. Муња сину на оштрицама њихових копаља и врло разговетно осветли њихове појаве. То су били људи грдних размера, покривених лица, глава оборених и тешког корака. Чинили се жалосни и суморни, утонули у размишљање. Можда и нису ишли за колима, да би коме што нажао учинили, па ипак је у њиховој близини било нешто ужасно.

Јегорушка се брзо окрете напред и дрхтећи целим телом повика:

— Пантелија! Деда!

„Трах! тах! тах!” — одговори му небо.

Он отвори очи да види јесу ли ту возари. Муња сину на два места и осветли пут до надалеко, цео низ кола и возаре. Путем су текле речице и скакали клобуци. Пантелија је корачао крај свога воза, његова висока капа и рамена били су покривени о-маленом рогозином; појава му није изражавала ни

страха, ни немира, као да је од грмљавине оглувио и ослепио од муња.

— Деда, дивови! — викну му Јегорушка, плачући.

Али деда не чу. Даље је ишао Јемељјан. Он је био покривен великом рогозином од главе до пете и имао тако облик троугла. Васја непокривен ничим корачао је исто онако круто као и увек, високо подижући ноге и не савијајући колена. При блеску муње се чинило да се кола не крећу и да су возари застали, да се Васјина подигнута нога укочила...

Јегорушка још једном викну деду. Не добивши одговор седе непомично већ више и не чекајући кад ће се све свршити. Био је убеђен да ће га истог часа убити гром, да ће се случајно очи отворити и спазити опет страшне дивове. И већ се више није ни крстио, није звао деду, није мислио о мајци, само је трнуо од хладноће и убеђења да бура неће никад престати.

Али се наједном чуше гласови.

— Јегорије, спаваш ли то? — викну оздо Пантелија. — Силази! Оглувио, будалица један!

— Ово се зове непогода! — рече неки непознати бас и цмокну тако језиком, као да је испио добру чашу ракије.

Јегорушка отвори очи. Доле су крај воза стајали Пантелија, троугао-Јемељјан и дивови. Последњи су сада били много нижег раста и кад се Јегорушка у њих добро загледа, испоставише се обични сељаци, који не носе на раменима копља већ гвоздене виле. У простору између Пантелије и троугла светлио се

прозор омалене кровинаре. Судећи према томе ко-
ла су стајала у селу. Јегорушка збаци са себе рого-
зину, узео свој завежљај и пожури да сиђе с воза.
Сада, кад су у близини говорили људи и светлео се
прозор, већ му није било страшно, премда је грмља-
вина тутњала као и пре и муње браздале небо.

— Добра бура, нема шта... — мрмљао је Панте-
лија. — Хвала Богу... Ножице су ми се малчице
поквасиле од кишице, али не мари... Јеси ли сишао,
Јегорије! Е, иди у колибу... Не мари...

— Свјат, свјат, свјат... — пропишта Јемељјан. —
Мора бити да је негде ударило... Јесте ли ви ов-
дашњи? — упита он дивове.

— Нисмо, из Глинова смо... Ми смо глиновљани.
Код господе, Платерових, радимо.

— Вршете жито, или нешто друго радите?

— Разно. Садека још пшеницу жањемо. А муње
ли, муње! Давно није било оваквог невремена...

Јегорушка уђе у кровинару. Срете га мршава,
грбава старица оштре брадице. Држала је у рука-
ма лојану свећу, шкиљила и отегнуто уздисала.

— Страшну ли нам буру Бог посла! — говорила
је. — А наши ноћивају у степи, напатиће се до зла
бога јадници! Скини се, синко, скини...

Дрхтећи од хладноће и јежећи се сав Јегорушка
скиде са себе прокисли огртач, потом широко раз-
маче руке и ноге и дуго се не мицаше. Сваки, па и
најмањи, покрет изазивао је у њему непријатни осе-
ћај влаге и хладноће. Рукави и леђа на кошуљи би-
ли су му мокри, панталонице се прилепиле уз ноге,
с главе цурило...

— А што, момчићу, тако раскорачен стојиш? —
рече старица. — Иди седи!

Размичући широко ноге Јегорушка приђе столу и
седе на клупу близу нечије главе. Глава се покрете,
пусти кроз нос млаз ваздуха, покрете вилицама и
умири се. Од главе па дуж клупе протезала се хум-
ка, покривена кожухом од овчије коже. То је спа-
вала нека жена.

Старица уздишући изађе и брзо се врати с лубе-
ницом и дињом.

— Заложите се, мили мој! Немам те ничим више у-
гостити... — рече она зевајући, затим стаде пре-
метати по фијоци од стола и извади отуд дуг, оштар,
ножић, много налик на ножеве којима по коначи-
штима разбојници кољу трговце. — Заложите се, ми-
ли мој!

Јегорушка дрхтећи као у грозници поједе кришку
диње с црним хлебом, затим кришку лубенице и од
тога му би још хладније.

— Наши у степи ноћивају... — уздисала је ста-
рица док је он јео. — Муке су то Господње... Тре-
бало би свећицу пред иконом да запалим, али не
знам где ју је Степанида дела. Заложите се, мили мој,
заложите.

Старица кину и забацив назад десну руку почеша
лево раме.

— Сад је, мора бити, два сата, — рече она. — Би-
ће скоро и време да се устаје. А наши у степи но-
ћивају... Прокисли су добро, не бој се...

— Бако, — рече Јегорушка: — хоћу да спавам.

— Лези, мили мој, лези... — уздахну старица зевајући. — Господе Исусе Христе! А ја спавам и чујем како неко лупа. Пренем се, гледам, а оно Бог буру послао... Свећицу је требало запалити, али не нађох.

Разговарајући сама са собом она свуче с клупе неке прње, вероватно своју постељу, скиде с ексе-ра крај пећи два кожуха и стаде простирати за Јегорушку.

— Бура се, богме, не стишава, — мрмљала је она. — Само да штогод не спали, а свашта може бити. Наши, велим, у степи ноћивају... Лези, мили мој, спи. Христос с тобом, мој унуче... Дињу нећу склањати, можда ћеш се, кад устанеш, мало заложити.

Уздаси и зевање старичино, равномерно дисање жене што је спавала, сумрак собе и шум кише иза прозора позивали су на сан. Јегорушку беше стид да се свлачи пред старицом. Скиде само чизме, леже и покри се кожухом од овчије коже.

— Леже ли, дечко? — чу се после једног минута шапат Пантелијин.

— Леже! — одговори шапатом старица. — Муке су то, муке Господње! Грми, грми и краја му нема...

— Стаће то сад... — прошапта Пантелија, седајући. — Утишало је... Чељад се растурила по колибама, а двоје је остало код коња... Велим за чељад... Не може се... Покрашће неко коње... Ето

поседећу малчице па ћу поћи на смену... Не може се, покрашће...

Пантелија и старица су седели заједно крај ногу Јегорушких и разговарали пискавим шапатом, прекидајући се уздасима и зевањем. А Јегорушка се никако није могао загрејати. Био је на њему топао, тежак кожух, али му се све тело тресло, ноге и руке се кочиле, а утроба му дрхтала... Он се скиде под кожухом, али ни то не поможе. Бивало му је све хладније и хладније.

Пантелија оде на смену и затим се опет врати, а Јегорушка не беше још никако заспао и дрхташе целим телом. Нешто му је стезало главу и груди, притискивало га, а није знао шта је то: да ли старчев шапат или мирис овчије коже? Од поједене лубенице и диње у устима му беше остао непријатан, металан укус. Уз то су га још и буве уједале.

— Деда, хладно ми је! — рече он и не познаде свој глас.

— Спавај, унучићу мој, спавај... — уздахну старица.

Тит на танким ножицама приђе постељи и замаха рукама, затим порасте до таванице и претвори се у ветрењачу. Отац Христифор не онакав какав је седео у каруцама, већ свечано обучен са кропилом у руци, обиђе око ветрењаче, покропи је водицом и она престаде да маше. Јегорушка знајући да је то бунило отвори очи.

— Деда! — позва он. — Дај ми воде!

Нико се не одазва. Јегорушки постаде страшно загушљиво, и незгодно лежати. Устаде, обуче се па

изађе из кровинаре. Јутро је већ било свануло! Небо је облачно било, али киша није падала. Дрхтећи и умотавајући се у мокри огртач Јегорушка прохода кроз блатњаво двориште, послушну тишину; паде му у очи мала стаја с тршчаним, напола отшкринутим вратима. Он загледа у ту стају, уђе у њу и седе на прегорело ђубре у углу.

У тешкој глави мисли му се мрсиле, у устима му било суво и непријатно од оног металног укуса. Он разгледа свој шешир, поправи на њему пауново перо и сети се како је с мамом ишао да купи тај шешир. Гурну руку у џеп и извади отуд мрк, лепљив грумен неке смеше. Како му је та смеша доспела у џеп? Он промисли, помириса је: мирише на мед. Аха, па то је јеврејски медањак! Како се јадник, расквасио!

Јегорушка затим разгледа свој огртач. А огртач му је био сивкаст, с великим кошчаним дугметима, сашивен на струк. Као нова, скупа ствар, код куће није висио у претсобљу, већ у спаваћој соби, поред маминих хаљина; дозвољавали су му да га облачи само о празнику. Погледавши га, Јегорушка осети према њему сажалење, паде му на ум да су и он и огртач — обојица бачени на милост и немилост судбине, да се већ више неће вратити кући, и заплака тако да умало не паде са ђубрета.

Велико бело псето, прокисло, са праменовима вуне на њушци који су личили на папилотне, уђе у стају и радознало се заустави пред Јегорушком. Оно је очевидно размишљало: да ли да залаје или не? Одлучивши да није потребно лајати, опрезно приђе Јегорушки, поједе лепљиви грумен и изађе.

— То су Варламови! — викну неко на улици.

Наплакавши се, Јегорушка изађе из стаје и заобилазећи бару упути се на улицу. А пред капијом на улици су управо стајала натоварена кола. Мокри возари, каљавих ногу, троми и сањиви, као јесење муве су шврљали около или седели на рудама. Јегорушка их погледа и помисли: „Како је тешко и непријатно бити сељак!“ Он приђе Пантелији и седе крај њега на руду.

— Деда, хладно ми је! — рече му, дрхтећи и завлачећи руке у рукаве.

— Не мари, скоро ћемо у град, — зевну Пантелија. — Не мари то, загрејаш се.

Возови кретоше рано јер није била врућина. Јегорушка лежаше на товару и дрхташе од хладноће, иако се сунце ускоро показа на небу и осуши му одело, вуну и земљу. Тек што затвори очи, кад опет угледа Тита и ветрењачу. Како му се стуживало и како је осећао да је ломан по целом телу, напреже сву снагу да отера од себе те слике, али тек што је нестало њих, кад се на Јегорушку окоми дерући се свађалица Димов, црвених очију и стиснутих песница или се опет чу како се јада: „Несносно ми је!“ Пројаха неколико пута на козачком ждрепчићу Варламов, прохода са својим осмехом и с друпљом срећни Константин. И како су сви ти људи били тешки, несносни и досадни!

Једном — то беше већ предвече — диже главу, да би затражио да пије. Кола су стајала на великом мосту који се пружао преко широке реке. Доле се

над реком црнео дим, а кроз њега се видео пароброд како вуче на једеку шлеп. Напред иза реке шаренило се грдно брдо, начичкано кућама и црквама; у подножју брда поред товарних вагона јурила је локомотива...

Пре тога Јегорушка није видео никад ни пароброд, ни локомотиву, ни широких река. Сагледавши их сада, не уплаши се, нити се зачуди; лице му чак не изрази ништа налик на радодозналост. Он само осети да му је мука и брзо наслони груди на ивицу дењка. Гадило му се. Пантелија видећи то закркља и заврте главом.

— Поболе нам се дечко! — рече он. — Мора бити да му је желудац озебао... нашем детићу... у туђини... Рђава посла!

VIII

Кола се зауставише недалеко од пристаништа у великом коначишту за трговце. Силазећи са кола Јегорушка чу нечији врло познат глас. Неко му помагаше да сиђе и говораше:

— А ми смо још јуче увече стигли... Цео дан смо вас данас очекивали. Хтели смо јуче да кренемо за вама, али није било с руке, другим путем смо пошли. Аих, како си ти свој капутић изгужвао! Добићеш своје од ујака!

Јегорушка се загледа у мраморасто лице онога што је говорио и сети се да је то Дениска.

— Ујкица и отац Христифор су сада у соби, — настави Дениска: — пију чај. Хајдемо.

И поведе Јегорушку у велико двоспратно здање, мрачно и суморно, налик на Н-ско сиротиште. Протавши кроз улаз, па преко тамних степеница и дугог уског ходника, Јегорушка и Дениска уђоше у собицу у којој су, збиља, седели при чају Иван Иванович и отац Христифор. Кад угледаше дечка, у оба старца се на лицу оцрта чуђење и радост.

— А-а, Јегор Никола-ић! — пропевуши отац Христифор. — Господин Ломоносов.

— А, господа племићи! — рече Кузмичов. — Изволите.

Јегорушка скиде огртач, пољуби руку ујаку и оцу Христифору па седе за сто.

— Дакле, како си допутовао, риег bone? — засипаше га отац Христифор питањима, сипајући му чај и смешећи се, по свом обичају сијајући. — Ваљда ти се и досадило? И сачувај, Боже, путовати на теретним колима или с воловима. Возиш се, возиш, Боже опрости, и погледаш напред, а степа исто онако недогледна као што је и била: ни конца ни краја јој нема! То није путовање, већ право ругло. А што ти не пијеш чај? Пиј! Ми овде без тебе, док си се ти на товарним колима мучио, све послове глатко посвршавасмо, Богу хвала! Продадосмо вуну Черепихину и то како се само пожелети може... Добро смо зарадили.

При првом сусрету са својима, Јегорушка осети неодољиву потребу да се појада. Он не слушае оца

Христифора и смишљаше одакле би почео и нашта би се уствари пожалио. Али глас оца Христифора, који му се чинио непријатан и оштар, не даде му да се прибере расејавајући му мисли. Не посевши ни пет минута, устаде од стола, оде дивану и леже.

— Ето сад! — зачуди се отац Христифор. — А шта је с чајем?

Смишљајући нашта би се пожалио, Јегорушка приљуби чело уза наслон од дивана и наједном заплака.

— Ето сад! — понови отац Христифор, дижући се и прилазећи дивану. — Георгије, шта је то с тобом? Што плачеш?

— Бо-боле-стан сам! — рече Јегорушка.

— Болестан? — збуни се отац Христифор. — Е, то ти већ не ваља, брате... Зар се може на путу боловати? Ај, ај, какав си, брате... а?

Он стави руку Јегорушки на главу, додирну му образ па рече:

— Да, глава је врела... То си ти, зацело, назебао или си нешто појео... Богу се моли...

— Треба му кинина дати... — рече збуњено Иван Иванић.

— Не, требало би да нешто врело попије... Георгије, хоћеш ли супице? А?

— Не-е-ћу... — одговори Јегорушка.

— Да не осећаш језу?

— Пре сам осећао, а сад... сад ми је врућина. Све ме тело боли...

Иван Иванић приђе дивану, пипну Јегорушку за главу, збуњено закркља и врати се столу.

— Знаш шта, скини се па лези да спаваш, — рече отац Христифор: — теби треба да се испаваш.

Он поможе Јегорушки да се скине, даде му узглавље и умота га покривачем, а преко покривача стави огртач Ивана Иванића, затим на прстима оде и седе за сто. Јегорушка затвори очи и одмах му се причини да није у соби него на друму крај ватре; Јемељан је махао руком, док је Димов црвених очију лежао потрбушке и подругљиво гледао Јегорушку.

— Туците га! Туците га! — викну Јегорушка.

— Бунца... — рече полугласно отац Христифор.

— Бриге! — уздахну Иван Иванић.

— Треба га истрљати машћу и сирћетом. Даће Бог, па ће сутра оздравити.

Да би се ослободио од тешких слика, Јегорушка отвори очи и стаде гледати у ватру. Отац Христифор и Иван Иванић били су се већ напили чаја и говорили о нечем шапћући. Први се срећно смешио и очигледно никако није могао да заборави да је добро зарадио на вуни; није га ни веселила толико сама добит, колико помисао да ће дошавши кући скупити сву своју велику породицу, намигнути и раскикотати се; прво ће све преварити и рећи да је вуну продао испод цене, затим ће пружити зету Михаилу набијен новчаник па рећи: „На, узми! Ето, како треба водити послове!” А Кузмичов се није чинио задовољан. Лице му је као и пре изражавало суву пословност и забринутост.

— Ех, да сам знао да ће Черепакхин понудити ову цену, — говорио је полугласно: — не бих код куће продавао Макарову оних три стотине пудова. Таква непријатност! Али ко ће му знати да су овде дигли цену?

Човек у белој кошуљи распреди чајни сточић и упали у углу пред иконом кандило. Отац Христифор му шапну нешто на уво; овај начини лице тајанствено као завереник — разумем, вели — изађе и вративши се после мало стави под диван ноћни суд. Иван Иванић простре себи на под, неколико пута зевну, лењо се помоли и леже.

— Ја сутра у саборну цркву намеравам... — рече отац Христифор. — Тамо познајем једног кључара. Требало би и до преосвећеног после службе, али је, веле, болестан.

Он зену и угаси лампу. Сада је светлело само кандило.

— Веле, не прима, — настави отац Христифор, свлачећи се. — И отићи ћу, а нећу га видети.

Он скиде кафтан и Јегорушка спази пред собом Робинзона Крусона. Робинзон нешто промеша у тањирју, приђе Јегорушки и прошапта:

— Ломоносове, спаваш ли? Устани-де! Хоћу да те истрљам машћу и сирћетом. То ће ти добро чинити, само се Богу моли.

Јегорушка се брзо диже и седе. Отац Христифор му скиде кошуљу и пресамићујући се, дишући непрекидано, као да је њега самог голицало, стаде трљати Јегорушкине груди.

— Во имја Оца, и Сина, и Свјатаго Духа... — шапутао је он. — Окрени горе леђа!... Готово је! Сутра ћеш бити здрав, само убудуће не греши... Као ватра је врео. Ваљда сте за време буре били на путу?

— На путу.

— Па како да се не разболиш! Во имја Оца, и Сина и Свјатаго Духа... Како да се не разболиш!

Измазавши Јегорушку, отац Христифор му обуче кошуљу, покри га, прекрсти па оде. Потом га Јегорушка виде како се моли Богу. Старац је вероватно напамет знао врло много молитава, јер је дуго стајао пред иконом и шапутао. Помоливши се, прекрсти икону, прозоре, врата, Јегорушку, Ивана Иванића, леже без узглавља на диванчић и покри се својим кафтаном. У ходнику часовник откуца десет. Јегорушка се сети како је још много времена остало до јутра, од муке се прислони челом уз наслон дивана не бранећи се више од магловитих привиђења која су га притискивала. Али јутро свану много пре него што је мислио.

Чинило му се да је мало лежао приљубљен челом уз наслон дивана, али кад отвори очи из оба прозора на соби већ се пружаху по поду коси сунчеви зраци. Отац Христифор и Иван Иванић беху изашли. У собици беше распремљено, светло, удобно, и мирисаше на оца Христифора око кога је увек вејао дах кипариса и сувог босиљка (код куће је градио од босиљка кропила и украсе за ћивоте, и њиховим дахом сав се прожео). Јегорушка погледа на уз-

главље, у косе зраке, у своје чизме које су сада биле очишћене и стајале под конац крај дивана, и насмеја се. Учини му се чудно што није на вуни, што је окол све суво и на таваници нема муња и грмљавине.

Скочи с дивана и стаде се облачити. Осећао се не може бити боље; од јучерашње болести је остала само нема слабост у ногама и врату. Значи да су маст и сирће помогли. Он се сети пароброда, локомотива, широке реке што их је јуче узгред опазио, и сад се пожури да се час пре обуче, па да отрчи до пристаништа и види их боље. Док је, умивши се, облачио црвену кошуљу, шкљоцну наједном брава на вратима и на прагу се указа отац Христифор у свом цилиндру, са штапом и у свиленој кестењастој мантији поврх платненога кафтана. Смешећи се и зрачећи сав (старци одмах по повратку из цркве увек зраче) спусти на сто нафору и неки замотуљак, помоли се па рече:

— Нека Бог милостив буде! А како си ми ти?

— Сад сам добро, — одговори Јегорушка љубећи му руку.

— Хвала Богу... А ја са службе... Ишао сам да се видим са тим познаником кључарем. Звао ме својој кући на чај, али ја не хтедох. Не волим да идем у госте овако рано. Нек иду с милим Богом!

Он скиде мантију, поглади се по грудима и не жури се одави замотуљак. Јегорушка спази лимену кутијицу са зрнастим ајваром, комадић сушене рибе и француски хлеб.

— Ето, прођох поред продавнице с рибама па купих, — рече отац Христифор. — Радним се даном не би требало бацати у раскош, али помислих, код куће имамо болесника, па онда није толико ни замерити. А ајвар је добар, јесетрин...

Човек у белој кошуљи донесе самовар и служавник са посуђем.

— Једи, — рече отац Христифор, мажући ајвар на кришку хлеба и пружајући Јегорушки. — Сад једи и шетај, а доћи ће време кад ћеш морати да учиш. Отвори очи па учи пажљиво и прилежно, да би користи имао. Што треба напамет, то учи напамет, а где се својим речима мора изложити унутарњи смисао, занемарујући спољашње, ти својим речима. И труди се тако, да све науке изучиш. Понеко зна одлично математику, а за Петра Могилу није ни чуо; а понеко зна за Петра Могилу, а не уме да објасни о месецу. А ти тако учи, да би све разумео. Изучи латински, француски, немачки... па наравно и географију, историју, богословље, филозофију, математику... А када све изучиш, полако, молећи се, марљиво, тада тек ступи у службу. Кад будеш све знао, свугде ћеш се лако снаћи. Ти само учи и благодати збирај, а Бог ће већ одредити шта ћеш бити. Да ли доктор, да ли судија, да ли инжењер...

Отац Христифор намаза на мали комадић хлеба мало ајвара, стави га у уста и рече:

— Апостол Павле вели: „Не одајте се наукама необичним и којекаквим”. Наравно, ако учиш мађије, или какве лудости или духове да призиваш с оног

света као Саул, или науке од којих нећеш имати користи ни ти ни твоји ближњи, онда боље и не учи. Треба примати само оно што је Бог благословио. Угледај се... Свети апостоли су говорили све језике — и ти учи језике; Василије Велики је учио математику и филозофију — и ти учи; Свети Нестор је писао историју — и ти учи и пиши историју. Угледај се на светитеље...

Отац Христифор сркну из тацнице, обриса бркове и заврте главом.

— Лепо! — рече он. — Ја сам по старински учио друкчије него остали. Ни поредити се не може. Гдегод у великом друштву, на пример, на ручку или збору, кажем нешто латински, или из историје, или филозофије, а људима буде пријатно, па богами и мени самом пријатно... Или исто тако кад окружни суд дође па треба заклињати; сви остали свештеници се снебивају, а ја са судијама, државним тужиоцима, па с адвокатима се пријатељим: учено поразговарам, чајић с њима попијем, насмејем се, распитам о ономе што не знам... Па им буде пријатно. Тако ти је то, брате... Знање је светлост, незнање је ноћ. Учи! Оно, разуме се, тешко је: у садашње време школовање скупо стаје... Мамица ти је удовица, живи од пензије, али ваљда ће...

Отац Христифор уплашено погледа на врата и настави шапатам:

— Иван Иванић ћете помагати. Неће те он занемарити. Нема своје деце па ће тебе помоћи. Не брини.

Он начини озбиљно лице и прошапта још тише:

— Само ти пази, Георгије, не заборави, сачувај Боже, мајке ни Ивана Иванића. Заповест вели да се мати поштује, а Иван Иванић ти је добротвор и уместо оца. Ако свршиш школе па, не дај Боже, станеш кињити и занемаривати људе зато што знају мање него ти, онда тешко, тешко теби!

Отац Христифор диже увис руку и понови танким гласићем:

— Тешко! Тешко теби!

Отац Христифор се беше распричао и, што се каже, осладило му се; до подне не би свршио, али се врата отворише и уђе Иван Иванић. Ујак се ужурбано упита, седе и узе брзо гутати чај.

— Е, све послове сам посвршавао, — рече он. — Требало би данас и кући, али нисам још готов с Јегором. Треба њега сместити. Сестра је говорила да овде негде живи њена другарица, Настасја Петровна, па ће га можда она на стан примити.

Он потражи по свом новчанику, извади отуд изгужвано писмо и прочита:

— „Мала Њижњаја улица, Настасји Петровој Тоскуновој, у сопственој кући.” Треба сад поћи, потражити је. Мука жива!

Убрзо после чаја Иван Иванић и Јегорушка већ су излазили из коначишта.

— Мука жива! — мрмљао је ујак. — Иди с милим Богом, прикачио се уза ме као чичак! Вама школовање и отменост, а мени само мука с вама...

Када су пролазили кроз двориште, теретних кола и возара већ није било, сви су они још рано ујутру отишли на пристаниште. У далеком углу дворишта црнеле се познате каруце; крај њих су стајали алати и јели овас.

— Збогом, каруце, — помисли Јегорушка.

Прво су се морали дуго пети уз брдо булеваром, затим ићи преко великог трга; ту Иван Иванић распита стражара где је Мала Њижњаја улица.

— Уха! — насмеши се стражар. — Она је далеко, тамо на утрини.

Путем су сретали кочијаше с лаким колима, али такву слабост као што је вожња, ујак је себи дозвољавао само у изузетним случајевима и на велике празнике. Он и Јегорушка су дуго ишли поплочаним улицама, затим су ишли улицама које су имале само тротоар а средина им била некалдрмисана, и на крају крајева се нашли у улицама где није било ни калдрме ни тротоара пред кућама. Кад су их ноге и језик довели до Мале Њижње улице, оба су били црвени и скинувши шешире брисали зној.

— Реците, молим вас, — обрати се Иван Иванић неком старчићу што је седео пред дућанским вратима: — где је овде кућа Настасје Петровне Тоскунове?

— Нема овде никакве Тоскунове, — одговори старац промисливши. — Можда се зове Тимошенко.

— Не, Тоскунова...

— Извините, Тоскунове овде нема...

Иван Иванић слеже раменима и упути се даље.

— Та не тражите је! — довикну му иза леђа старац. — Кад кажем — нема, онда — нема.

— Чујте, тето, — обрати се Иван Иванић старици што је на углу у здели продавала семе од сунцокрета и крушке: — где је овде кућа Настасје Петровне Тоскунове?

Старица га погледа с чуђењем и насмеја се:

— Та зар Настасја Петровна сад у својој кући станује? — упита она. — Господе, већ је осам година како је ћерчицу удала и кућу дала зету! Тамо јој сам зет станује!

А очи су јој говориле: — „Како, будале, још и то не знате?”

— А где сад станује она? — упита Иван Иванић.

— Господе! — зачуди се старица плеснувши рукама. — Она већ давно станује у стану, у туђој кући. Већ је осам година, како је своју кућу дала зету. Бог с вама!

Вероватно је очекивала да ће се Иван Иванић такође зачудити и узвикнути: „Та није могуће!!”, али он врло мирно упита:

— А где јој је стан?

Продавачица засука рукаве и, показујући голом руком, стаде викати продирним, танким гласом:

— Идите све право, право, право... А кад прођете црвенкасту кућицу, с леве стране ће вам бити један пролаз. Па уђите у тај пролаз и тражите трећу капију с десна...

Иван Иванић и Јегорушка дођоше до црвене кућице, скретоше налево у пролаз и упутише се трећој капији с десна. С обе стране те сиве, врло старе капије пружао се сив плот с ретким даскама; десни део плота се јако нагињао напред, као да ће сваког часа пасти, леви се искривио назад у двориште, док је капија стајала право и чинило се још се предомишљала куда би јој било згодније да се сруши, напред или назад. Иван Иванић отвори капијицу и заједно с Јегорушком угледа велико двориште обрасло у коров и репушину. На сто корака од капије стајала је омалена кућица црвеног крова и зелених капака. Нека пуна жена засуканих рукава и задигнуте кецеље стајала је сред дворишта, сипала нешто на земљу и викала исто онако продајући — танко као продавачица:

— Пили!... пили! пили!

Иза ње је седело риђе псето начуљених ушију. Угледавши госте, оно потрча капијици и залаја тенором (сви риђи пси лају тенором).

— Кога тражите? — викну жена, заклањајући очи од сунца.

— Помаже Бог! — такође викну њој Иван Иванић, бранећи се погледом од риђег кучета. — Реците ми, молим вас, станује ли овде Настасја Петровна Тоскунова?

— Овде станује. А што ће вам?

Иван Иванић и Јегорушка јој приђоше. Она их неверљиво одмери па рече:

— Што ће вам она?

— А можда сте и ви Настасја Петровна?

— Да, ја сам.

— Врло ми је мило... Видите ли, поздравила вас ваша некадашња другарица Олга Ивановна Књазева. Ево ово је њен синчић. А ја сам, можда ћете се сетити, њен брат, Иван Иванић... Ви сте такорећи наша, Н-ска... Код нас сте се и родили и удали...

Настаде ћутање. Пуна жена се загледа у недоумици у Ивана Иванића, као не верујући или не разумевајући, затим сва плану и плесну рукама; из кецеље јој се просу овас, на очи грунуше сузе.

— Олга Ивановна! — скоро писну она, дишући тешко од узбуђења. — Голубица моја рођена! Ах, Боже мој, шта ми је те као будала стојим? Анђелчићу мој лепи...

Она загрли Јегорушку, покваси му сузама лице и бризну у плач.

— Господе, — рече она ломећи руке. — Ољечкин синчић! Радости моје! Права је мати! Пљунута мати! Та што у дворишту стојите? Изволите унутра.

Плачући, дувајући и говорећи при ходу, она пожури у кућу, гости се упутише за њом.

— Није ми распремљено! — говорила је, уводећи госте у малу, загушљиву гостинску собу, сву закрчену иконама и саксијама с цвећем. — Ах, Мати Божја! Василиса, ходи, отвори бар капке. Анђелчићу мој! Лепото моја неописана! Нисам ни знала да Ољечка има таквог синчића!

Кад се умири и привиче на госте, Иван Иванић је позва да говоре насамо. Јегорушка изађе у другу

собицу; ту је стајала шиваћа машина, на прозору је висио кавез са чворком и било исто тако много икона и цвећа као и у гостинској соби. Крај машине је непомично стајала нека девојчица, препланула, образа буцмастих као у Тита, у чистој цицаној хаљиници. Она је не трепћући гледала у Јегорушку и очигледно се осећала врло незгодно. Јегорушка је погледа, поћута и упита:

— Како се зовеш?

Девојчица помаче усне, начини плачно лице и тихо одговори:

— Аћка.

То је значило: Каћка.

— Он ће становати код вас, — шаптао је у гостинској соби Иван Иванић, — ако будете тако добри, а ми ћемо вам плаћати десет рубаља месечно. Он није дечак размажен, миран је...

— Ни сама не знам како да вам кажем, Иване Иванићу! — плачљиво уздисаше Настасја Петровна. — Десет рубаља су лепе паре, али је збиља и туђе дете примити на душу страшно! Може изненада да се разболи, или...

Кад Јегорушку опет позваше натраг у собу, Иван Иванић је већ стајао с шеширом у руци и растајао се.

— Решено дакле? Значи нека остане код вас за сада, — говорио је он. — Збогом! Ти остани, Јегоре! — рече обраћајући се сетрићу. — Немој се овде мазити, слушај Настасју Петровну... Збогом! Ја ћу доћи и сутра.

И оде. Настасја Петровна још једном загрли Јегорушку, назва га анђелчићем и уплакана стаде постављати сто. Кроз три минута Јегорушка је већ седео крај ње и јео масну, врелу чорбу од киселог купуса.

А увече је опет седео за тим истим столом и наслонивши главу на руку слушао Настасју Петровну. Она му је час смејући се, час плачући причала о младости његове мајке, о својој удаји, о својој деци... У пећи је певао попац и једва чујно цвилио гас у лампи. Домаћица је говорила полугласно и свакичас од узбуђења губила напрстак, а Каћа, њена унука, пузила за њим под сто и сваки пут дуго седела под столом, вероватно разгледајући Јегорушкине ноге. А Јегорушка је слушао, дремао и посматрао старичино лице, њену брадавицу с длачицама, трагове од суза... И било му је тужно, врло тужно! Наместили су му да спава на сандуку и напоменули, ако би му се ноћу пријело, да сам изађе у ходнички и узме тамо из прозора пиле, покривено тањиром.

Сутрадан ујутру дошли су да се поздраве Иван Иванић и отац Христифор. Настасја Петровна се обрадова, и науми да постави самовар, али Иван Иванић, коме се много хитало, махну руком и рече:

— Немамо времена да се гостимо! Одмах идемо.

Пред растанак сви седоше и поћуташе један минут. Настасја Петровна дубоко уздахну и уплаканих очију погледа на иконе.

— Е, — поче први Иван Иванић, дижући се: — ти дакле остајеш...

С лица му наједном нестане оне пословности, мало поцрвене, тужно се насмеши и рече:

— Пази дакле, учи... Не заборављај мајку и слушај Настасју Петровну... Ако будеш, Јегоре, добро учио, нећу те занемарити.

Он извади из џепа новчаник за ситнину, окрену Јегорушки леђа, дуго претурајући по новцу и наставши десет копејака у сребру, даде га Јегорушки. Отац Христифор уздахну и, не журећи, благослови Јегорушку:

— Во имја Отца, и Сина, и Свјатаго Духа... Учи, — рече он. — Труди се, брате... Ако умрем, сећај ме се. Ево прими и од мене новчић...

Јегорушка му пољуби руку и заплака. Нешто му у души шапну да се већ више никада неће видети са тим старцем.

— Ја сам већ, Настасја Петровна, предао молбу у гимназију, — рече Иван Иванић таквим гласом, као да је у соби био покојник. — Седмог августа ћете га одвести на испит... Е, онда уздравље! Остајте с Богом. Уздравље, Јегоре!

— Та да сте бар по чај попили! — простења Настасја Петровна.

Кроз сузе што су му крилиле очи Јегорушка не виде како изађоше ујак и отац Христифор. Он појури прозору, али их у дворишту већ више не беше, а од капије са изразом испуњене дужности трчаше на траг риђе псето што је малочас лајало. Јегорушка, ни сам не знајући зашто, отрже се с места и појури из собе. Кад истрча пред капију, Иван Иванић и

отац Христифор, први машући штапом с куком, други свештеничком палицом, већ су заилазили за угао. Јегорушка осети да му је с тим људима занавек ишчезло, као дим, све оно што је дотле преживео; од изнемоглости спусти се на клупицу и горким сузама поздрави нови, незнани живот, који му је сада почињао...

Какав ли ће бити тај живот?

28435

